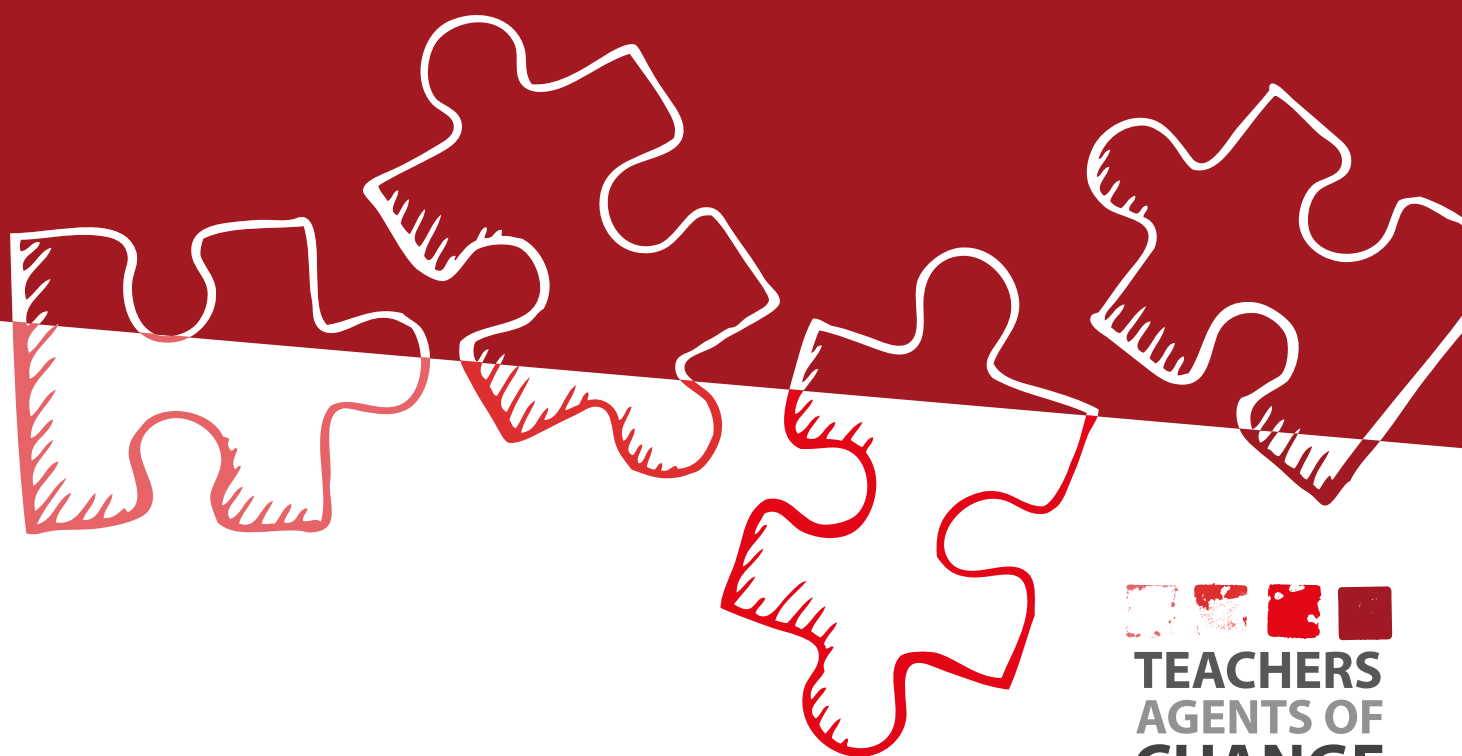

Skládanka témat,

co hýbou světem.

TEACHERS
AGENTS OF
CHANGE

Skládanka témat, co hýbou světem

© Člověk v tísni, o.p. s., Praha 2015

Všechna práva vyhrazena.

Autoři: Clive Belgeonne, Noemi Bravená, Petr Čáp, Agata Hummel, Abubakar Adam Ibrahim, Liudmila Kopecká, Ondřej Kopečný, Blanka Knotková-Čapková, Jana Kubelková, William Scott, Paul Vare

Editoři: Tereza Čajková, Iva Janská, Jana Kubelková, Petra Skalická

Jazyková úprava: Romana Bláhová

Překlad: Blanka Medková

Grafická úprava: Eva Petruželková Divišová

Tisk: ASTRON print, s. r. o

Vzdělávací program Varianty

Člověk v tísni, o.p. s.

Šafaříkova 24, 120 00, Praha 2

www.varianty.cz | www.clovekvtsni.cz

ISBN: 978-80-87456-71-2a

Tato publikace byla vytvořena za finanční podpory Evropské unie. Za obsah publikace nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni, nejedná se o stanoviska EU.

.....	4
• Úvod Skládanka témat, co hýbou světem	
.....	6
• Svět jako nesnadné učivo pro žáky i učitele Petr Čáp	
.....	10
• Vychovávat ke globálnímu občanství? Noemi Bravená	
.....	18
• Výchova k udržitelnému rozvoji Paul Vare, William Scott	
.....	26
• Filozofie pro děti Clive Belgeonne	
.....	36
• Paradoxy rozvoje v Nigérii Abubakar Adam Ibrahim	
.....	44
• Globalizace a mladí lidé: hlas z Jihu Abubakar Adam Ibrahim	
.....	52
• Zaostřeno na chudobu Jana Kubelková	
.....	60
• Migrace kolem nás Ludmila Kopecká	
.....	68
• Gender jako svobodná volba? Blanka Knotková-Čapková	
.....	76
• Potravinová spravedlnost Agata Hummel	
.....	84
• Proč a jak vybírat férové daně Ondřej Kopečný	
.....	92
• Medailonky	

Skládanka témat, co hýbou světem.

Vážení čtenáři,

sbírka článků, kterou otevíráte, vznikla v rámci projektu „Za změnou je učitel“, jehož cílem je propojovat aktuální světové dění s obsahem vzdělávání pedagogů a podporovat zkoumání globálních témat ve výuce na českých školách.

Globální mozaiku současného světa odráží témata autorů z různých zemí i prostředí. Články reflektují dynamickou povahu současného světa - umožňují čtenářům klást provokativní otázky a představit jejich vlastní vizi změny. Nesnaží se o zpracování všech aspektů dané problematiky a nejednoduchá globální témata představují inspirativně a srozu-

mitelně, s přáním, aby texty podněcovaly k další práci s jejich obsahem.

Autory článků spojuje přesvědčení, že globální témata mají své místo na všech úrovních vzdělávacího systému. Pozornost je proto věnována i formě, jakou s nimi lze pracovat. Publikace představuje metodu Filozofie pro děti, s níž lze globální témata zkoumat a současně rozvíjet tvořivou atmosféru a dialog ve skupině.

Tým projektu „Za změnou je učitel“
vám přeje podnětné čtení.

Svět jako nesnadné učivo pro žáky i učitele

Petr Čáp

Běžně slýcháme, že stěží dokážeme ovlivnit to, co se děje v naší ulici, na místní radnici, ve Strakově akademii, v Bruselu, natož abychom mohli ovlivňovat globální problémy tohoto světa. Protesty proti kácení pralesů v Brazílii, hladomor v Somálsku, dětská práce v továrnách v Asii, boj Maláli Júsfuzajové za práva pákistánských dívek na vzdělání, občanská válka v Mali... Má cenu se o tyto problémy zajímat a angažovat se? Proč? Není globální občanství jen mýtus?

Proč globální občanství

Z perspektivy České republiky, malé země v centru Evropy, se celá řada globálních problémů jeví jako velmi vzdálených. Čteme o nich v novinách, vidíme je v televizi, ale bezpečí našich domovů nás vtáhne zpět do našich soukromých mikrosvětů. Tání ledovců se nás netýká, protože my moře nemáme, a občanské nepokoje v Tibetu nás nezajímají, protože tam nejezdíme na dovolenou. Pocit sounáležitosti s problémy této planety se buduje hůře u vzdálených a abstraktních témat než u záležitostí našich běžných životů. Důvěra ve vlastní schopnosti přispět k řešení globálních problémů je tak velmi malá, prohlubuje se pocit bezmoci. Pokud se nás příběh dotýká, není vždy snadné najít konkrétní a efektivní možnost, jak se zapojit. Naštěstí díky technologiím je nyní možné velmi rychle reagovat na humanitární katastrofy vyhlášením sbírky, díky níž se obětem dostane rychlé pomoci. Řada problémů nad rámec humanitárních katastrof ale zůstává mimo náš akční rádius.

Problémy globalizovaného světa k nám přicházejí skrze média a tvoří nepěkný kaleidoskop útržkovitých zpráv. Vzdálení lidé se svými příběhy a problémy nás na chvíli ve zprávách zaujmou, ale obecně jsou nám cizí. Často nerozumíme souvislostem, nevíme přesně, proč se děje zrovna to, na co hledíme, a zároveň jako lidé obecně tíhneme ke strachu z neznámého.

Cizí příběhy je pak snazší a bezpečnější odsoudit, jednoduše zarámovat do našich představ o světě. Jaká ale jsou tato hlediska (nás, jako občanů střední Evropy)?

Vycházejí z naší kultury a historie, z našeho západního pojetí světa. Antropoložka Vanessa Andreotti z Univerzity v Britské Kolumbii definuje sedm oblastí (tzv. HEADS UP koncept – pozn. ed.)¹, kde se obecně dopouštíme nekritického etnocentrismu při posuzování jiných kultur (Andreotti, 2014):

- 1) **Hegemonie** – tendence ospravedlňovat vlastní kulturní nadřazenost a dominanci nad ostatními národy a kulturami.
- 2) **Etnocentrismus** – tendence brát vlastní úhel pohledu jako univerzální a aplikovatelný ve všech částech planety.
- 3) **Ahistoricismus** – neznalost nebo opomíjení historických faktů.
- 4) **Depolitizace** – opomíjení analýzy zájmů mocenských struktur a ideových základů globálních jevů.
- 5) **Spasitelství** – pojmání pomoci jako naší povinnosti vůči slabším.
- 6) **Usnadňování (Zjednodušování)** – nabízení jednoduchých řešení složitých problémů, které ale vyžadují systémové změny.
- 7) **Paternalismus** – utvrzování se v naší nadřazenosti skrze potřebu pomáhat jiným, aby jednou mohli být jako my.

Těchto sedm oblastí je možné brát jako sedm „černých klapků“ přes naše oči, které nám brání porozumět globálnímu světu a naší vlastní roli v něm.

¹ Sedm oblastí je obsaženo v názvu HEADS UP – Hegemony, Ethnocentrism, Ahistoricism, Depoliticisation, Salvationism, Uncomplicated solutions, Paternalism.

Hnutí argentinských malopěstitelů dlouhodobě bojuje za vyvlastnění půdy velkoproducentů sóji, kteří již po staletí vlastní rozsáhlá území úrodné pampy. Jejich požadavek, který je z našeho hlediska v přímém rozporu s čl. 17 Všeobecné deklarace lidských práv² o právu na soukromý majetek, opírají o Všeobecnou deklaraci práv Matky Země³, která říká, že všichni jsme syny a dcerami Matky Země a není nám dovoleno půdu vlastnit, ale můžeme si ji od ní jen vypůjčit, a to pro potřeby všech. Hodnotový systém lidských práv zde naráží na hodnotový systém původních obyvatel. Kdo je v právu?

Jak ale můžeme my Středoevropané vědět, že existuje v Jižní Americe *Deklarace práv Matky Země*, abychom si mohli udělat názor, který se opírá o důvěryhodné informace, a vyhnuli se tak etnocentrické, ahistorické, zjednodušené a apolitické odpovědi? Nemusíme. To, co po nás etika globálního občanství požaduje, je nedělat si názor o cizích kulturách a jejich problémech na základě našich dosavadních znalostí, ale pokud nás téma zajímá, aktivně si zjišťovat další informace. Pokud nemáme čas, pokud nám chybí zdroje, kde si informace hledat, pak je lepší uznat, že nejsme schopni a ostatně ani povinni si názor vytvořit.

Škola a globální výchova

Nikdo nemůže sledovat všechno, ale všichni můžeme sledovat něco. Tím vzniká kolektivní povědomí o globálním světě. Školní třída může být touto skupinou, kde každý sbírá informace, které jej zajímají, analyzuje je, propojuje, interpretuje a hledá další. Učitel, který do své výuky zařazuje globální výchovu, tak není odpovědný za hloubku obsahu a jeho interpretaci, ale za šíři a spektrum témat globální výchovy, které

žáci sledují. Výzkumy potvrzují, že globální výchova je učiteli vnímaná jako nejrelevantnější předmět, který žáky učí souvislostem, toleranci a solidaritě. Skrze svoji průřezovost dokáže GRV propojovat látku z různých předmětů, vztahovat ji k aktuálním událostem, a tím žákům pomáhat k pochopení celků.

Profesor Fernando Reimers z Univerzity v Harvardu definuje tři základní kompetence pro pochopení globálních souvislostí, které je možné brát jako pedagogické cíle globální výchovy.

- 1) Dobrá znalost a porozumění světové historii, zeměpisu a tématům, jako jsou zdraví, klimatické změny a ekonomie.
- 2) Dovednost mluvit, rozumět a přemýšlet v cizích jazycích. Dovednost myslet kriticky a kreativně o současných globálních problémech.
- 3) Být pozitivně otevřen jiným kulturám. To vyžaduje být si vědom a vážit si vlastní identity a přitom se aktivně zajímat o hodnoty jiných společností. Jejich hodnoty pak vidět jako příležitost ke konstruktivnímu dialogu.

Takto definovaný koncept globálního vzdělávání je možné popsat jako připravenost rozumět okolnímu světu. Globální výchova vede žáky k analýze propojenosti jednotlivých jevů a k dovednosti „vidět za mediální oponu“ globálních událostí. Rozvoj identity „já, občan této planety“ se z hlediska vývojové psychologie formuje během puberty, kdy si mladý člověk hledá své vlastní místo na zemi. Zde se utváří nastavení jeho osobnosti, zda se bude o okolní záležitosti zajímat a bude sám sebe vnímat jako součást širších společenských celků, nebo zda se uzavře v soukromém světě bez zájmu o okolí. Pouto, které v nás rozvine globální identitu a výše zmíněné základní kompetence ale nezískáme sami od sebe, jedná se o proces, který může jít buď nevyzpytatelnými cestami informálního vzdělávání převážně skrze média, nebo

cíleně a metodicky díky vzdělávacímu procesu. Bez kritického poznání souvislostí, které ovlivňují globální svět, zůstane mladým lidem jen role naivních diváků nahlížejících skrze objektiv médií velké představení, kterému ovšem ani nerozumějí, natož aby jej dokázali jakkoliv měnit.

Školní výuka je běžně zaměřená na vzdělávání a socializaci mladých lidí do poznaného světa. Témata globální výchovy jsou však jiná, často odpovědi na otázky neznáme, jsou příliš složité anebo mají tolik aspektů, že nejsme schopni dojít k jednoznačnému závěru. Role učitele je tímto ovlivněna. Pedagog, který se rozhodne vyučovat globální výchovu, musí být připraven na nesnadné otázky žáků a vědět, že ne vždy bude znát odpověď. Poselstvím není dát jednoznačnou odpověď, ale poradit s metodou nebo zdrojem, jak a kde odpověď hledat. Učitel společně s žáky hledá odpovědi, a vytváří tak kolektivní povědomí o globálním světě.

Globální občanství jako opak lhostejnosti

Má smysl se angažovat v globálních problémech? Vyvěšením tibetské vlajky asi nezměníme politiku Číny vůči této oblasti a bojkotem produktů nadnárodních firem, s jejichž obchodními praktikami nesouhlasíme, taktéž jejich management s velkou pravděpodobností nezměníme. Vlastními i malými aktivitami ale dáváme ostatním lidem a také sami sobě najevo, že „víme“, že to sledujeme, jaké hodnoty zastáváme a že stojíme na stráž.⁴

Globální občanství není o pocitu zodpovědnosti a beznaděje za všechny globální problémy. Je to

závazek, že nezůstaneme lhostejní a uzavření tomuto světu a že se budeme snažit jeho problémy chápat komplexně a kriticky, ne jen skrze naše vlastní úhly pohledu. Z tohoto postoje tolerance, zájmu, solidarity a chápání souvislostí bude možné se společně scházet s dalšími obyvateli planety, Matky Země, a v dialogu hledat odpovědi na problémy současné i budoucí.

Literatura:

- Andreotti, V. *Critical Literacy: Theories and Practices in Development Education*. In McCloskey, S. (eds.) *Development Education in Policy and Practice*. New York: Palgrave MacMillan, 2014.
- Beyond the big society: Psychological foundations of active citizenship*. Londýn: RSA. Dostupné z: http://www.thersa.org/___data/assets/pdf_file/0004/565411/NEW-NEW-COVER-Beyond-Big-Society-report-V10.pdf
- Hrubeš, M., Protivínský, T., Čáp, P. *Postoje a potřeby učitelů ve vztahu ke globálnímu rozvojovému vzdělávání*. Brno: Centrum občanského vzdělávání MU, 2014.
- Masaryk, T. G. *O demokracii*. Praha: Melantrich, 1991.
- Reimers, F. *The Three A's of Global Education*. Londýn: OXFAM. Dostupné z: http://www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Teacher%20Support/Think%20pieces/the_three_a_web.ashx
- Šerek, J., Petrovičová, Z., Porubanová, M. *Mladí a nevšední. Studie občanského života mladých lidí z etnických menšin a majority v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2012.
- Všeobecná deklarace práv Matky Země. Dostupné z: <http://therightsofnature.org/universal-declaration/>
- Všeobecné deklarace lidských práv. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

² <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

³ <http://therightsofnature.org/universal-declaration/>

⁴ srov. Masaryk, 1991, s. 137

Vychovávat ke globálnímu občanství?

Noemi Bravená

Vychovávat ke globálnímu občanství, nebo se tomu vyhnout? Cílem těchto úvah je poukázat na to, že i česká společnost je součástí něčeho, co je již dávno zde, co představuje určitý stav i tok změn zároveň a co je i pro učitele zavazující.

1. Co s pojmem globální občanství?

V čem je pojem srozumitelný a závazný:

Na základě vlastního lidství se globálním občanem teoreticky stávám svým narozením – jsem „vržen“ do porodnice, města, světa a na planetu Zemi, tj. jsem Čech, ale i pozemšťan. S ostatními vlastním společný prostor, a proto mě ani velikost tohoto prostoru, nemožnost poznat všechny obyvatele, ani zachránit celý svět nemůže zbavit určité formy **sounáležitosti** s celým lidstvem a s určitou formou zodpovědnosti za celek. Prakticky se globálním občanem stávám vědomým přitakáním k této skutečnosti a konkrétní participací.

V kultivované společnosti bývá samozřejmostí lidská solidarita s utrpením druhých, empatie i touha pomoci druhému v nouzi.

Některé problematiky jsou i pro nás velmi aktuální (životní prostředí, rovnost mužů a žen, diskriminace a xenofobie, chudoba, migrace atd.).

Pozastavit globalizační proces ve světě nejde. Svět je více propojeným systémem než dříve – svobodou pohybu, zásluhou migrace, možností dopravy, médií, jazykovou vybaveností aj. Tato propojenost je také založena na určité míře solidarity, participace a zodpovědnosti, tj. právech i povinnostech.

Ve válce a v období totality jsme přijímali pomoc ze zahraničí, svoboda je prostorem dávat pomoc dál. ČR se po vstupu do OECD a Evropské unie zavázala pomáhat rozvojovým zemím (být dárcovskou zemí).

V čem spočívá pojmová nejasnost:

Je to uměle vytvořený termín, který k nám přichází zvenku a který pro mnohé neplyne z vnitřního přesvědčení.

Jako každé občanství jej lze vymezit místně, dějinně, kulturně a sociálně, ale jinak, než jsme zvyklí.

Rozšiřuje pojetí **územního celku** na celou planetu, tím padají jasná vymezení vztahu člověka k místu, které zná a považuje za své.

Jako **spoluobčana** definuje každého člověka, i když nemáme šanci za život potkat možná ani 1 % všech lidí.

Do vztahu spoluobčanství zahrnuje **celou planetu** (živou i neživou přírodu), tj. vykazuje prvek pro mě nepochopitelné univerzality a přisuzuje přírodě zásadní participující význam na životě člověka, tedy i „ona“ má nejen povinnost být člověku vždy k dispozici, ale také má právo na život (ochranu).

Kulturu světoobčana nelze definovat, protože je to mnohost, kterou nelze nikdy vidět, natož ji plně prožít a pochopit, proto se s ní člověk ani vnitřně neumí ztotožnit.

Každý pojem ve společnosti je vázán na konkrétní porozumění, které souvisí s informovaností, hledáním vzájemných vztahů a souvislostí, s kontinuálním přehodnocováním stanovisek, ověřováním hypotéz a hledáním nových cest.

2. Potřebujeme výuku ke globálnímu občanství?

V podstatě se možná viditelně zas až tak moc nestane, když se této problematice ve školách nebudeme intenzivně věnovat. Tato úvaha vychází z předpokladu, že se nás to netýká. Kdybychom se žádným problematikám GRV skutečně nikdy nevěnovali, tak můžeme rovnou popřít celý humanismus, etiku, sounáležitost a solidaritu.

3. Učitel a jeho působení ve výchově ke globálnímu občanství

Co může přinést systematictější výuka:

větší informovanost, která tvoří protiklad nepřesného a jednostranného pochopení jednotlivých témat GRV;

pochopení kontextů jednotlivých potřebných zemí, pro které máme představovat dárcovskou zemi – tj. vytvoření dobré základny pro hledání přiměřených a pro nás proveditelných aktivit;

mezioborovou diskuzi – ta se tvoří léta a začíná vzájemným respektem k důležitosti a nezastupitelnosti všech oborových disciplín;

stálou reflexi, která počítá se změnou;

lepší porozumění tématům, která se nás bezprostředně dotýkají, a jiný náhled na konkrétní řešení (migrace, gender, chudoba aj.);

změnu ke druhým, ale především k sobě samým (možná, že neumíme sebe nazírat jako součást většího celku – děsí nás to, není na to čas nebo jsme příliš koncentrováni na vlastní život?);

kultivaci zodpovědného jednání jako takového.

Co nás může ve výuce brzdit:

zasazení témat GRV do různých částí RVP, tj. není platforma pro celistvý přehled o problematice, v tomto smyslu také chybějí preciznější didaktické materiály a vymezení komplexnějších cílů takového vyučování ve vztahu k určitému časovému úseku;

předsudky o nepotřebnosti, tj. o nevyužitelnosti v praxi;

nedostatečná praktická i odborná vybavenost;

nedostatečná aktualizace problémů zejména pro mladší děti – „ochraňování“ zejména těch nejmenších před některými tématy;

fixace na konkrétní problematiky podle vlastní preference;

stálá představa o nedostatku času.

Vychovávat ke globálnímu občanství znamená především porozumět sám sobě jako občanu, který žije v konkrétní vlasti a má své radosti i starosti.

Vyhoření nebo negativismus je stav objevující se u nás velmi často. Česká společnost k tomu vytváří totiž „výborné podmínky“. Po revoluci bylo mnoho slibů a školních reforem, ale učitel je finančně i společensky nedoceněn stále, zvyšují se nároky na kontinuální vzdělávání, děti jsou drzejší a zlobivější, učitel je mnohdy chápán jako servis pro rodiče, má být multikulturní, inovativní, kroskurikulární, rozvíjet kritické myšlení – a to nejlépe všechno najednou... Jak v tom chcete tvořit něco nového?

Nejde ale o to udělat všechno jinak, vyčerpat se na novém vzdělávacím ideálu či programu, jak to někteří udělali a pak rezignovali. Jde o to uvědomit si

vlastní stanovisko k této problematice, tj. co si o tom já, Čech 21. století, skutečně myslím, nikoliv co si podle jiných mám o tom myslet;

že musíme vše lze nahlížet vždy z více perspektiv, a tudíž že i můj názor je jedním z mnoha;

propojenost témat, která již dávno vyučuji, s těmi globálními;

možnosti své role učitele a efektivnějšího využití společného času – třídní projekty, obohacení třídních výletů apod.;

jiné možnosti rozvoje kritického myšlení.

Co nás může ve výuce brzdit:

neexistence nabídky jednoduchých řešení;
neuvědomování si všech perspektiv holismu;
zúžená práce se samotným tématem;
sklony k představě, že edukace je vázána na ověřitelné (viz níže).

3.1 Role učitele

Učitel ve výchově a vzdělávání zastává řadu rolí, mezi něž patří role zástupce, zprostředkovatele, průvodce, facilitátora a globálního občana.

Zástupce: Učitel většinou zastupuje ve vyučovacím procesu ty, kteří problematiku GRV znají z praxe i z jednotlivých oborů konkrétněji. To klade nároky na jeho znalosti i zodpovědný přístup. Tato stránka role učitele má však i jiný dosah – mám jako učitel podíl na výchově člověka, který jednou za mě **převezme globální povinnosti** možná ve větší míře, než já jsem toho schopen. Svou činností mě pak vtahuje do podílu na globální odpovědnosti, aniž to kdy třeba budu vědět. V tom učitel může nazírat nejen závazek své role, ale i předjímkou pocitu dobře vykonané práce, která má být obranou proti českému nihilismu.

Zprostředkovatel: Pedagog zprostředkovává informace, dovednosti i postoje, tj. sám **je prostředníkem a médiem**. To klade nároky na informace, flexibilitu, otevřené jednání, přemýšlení, inovace, překlad problematiky do dětské řeči, schopnost zapojit do výuky odborníky (z praxe, z jiné školy, z určitého oboru). I přes nemožnost obsáhnout všechno vědění k problému, může i zde být zažíván pocit z dobře vykonané práce – ta netkví v perfekcionismu, který ani v těchto tématech možný není, ale v tom, že jsem pro danou věc ze své pozice udělal maximum.

Průvodce: Tato role učitele znamená, že se v určité oblasti vyzná a ví o silných i slabých stránkách. Své vedení přizpůsobuje osobním možnostem dítěte i jeho učebnímu tempu. Znamená to uvádět do problematiky na základě propojení všech smyslů a na základě praktického a záživného provedení terénem (myšleno prakticky i obrazně).

Facilitátor: Učitel moderuje diskuzi, aby usnadnil dětem vyjadřování k problematice – to klade nárok

na přípravu tématu i otázek (zohledňujících obsah nebo cíl tázání). Znamená to nacházet propojení mezi lokálními i globálními problematikami, schopnost vést děti k řešení dilemat, zastávání stanovisek, respektu názoru druhého aj. Mnoho z nás si myslí, že diskuze je ztráta času. Zde nerozhoduje množství probraných a diskutovaných informací, ale samotný fakt tázání a hledání odpovědí. V tomto smyslu je to čas cenný a učí nás něčemu, co ve srovnání s jinými zeměmi ještě stále neumíme.

Globální občan (vzor): Každý vychovatel v sobě zosobňuje určité vzorové myšlení a jednání. Má sám být dětem příkladem a nabízet jim i jiné vzory s ohledem na téma (dětské, dospělé, české i zahraniční). Chci-li se do témat globálního rozvojového vzdělávání zapojovat, musím k nim mít pozitivní vztah i touhu aktivně se na nich podílet. Neznamená to nutně odjet do deštného pralesa, ale ukázat svůj vlastní pozitivní vztah k těmto skutečnostem.

3.2 Hledání důvodů a řešení nejednoznačných řešení

Učitel by měl vést ve výchově a vzdělávání své žáky k zodpovězení důvodů neexistence jednoduchých řešení.

Ty tvoří počátek porozumění tématům i hledání konkrétních řešení. Může se jednat o tyto důvody:

distance: téma je příliš vzdálené místně, informačně, emočně;

blízkost: téma se učitele, některého žáka nebo školy osobně dotýká a je emočně podbarveno nebo je téma pro někoho tak samozřejmé, že nevidí nutnost dalšího vzdělávání;

komplexnost: šíře témat a vzájemná závislost;

omezená praktická proveditelnost: téma má více „špatných“, tj. neúplných řešení, nemá adekvátní řešení, má pouze dlouhodobé řešení s nejistým výsledkem,

téma má řešení postupných kroků s modifikacemi, téma nemá obecné řešení a je situačně specifické aj.;

časová provázanost: paralelní řešení stavu, který již proběhl, současně probíhá a zároveň vyžaduje další preventivní opatření.

Co se týče řešení, musíme si odmyslet způsob exaktního myšlení, kde jedna odpověď je většinou správná. Odpovědí je mnoho, ale nemají všechny stejnou kvalitu. Nalézat je znamená učit se rozlišovat tuto kvalitu.

Řešení mohou být jako výsledek rozhovoru s dětmi (např. inspirace Kohlbergovými dilematy) – tj. učitel vymyslí reálný příběh k tématu GRV, který ústí ve dvě nejednoduchá řešení (neexistence ani jednoho úplně dobrého rozhodnutí). Děti pak argumentují, proč by jedno řešení upřednostnily před druhým. Závěrem není pak výsledné řešení jakožto produkt, ale posouzení vhodnosti obou dvou řešení (tj. argumenty pro a proti).

3.3 Holismus

Holismus jako filozofický směr vznikl reakcí na přílišný reduktivní přístup k realitě, která nás obklopuje. My také, když vidíme člověka, neposuzujeme ho na základě jeho levé nohy, ale na základě informací o jeho celku (tělu, komunikaci, myšlení aj.).

Jak směřovat k holismu u témat GRV:

pokus o nazření komplexu celého vyučovaného tématu;

zúžení problematiky, ale následná aplikace na celek;

respektování různých definic celku (oborového, tematického, filozofického aj.);

neupřednostňování svého vlastního pojetí jako jediné správné perspektivy;

rezignování na nutnost uzavírat diskusi jednou správnou odpovědí;

nepřeceňování celkovosti na úkor rozmělnění tématu;

pečlivé vybírání hlavních důrazů s ohledem na celek, aby nebyla potlačena hlavní myšlenka a její přetlumočení do světa dítěte.

3.4 Práce s tématem

Problémem GRV nejsou podle mého názoru témata samotná, ale práce učitele s nimi. Ta v sobě zahrnuje tři fáze přípravy:

1. posouzení vhodnosti zařazení tématu do výuky a hledání obsahových souvislostí s mým předmětem;
2. příprava tématu – výběr účelu a výstupů výuky (tj. výběr hlavní myšlenky a definování, s jakými konkrétními znalostmi, dovednostmi, postoji a hodnotami souvisí);
3. zpracování tématu – výběr informací, metod a aktualizace.

Aktualizace tématu pro konkrétního žáka znamená zviditelnění, přeložení tématu do řeči a situace toho, koho vzdělávám. **Neznamená to „okopírování“ problému do naší reality, ale zobecnění problematiky a nalezení paralely pro naše uvažování.** Aktualizace je o to složitější, o co je dítě menší, protože souvisí i s určitou preferencí konkrétního obsahu (tj. téma musím záměrně redukovat). **Následně však po pochopení dítětem v konkrétní situaci je téma opětovně zasazeno do globální souvislosti.** Tím si je dítě schopno informaci podržet, protože ji chápe ve svém světě, ale ví, že ve velkém světě také něco konkrétního znamená.

Co všechno znamená aktualizace tématu:

- výběr hlavní myšlenky problematiky a její přenesení do světa dítěte, do lokální problematiky, do oboru žáka, do mezioborové diskuze, do praktického zhodnocení apod.;

- hledání pochopitelných paralel k problematice – čím menší dítě, tím musí být konkrétnější a jednodušší paralela;

- při neexistenci paralelní problematiky nebo složitosti problému (dítě by to nepochopilo) posunutí obsahu problematiky do jemu pochopitelné roviny – i na úkor redukce širší perspektivy tématu.

Diskuze o tématu:

Témata GRV jsou v zahraničních didaktických materiálech spjata s **filozofií pro děti**. Jaká jsou hlavní doporučení pro takový rozhovor?

Buď připraven – seznamujeme-li děti s textem nebo tématem, pak ho musíme dobře znát, tzn. připravit si otázky a konkrétní plán hodiny, který by měl mít logickou strukturu. Do toho patří i znát základní problematiku a názory odborníků na globální problém či z něj vyplývající etický problém (bez hlubší znalosti není možné klást některé otázky, protože ty jsou již stavěny z pozice určitého vědění).

Ukaž svůj zájem a angažovanost – jde o to ukázat dítětem, že pedagoga filozofický rozhovor baví a že jej nevnímá pouze jako nutný a navíc zdržující.

Naslouchej, co děti říkají – to je zejména v počátcích těchto rozhovorů těžké, protože pedagog může být nervózní a navíc má určitou představu o průběhu otázek. Velmi často se setkáváme s tím, že pedagog „chrlí“ jednu otázku za druhou, aniž se dále rozvíjí výpovědi dětí. Cílem je, aby mezi dětmi vznikl filozofický rozhovor.

Poskytni dětem vyjádření, že děti něčeho v rozhovoru dosáhly – to je podle mého názoru to nejdůležitější nejen pro dítě, ale i pro českého vychovatele. Chybí-li tato zpětná vazba, má dítě (příp. pedagog) pocit, že se diskuze neubírá nikam a k ničemu nevede.

Jsi facilitátor a ne účastník diskuze – záměrem je děti rozmluvit mezi sebou, nikoliv jim říkat, co si pedagog myslí nebo co si ony mají myslet.

Užij si rozhovor. To je pro českého člověka asi největší problém – oprostít se od toho, že musím něco

někde pořád stíhat a užít si bytí v rozhovoru s dětmi, tj. vnímat tyto chvíle jako obohacující i pro mě (srov. Wartenberg).

3.5 Neověřitelné, a přesto zásadní

Za pojmem globální občan i jednotlivými tématy se skrývá něco, co není úplně v edukačním procesu ověřitelné, co nemusí explicitně zaznít, a přesto to tvoří jejich myšlenkové pozadí.

3.5.1 Globální odpovědnost

K odpovědnosti za sebe a bezprostřední okolí jsme většinou vedeni v rodině i ve společnosti. Jak mám ale vést někoho k zodpovědnosti za celou planetu? Svět nelze změnit nikdy celý. Mohu být aktivní, když mám sám sílu, energii a prostředky, když ve svém jednání pro někoho vidím smysl, své obohacení a přesah sebe sama, když sebe vnímám jako součást celku. Globální odpovědnost nesouvisí se schopností řešit všechno. Je to věc subjektivní: 1. kam se cítím vnitřně být povolán pomáhat, 2. jaké mám vlastní síly (psychická odolnost, motivace, fyzické či psychické hranice), 3. jaké mám reálné možnosti (časové, finanční, odborné aj.).

Jsou lidé, kteří všechno obětují pomoci druhým nebo přírodě a nečiní jim problém bydlet ve stanu. Jsme však i my ostatní, kteří potřebujeme věci a lidi okolo sebe, jakož i různé aktivity k udržení určité vnitřní vyrovnanosti a životní spokojenosti. Pouze tak jsme schopni konat něco plně pro druhé.

Vést ke globální odpovědnosti je vést i k uvědomění si svého místa ve světě, svých sil a možností. Odpovědnost za vzdálené je vždy provázaná s odpovědností za nejbližší okolí.

Budu-li zachraňovat lidi před hladem v Etiopii a získám mezinárodní ocenění, ale nepostarám se o vlastní matku, nejsem o nic lepší globální občan než ten, který tato témata nechává volně plynout bez povšimnutí.

Vést ke globální zodpovědnosti je:

vést k otevřenosti pro celkovou zodpovědnost člověka v každodennosti;

vést ke schopnosti nahlížet i problematiku neohrožující náš život jako závažné a zavazující;

vést k touze chtít něco změnit, byť i malého – tj. vytvořit dostatek prostoru pro takové činnosti.

Vést ke globální zodpovědnosti neznamená:

pěstovat v dětech tzv. mesiášský komplex, tj. že mají povinnost jako jejich hrdinové zachránit celý svět;

že budu dobrý světoobčan, když každý rok zachráním jeden život, tj. že množství či pravidelnost rozhoduje o tom, že jsem globálně zodpovědný;

destrukci sebe sama ve prospěch blaha lidu;

stanovovat si velké cíle, ale realizovat především ty malé.

3.5.2 Vnitřní chvění jako předstupeň globální participace?

Participaci se dítě učí od narození. Míni se jí „účastnit se něčeho“ nebo „podílet se na něčem“. Je to také jeden z hlavních pojmů občanství (Stará). Proč?

V pojmu participace sledujeme dva aspekty.

1. Účastenství – tj. být součástí něčeho tělesně i duševně. Tělesná účast však nemusí jít ruku v ruce s vnitřní účastnou myslí. Tzv. „hlavou i srdcem“ mohou být na „jiném místě“. Pojetí účastenství na něčem má v sobě aspekt vědomého bytí u daného tématu a aspekt emotivní – mám k tomu kladný vztah.

2. Podílnictví – tj. aktivně se do něčeho zapojovat, uskutečnit konkrétní díl práce – myšlenkově nebo konkrétní činností.

Participovat na globálním občanství má v sobě oba aspekty s jedním důležitým upozorněním – neznamená to, že se má člověk angažovat všude, ale má mít přehled a zapojit se podle svých sil a možností do něčeho ve správný čas. Tím míníme nejen možnost konat, ale i vnitřní osobní přesvědčení jednotlivce. Aby však dítě mohlo poznat, co to znamená vnitřní osobní vztah k něčemu, co je vzdálené, musí mít nejdříve informace o existenci tématu a nějakou osobní zkušenost s ním, protože bez toho vztah budovat nelze a vztah k něčemu je základem participace. V GRV jde o to nahlédnout svou účast i na pro mne vzdálených problémech, a to není jednoduché. Většinou nad tím člověk pokývá hlavou, že jsou závažné, ale nemusí u něj nastat vnitřní nutnost participace, tj. touha podílet se na řešení.

Nutnost participovat pocítujeme zejména tam, kde může být ohrožen i náš vlastní život nebo životní standard. Jsou to situace jako jaderný útok, terorismus, porucha jaderné elektrárny, živelní pohroma, v kterých většinou vyjadřujeme účastnou mysl a otvíráme peněženku. Sice se nás to úplně bezprostředně netýká, ale co kdyby. Určitě však známe **takové to vnitřní chvění, respekt před závažností situace a soucit, které toto doprovází. To totiž stojí u zrodu chytit se na něčem podílet, něco změnit, nechat někde kus svého já.**

To je to skryté kurikulum v podobě respektu před závažností celosvětových témat společenských i environmentálních, ke kterému směřuje vzdělávání – k výchově dětí, které mají nejen smysl a cit pro takové problematiku, ale i touhu chtít se na něčem konkrétním osobně podílet. Vedení dětí k takovému vnitřnímu chvění je prvním krokem k tomu, že bude-li mít dítě v budoucnu možnost konat, třeba tak jednou učiní.

Vést k participaci je:

vedení k účastné mysli, tj. angažovanému přemýšlení nad jednotlivými místními i světovými problémy a konflikty, které je základem pro aktivní jednání;

vedení k vnitřnímu chvění, respektu před závažností situace a touze chtít se zapojit konkrétní pomocí;

k touze chtít porozumět a vcítit se do druhého;

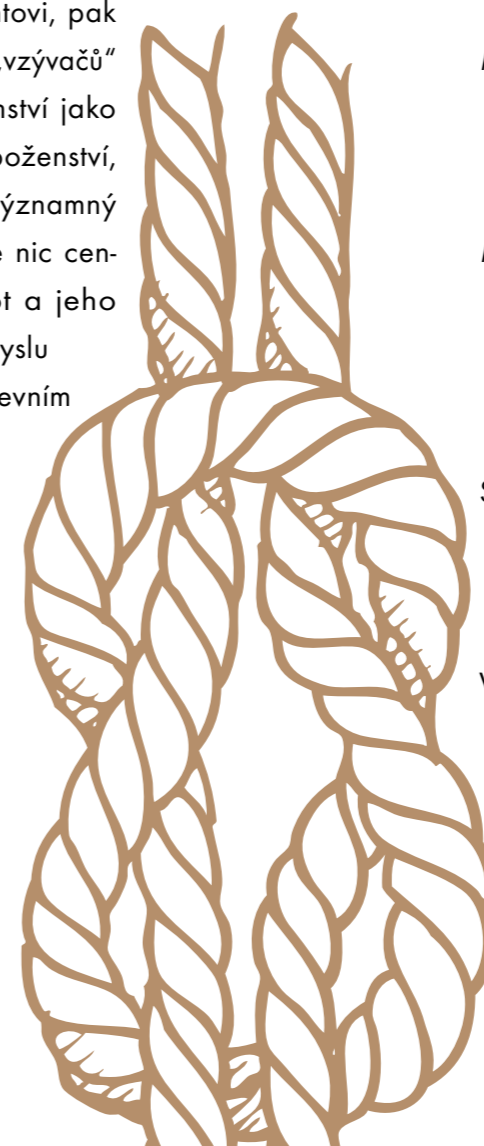
k touze chtít hledat možnosti neřešitelného;

objevovat řešení a chtít je prakticky realizovat;

rozvíjet představivost, tvořivost a oceňovat intuici;

motivovat ke konkrétním hypotetickým i praktickým řešením globálních problematik i k přejímání odpovědnosti.

Nikdy nemohu vědět, kde bude působit každé dítě nebo student, kterého vyučuji. A kdybych motivoval za život jen jediného člověka, který zachrání lidský život na jiné části planety nebo porozumí a pomůže některému migrantovi, pak nemusím patřit do „vzývačů“ globálního občanství jako svého nového náboženství, ale mám na něm významný podíl. Není přece nic cennějšího než život a jeho záchrana – ve smyslu biologickém, duševním i duchovním.

Literatura:

Glaser, E. M. *An Experiment in the Development of Critical Thinking*. Teacher's College, Columbia University, 1941. [online]. [cit. 2014-03-27]. dostupné z: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>

Hartl, P., Hartlová, H. *Velký psychologický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál, 2010. 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.

Národní strategie globálního rozvojového vzdělávání pro období 2011–2015. [online]. [cit. 2014-03-27]. Dostupné z: <http://www.fors.cz/globalni-rozvojove-vzdelavani/grv-v-ceske-republice/narodni-strategie-grv-ceske-republiky-na-leta-2011-2015/#.UzRXDf15OSo>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: VÚP, 2009. 136 s. [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomucka-ucitelum.pdf>

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. [online]. Praha: VÚP, 2004. 48 s. [cit. 2014-03-01]. Dostupné z: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVP_PV-2004.pdf

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online]. Praha: VÚP, 2007. 100 s. ISBN 978-80-87000-11-3. [cit. 2014-03-27]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>

Stará, J. *Výchova k demokratickému občanství*. In Spilková a kol. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha: Portál, 2005. s. 225–243. ISBN 80-7178-942-9.

Wartenberg, T. E. *Big ideas for little kids. Teaching philosophy through children's literature*. Plymouth: Rowman and Littlefield Publisher, 2009. 150 s. ISBN 978-1-60709-334-3.

Výchova k udržitelnému rozvoji

William Scott, Paul Vare

V uplynulém století socioekonomický rozvoj lidské společnosti významně ohrozil schopnost biosféry udržet na Zemi život. Výsledkem je zničené životní prostředí, ztráta biologické rozmanitosti (i celých druhů), desertifikace (rozšiřování pouští a polopouští), chemické znečištění, okyselení oceánů, úbytek stratosférického ozónu a samozřejmě rychlé klimatické změny.

Lidé si zároveň začali uvědomovat, že socioekonomické problémy jako chudoba, negramotnost, diskriminace, misogynie (nenávisť k ženám), rasismus, podvýživa, nemoci a předčasná úmrtí znemožňují významné části obyvatel přístup k životně důležitým zdrojům i k příležitostem, které by jim umožnily dosáhnout blahobytu a žít naplňující život. Velké rozdíly v kvalitě života jednotlivců jsou chápány nejen jako urážka lidské důstojnosti, ale také jako zdroj mezinárodní a mezikulturní nestability.

Odpovědí na prohlubující se rozdíly mezi lidmi a zhoršující se situaci ve světě je koncept, pro který se vžil název **udržitelný rozvoj**. Udržitelným rozvojem je myšlena schopnost lidské společnosti zachovat křehkou rovnováhu mezi ní a přírodními systémy umožňujícími život (hospodářský a společenský pokrok při plnohodnotném zachování životního prostředí). Cílem udržitelného rozvoje je vytvořit takové hospodářské systémy, které nám pomohou zajistit, že nyní i v budoucnu bude mít každý z nás možnost – slovy Amartyi Sena – žít spokojený život.

Proč vzdělávání pro udržitelný rozvoj?

Vzdělávání pro udržitelný rozvoj (VUR)¹ vzniklo jako reakce na výše uvedené hrozby environmentálního a socioekonomického charakteru. Zastřešuje

¹ Snahy o uvědomělé formování zodpovědného vztahu člověka k okolnímu prostředí nabývají na významu od druhé poloviny 20. století, a to v reakci na znatelné zhoršování kvality životního prostředí. Pro takto zaměřené výchovné úsilí se postupně vžívá označení ekologická či environmentální výchova. Hranice mezi těmito pojmy je neostrá, v českém prostředí je obvykle ekologická

širokou škálu vzdělávacích strategií, které zkoumají vzájemné vztahy mezi živými bytostmi, jejich závislost na biosféře i to, nakolik je ohrožena kvalita života a blahobyt lidí tím, jak v současnosti žijeme. VUR se zaměřuje na zhoršení životního prostředí a nedostatek sociální spravedlnosti na celém světě. Tato témata spolu úzce souvisejí, a pokud chceme, aby je studenti pochopili, je třeba se jimi zabývat zároveň. Vzdělávání pro udržitelný rozvoj může být pro studenty zajímavé, motivující a užitečné mimo jiné proto, že vnímají jeho souvislost se světem, v němž žijí, a se svou vlastní budoucností.

V rámci vzdělávání pro udržitelný rozvoj² se můžeme nejčastěji setkat se dvěma různými přístupy:

- 1) s výchovou, která se zaměřuje především na **změnu chování** (tzv. VUR 1, přičemž typickým příkladem je environmentální výchova) a
- 2) s výchovou, která zdůrazňuje **potřebu širších společenských změn** (tzv. VUR 2, což je v tomto případě rozvojové vzdělávání a globální výchova).

VUR 1 je zaměřené primárně na obsah a na informace, vychází z každodenní praxe a poskytuje vodítko ohledně chování, změn v návycích a ve způsobu uvažování o našem současném životě. Zahrnuje činnosti, které směřují k větší efektivitě, menšímu plýtvání a k tomu, abychom se naučili žít udržitelně (nebo

výchova chápána jako jeden z přístupů environmentální výchovy, který klade důraz na poznávání přírody a její praktickou ochranu. V rámci environmentální výchovy můžeme rozlišovat i další přístupy, resp. směry, které se postupně začaly vymezovat, přičemž hranice mezi nimi je v mnoha případech rovněž neostrá (blíže viz např. Činčera, 2007).

Výchova k udržitelnosti vychází z ideálů udržitelného rozvoje. Klade důraz na rozvoj kompetencí k jednání spíše než přímé ovlivňování postojů. Cílem je rozvoj znalostí (porozumění ekologickým procesům), dovedností (schopnost spolupráce, kritického myšlení, řešení problémů, kreativita, zpracování informací, informované rozhodování) i hodnot (ochota podílet se na zlepšování stavu životního prostředí, respektování práv a zodpovědnosti, sebeúcta, respekt k jiným názorům apod.). Tento směr environmentální výchovy má tedy nejbližší k pojetí výchovy k udržitelnému rozvoji tak, jak jej chápeme v tomto textu. Výchovu k udržitelnému rozvoji tedy můžeme chápat jako jeden z proudů v rámci environmentální výchovy, a to takový, který patří k nejkompaktnějším a klade důraz na rozvoj zodpovědnosti jedince za své osobní jednání (VUR 1) i za ovlivňování širších společenských změn (VUR 2).

² Jedná se o praxi ve Velké Británii.

alespoň vsířičněji k životnímu prostředí). VUR 1 vyžaduje informace či komunikační strategie a charakterizují ho přístupy zaměřené na vysvětlení problému nebo na poskytnutí vodítka ohledně jeho řešení.

VUR 2 se více zaměřuje na dialog či diskusi a zabývá se mimo jiné kontroverzními tématy. Posiluje tak u studentů kritické myšlení a rozvíjí schopnost správně se rozhodovat tváří v tvář složité a nejisté budoucnosti. Součástí VUR 2 jsou i úvahy nad tím, co udržitelnost vůbec znamená. To vyžaduje nejen informace a komunikaci, ale i důmyslnější pedagogické metody, které studentům umožní vypořádat se s protichůdnými názory a hodnotami. Lepší a efektivnější než jen informovat studenty o dobrých a špatných stránkách určitého tématu je například vyžadovat po nich, aby téma zkoumali z různých úhlů, a sami tak dospěli k vlastním názorům (jakkoliv třeba jen rámcovým), což jim pomáhá uvědomit si, co o tématu vědí a co si myslí.

Oba přístupy si nyní přiblížíme trochu podrobněji.

Zodpovědné chování (VUR 1)

I když může silný důraz na změnu chování působit ve vzdělávací strategii neobvykle, některé environmentální vzdělávací programy měly toto zaměření a jasnou vazbu na občanskou zodpovědnost od samého počátku. Uvedme příklad:

„Konečným cílem vzdělávání je formovat lidské chování, přičemž zodpovědné občanské chování může být rozvíjeno prostřednictvím environmentální výchovy. (...) Výzva tkví v ochotě dělat věci odlišně než v minulosti.“ (Hungerford, Volk, 1990, s. 302–317)

Pokud si lidé osvojí jisté vědomosti a získají určité kognitivní i sociální schopnosti, změní se jejich přístup,

a tehdy se změní i jejich chování ve prospěch udržitelných způsobů.

K uskutečnění této vzdělávací strategie je zapotřebí, abychom:

vytvořili učební osnovy, které se budou opravdu zabývat otázkou udržitelnosti, poskytlí dostatek informací o ekologických konceptech a vzájemných vztazích v rámci životního prostředí, nabízeli studentům příležitosti k tomu, aby si vybudovali citlivý přístup k životnímu prostředí a získali pocit, že mohou ovlivnit svůj život i společnost, ve které žijí, umožnili studentům získat dovednosti potřebné k analýze a vyhledávání informací a k aktivnímu občanství.

Schopnost sociální kritiky (VUR 2)

Důraz kladený primárně na změnu chování má nicméně své kritiky (např. Robotron, Hart, 1995), kteří zastávají názor, že opomíjení sociopolitických a ekonomických podmínek, ve kterých se toto chování odehrává, vede k tomu, že se nevěnujeme skutečnému jádru problémů, jimž čelíme. Cílem jimi preferovaného alternativního přístupu (viz Huckle, 2013) je usilovat spíše o změnu společenskou než o změnu chování a podpořit učitele i studenty, aby společně usilovali o změnu celé společnosti a snižování socioekonomických rozdílů. Pro část zastánců VUR 2 je v rámci vzdělávání pro udržitelný rozvoj nejpodstatnější snaha naučit studenty kriticky přemýšlet o výzvách, kterým náš svět čelí, a o tom, jak nakládat s tématy, jako jsou chudoba a nerovnost. Pro jiné je myšlenka globální výchovy natolik důležitá, že si zaslouží svébytné postavení.

Měla by vést studenty k tomu, aby lépe chápali svět, ve kterém žijí, a role, které mohou zastávat v rámci globální společnosti.

Cílem VUR 2 je pomoci studentům (a učitelům) analyzovat hodnoty, které se skrývají za sociálně podmíněnými vzorci jejich chování, usilovat o to, aby byly blíže udržitelnosti, a naučit studenty klást odpovídající sociálně kritické otázky, jako třeba kdo těží z konkrétního uspořádání a jednání. Může se jednat například o detailní pohled na následující mezinárodní problémy:

využívání dětské práce v oděvním průmyslu ve východní Asii, pracovní podmínky ve výrobě chytrých telefonů po celém světě, kdo má opravdu užitek z rozsáhlého průmyslu s řezanými květinami ve východní Africe, vykořisťování lidí v obchodu s diamanty, kde se vydělává nejvíce peněz z produkce a prodeje kávy.

Je však možné si položit i otázky, které mají užší souvislost s domácím prostředím, např.:

zda je náš vládní program zahraniční rozvojové spolupráce efektivní, zda daňový systém v naší zemi opravdu pomáhá těm nejchudším.

A pak tu jsou také otázky s globálnějším rozměrem, např.:

není-li udržitelný rozvoj vyloučen, protože vývoj (tedy hospodářský růst založený na západním globálně kapitalistickém modelu) nelze zastavit, jestli je volný obchod dobrá věc, je-li obchod lepší strategie na vymýcení chudoby než rozvojová spolupráce, zda musí být kráceny osobní svobody, aby se podařilo omezit destabilizující změny (například změny klimatu), zda může být zachován volný pohyb lidí po EU.

Jednoduše řečeno, podle tohoto přístupu platí, že pokud dokážeme ovlivnit osoby, které mají vliv na veřejné mínění (například učitele), a jejich prostřednictvím i studenty,

a pokud zvýšíme jejich informovanost a povědomí o problémech, které brání vzniku udržitelné společnosti, pak dojde ke změně jejich základních hodnot a lidé budou obhajovat, volit a prosazovat společenskou změnu směřující k udržitelnosti.

VUR 2 zároveň otevírá otázku, co to vlastně udržitelný rozvoj je. Udržitelný rozvoj v tomto kontextu nesouvisí jen s výukou, je to ze své podstaty sociálně výchovný proces, v němž jde o celkové zlepšení životních podmínek. Práce s tématem udržitelného rozvoje logicky přináší tyto výzvy:

Definice jednotlivých problémů udržitelného rozvoje jsou různé (mohou být dokonce zcela protichůdné) a zároveň je na ně nahlíženo skrze různé (někdy navzájem neslučitelné) hodnotové systémy.

Řada problémů není přesně vymezena, a jejich řešení může proto někdy vést ke vzniku dalších problémů.

Naše současné znalosti nejsou vždy dostatečné, a nelze proto s jistotou stanovit, jaká mají být žádoucí řešení.

Smysl udržitelného rozvoje je prozatímní – pohled na něj (jeho podobu a smysl) se mění v čase.

Složitost a nejistota, kterým čelíme, nezmizí jen proto, že si to budeme přát, a nevyřeší se pouze vzděláváním nebo tím, že přijmeme určité zákony.

Je nepochybné, že dochází ke společenským, ekonomickým, kulturním a environmentálním změnám, jejich konkrétní podobu ale nelze předvídat. Vzdělání je důležité, pokud máme pochopit, jak se naše životy mění a jak se s těmito změnami můžeme vyrovnat.

Společný základ VUR

Výše uvedené přístupy se shodují v tom, že VUR lze chápat jako výchovu k občanství, tedy přípravu na informovanou a nepředpojatou společenskou angažovanost v záležitostech, které se dennodenně odehrávají v rámci rodiny, obce či širší společnosti a na pracovišti. Sociální kritičnost a aktivní uvažování

Učení, či jednání – nebo oboje?

Vzhledem k uvedeným skutečnostem vyvstává otázka, zda by měl být ve výsledku kladen důraz spíše na to, co se studenti naučí, nebo na to, co mohou udělat. Tato otázka souvisí s učebním plánem. Škola existuje proto, aby pomohla studentům připravit se na to, co po ní následuje, ať už jde o další studium, práci, nebo samotný život. Z hlediska udržitelnosti se tedy nabízí, že by měl být kladen přinejmenším stejný důraz na rozvoj schopnosti kritického myšlení, dialogu a diskuse (a to i s ohledem na opakující se povahu studia, práce a rozhodování v průběhu života) jako na znalosti. Tato podoba vzdělávání se ukazuje být nejúspěšnější.

Vare a Scott (2007) tvrdí, že je užitečné myslet na oba přístupy, a prosazují proto VUR, které kombinuje jak výchovu zaměřenou na obsah a vedoucí studenty k určitému způsobu chování (VUR 1), tak výchovu, která se zaměřuje především na diskusi (VUR 2) a která posiluje schopnost studentů kriticky přemýšlet o tématech, jež vyvstala v rámci VUR 1.

Přístupy VUR 1 a VUR 2 se navzájem doplňují, protože lidé potřebují diskutovat a kriticky zkoumat témata ve svém vlastním kontextu, a to se nemůže dít ve vzduchoprázdnu. Tento kombinovaný způsob, pokud je dobře nastavený, přináší zároveň změnu chování i sociální kritičnost v kontextu liberálního přístupu.

V rámci programů zaměřených na VUR 1 bývají hodnoty a principy udržitelnosti zahrnuty explicitně a vzdělávací hodnoty implicitně. U VUR 2 je to naopak, vzdělávací hodnoty bývají explicitní a hodnoty udržitelnosti implicitní. Pokud jsou obě formy VUR udržovány navzájem v napětí, pak je vše v pořádku. VUR 2 nejenže doplňuje VUR 1, ale dodává mu i smysl, protože naše budoucnost dlouhodobě nezávisí tolik na naší ochotě učit se dělat věci správně jako spíše na naší schopnosti analyzovat, zvažovat možnosti a vyjednávat rozhodnutí.

o změnách zakořeněného chování patří k občanským ctnostem, jichž je třeba, pokud se společnost má sama aktivně přetvářet. Pokud tedy chceme, aby lidé na celém světě mohli žít kvalitní život, je zapotřebí najít způsob, jak ve škole rozvoj obou těchto vlastností podporovat. Škola tvoří uznávanou, integrovanou součást jakékoliv vzdělávací se společnosti. Jejím klíčovou úlohou je podpora mladých lidí, kteří teprve začínají získávat široké spektrum znalostí, dovedností a schopností, jež budou muset ještě rozvinout, aby uspěli v současném světě.

Z hlediska udržitelnosti a vzdělávání pro udržitelný rozvoj může být smyslem školy například posilovat povědomí a zájem mladých lidí o udržitelný způsob života. Je zde totiž naděje (i když ne jistota), že to povede k jejich většímu zapojení do společnosti, což dále přispěje k dosažení větší sociální spravedlnosti a lidského blahobytu a k posílení ekosystému.

V řadě zemí, zejména (ovšem ne výhradně) v západní Evropě, Austrálii a Severní Americe, se školy zabývají těmito tématy v rámci učebního plánu, někdy jsou začleněna do výuky napříč různými předměty. Stále více se využívá osobnostní, sociální a zdravotní výchova a výchova k občanství nebo také spolupráce s externími odborníky a organizacemi. Cílem všech těchto aktivit je, aby se u studentů rozvinula všestrannější a bohatší sestava vědomostí a schopností. Roste také počet studentských klubů a rad, které se zasazují o změnu, například snížením spotřeby energie a surovin, důslednější recyklací a kompostováním nebo zapojením se do lokálních společenských aktivit spolu s místními skupinami a nevládními organizacemi.

Státní instituce, které prosazují udržitelný rozvoj, obvykle vnímají formální vzdělávání především z pohledu VUR 1 a upřednostňování VUR 1 je hluboce zakořeněné i ve vládních návrzích a v práci nevládních organizací. Příliš populární VUR 1 samo o sobě by však snížilo naši schopnost samostatně dosáhnout změny, a tím pádem i naši schopnost jednat udržitelně. Je to těžké rozhodování – čím více se školy zaměří na VUR 1, tím méně budou po studentech v rámci VUR 2 chtít, aby přemýšleli sami za sebe.

Pro řadu lidí je vzdělávání pro udržitelný rozvoj především otázkou hodnot a respektu k jiným lidem (včetně příštích generací), k odlišnosti a různorodosti a k životnímu prostředí, ve kterém žijeme a které k životu potřebujeme. To se krásně shoduje s myšlenkou, že vysoce kvalitní vzdělávání musí být:

- mezioborové (interdisciplinární) a holistické, hodnotově zaměřené,
- kritické, zaměřené na řešení problému a musí uplatňovat více metod zároveň, otevřené spoluúčasti,
- využitelné v každodenním životě a musí mít význam ve vztahu k místní problematice.

Tento pohled se opírá o výzkumná zjištění (Barratt-Hacking et al., 2010), která potvrzují, že

přístup, který zapojuje mladé lidi do řešení skutečných problémů, jež mají přímý dopad na jejich životy, je vede k vyšší motivaci i zájmu a k hlubšímu a smysluplnějšímu pocitu z učení.

Souvisí to s tím, jak lze přístup k učení a studium se zaměřením na udržitelnost chápat; nesouvisí to však samozřejmě jen s udržitelností.

Pro někoho může být užitečné, bude-li na tento přístup nahlížet nikoliv z pohledu toho, co se děje ve třídě, ale

jako na model, který propojuje aktivity napříč osnovami, prostorem školy i školním společenstvím. Tento provázaný celek by měl splňovat několik předpokladů:

1. Studenti se zde učí:
 - propojovat akademické, praktické i etické zájmy, uznávat význam obsažených témat pro celé lidstvo (nyní i v budoucnosti),
 - uznávat různé náhledy na problémy a na to, co lze udělat pro jejich řešení,
 - rozumět složitosti a nespolehlivosti dostupných údajů, uvědomit si důvody pro účast na osobní i společenské úrovni.
2. Ve škole si všichni dobře uvědomují, jak tato problematika ovlivňuje všechny aspekty školního života a že to, co škola jakožto společenství dělá, lze měnit a rozvíjet konkrétními způsoby, které povedou například k provázanějšímu uvažování o jednotlivých problémech, k šetření nákladů, k výstavbě školních budov a úpravě pozemků, které mohou sloužit jako modely udržitelnosti v praxi, a tedy i jako pozitivní výukové prostředky, a ke zvýšené účasti studentů v procesu rozhodování.
3. Škola se ve všech aspektech svého života více zapojuje do aktivit města či obce, otevírá se pro využití místním společenstvím a funguje zde jako inspirace pro udržitelný způsob života. Zároveň si však uvědomuje, že s ohledem na vzájemnou hospodářskou závislost, sociální vazby a společné environmentální a socioekonomické problémy je dnes lidské společenství třeba nahlížet zrovna tak globálně jako lokálně.

Příklad z praxe: propojení VUR 1 a VUR 2 na tématu fair trade

Vare a Scott (2008) použili k ilustraci VUR 1 a VUR 2 myšlenku a systém fair trade (spravedlivého obchodování). V řadě zemí je fair trade populárním tématem osvětových kampaní a školám se tak může nákup fairtradového zboží jevit jako žádoucí chování a jako cíl sám o sobě. Pokud ale učitelé a školy usilují o to, aby byli studenti schopni myslet samostatně, zvažovat argumenty, obhajovat své názory a kriticky uvažovat o okolním světě, jeví se nápad motivovat je k tomu, aby podporovali fair trade jako nezpochybnitelné „dobro“, poněkud problematičtější. Konec konců, student, který je veden ke slepé podpoře fair trade, nedokáže řešit řadu problémů, které s tímto konceptem souvisejí.

Například:

Místo toho, aby fairtradové smlouvy poskytly domorodým obyvatelům svobodnou kontrolu nad vlastní půdou a surovinami, mohou je svázat s tržní ekonomikou ovládanou zahraničními společnostmi. Fairtradové přístupy mohou mít i další neblahé následky... (...) Když nevládní organizace požadovaly vyšší výkupní ceny banánů, aby pomohly zvýšit guatemalským pěstitelům banánů příjmy a životní úroveň, banánové společnosti se přesunuly do Ekvádoru, kde byly nižší mzdy. (...) spíše než zchudlí farmáři jsou v rámci fairtradového systému velkými maloobchodními prodejci vykořisťováni spotřebitelé na Severu.

Zohlednění podobných problémů spojených s konceptem fair trade vytváří kontext, v jehož rámci lze zkoumat řadu témat, která jsou pro udržitelný rozvoj klíčová,

jako je například podnikání, ekonomika, mezinárodní obchod, marketing či ochrana životního prostředí. Umožňuje také zabývat se těmito základními tématy z jiné, méně obvyklé perspektivy.

Téma spravedlivého obchodování zároveň nabízí prostor pro praktickou činnost s dětmi. Například to, kdo má z obchodu největší prospěch, lze jednoduše ilustrovat na nakupování s plastovými penězi, při kterém žáci zkoumají, v jaké části hodnotového řetězce se vydělává. Je také možné studovat alternativní systémy certifikace, jako je například Rainforest Alliance (Aliance deštných pralesů), a systémy typu Equitrade, který usiluje o „odstranění chudoby prostřednictvím udržitelného mezinárodního obchodu“.

Jedním z možných problémů je, že zkoumání podobných přístupů v nás může vzbudit frustraci z toho, jak těžké je udělat „správnou věc“. To je ale klíčové: dělat „správné věci“ není jednoduché – téma spravedlivého obchodu je samo o sobě působivým, i když zjednodušeným příkladem toho, jak je život na zemi složitý, nejistý a rizikový. Po zvážení všech pro a proti mohou studenti dospět k názoru, že nakupování fairtradových výrobků je pravděpodobně lepší než koupě výrobků, které fairtradovou certifikaci nemají – nemusí si to ale myslet všichni. To ovšem není z hlediska vzdělávání podstatné. Důležité je, že studenti dospějí ke svým názorům (tedy se učí) tak, že sami přemýšlejí a zvažují různé možnosti. Je jasné, že k tomu, abychom prozkoumali témata, jako je fair trade, potřebujeme shromáždit velký objem informací a seznámit se s alternativními argumenty, což je cílem VUR 1. Abychom mohli k otázce fair trade zaujmout promyšlený postoj, potřebujeme mít zároveň možnost si důkazy na obou (či na více) stranách utřídit a pořádně promyslet, kdo co říká a z jakého důvodu. Teprve potom se můžeme rozhodnout, co si (přínejmenším pro tuto chvíli) myslíme sami. To je VUR 2.

Jinými slovy, VUR 1 nám otevírá svět faktů, procesů, argumentů a souvislostí, rozvíjí naši schopnost ve světě číst a poskytuje nám text. VUR 2 nám pak pomáhá tento text číst a porozumět mu.

Rozvíjí u žáků schopnosti, sebevědomí, znalosti a motivaci k tomu, aby se dokázali celý život efektivně učit, a poskytuje jim prostředky, aby byli schopni aktivně se zapojit do společnosti. V zásadě lze tvrdit, že VUR 1 a VUR 2 postrádají jedno bez druhého význam a že témat, kterými se lze pomocí těchto přístupů zabývat, je celá řada.

Tento kombinovaný přístup označuje Foster (2008) slovy „vzdělávání jako udržitelný rozvoj“. Tím, že nám pomáhá najít cestu riskantním, složitým a nejistým světem, výrazně přesahuje konkrétní témata probíraná v rámci různých předmětů. Jeho cílem je v podstatě poskytnout studentům takové vzdělání, které má v životě větší smysl.

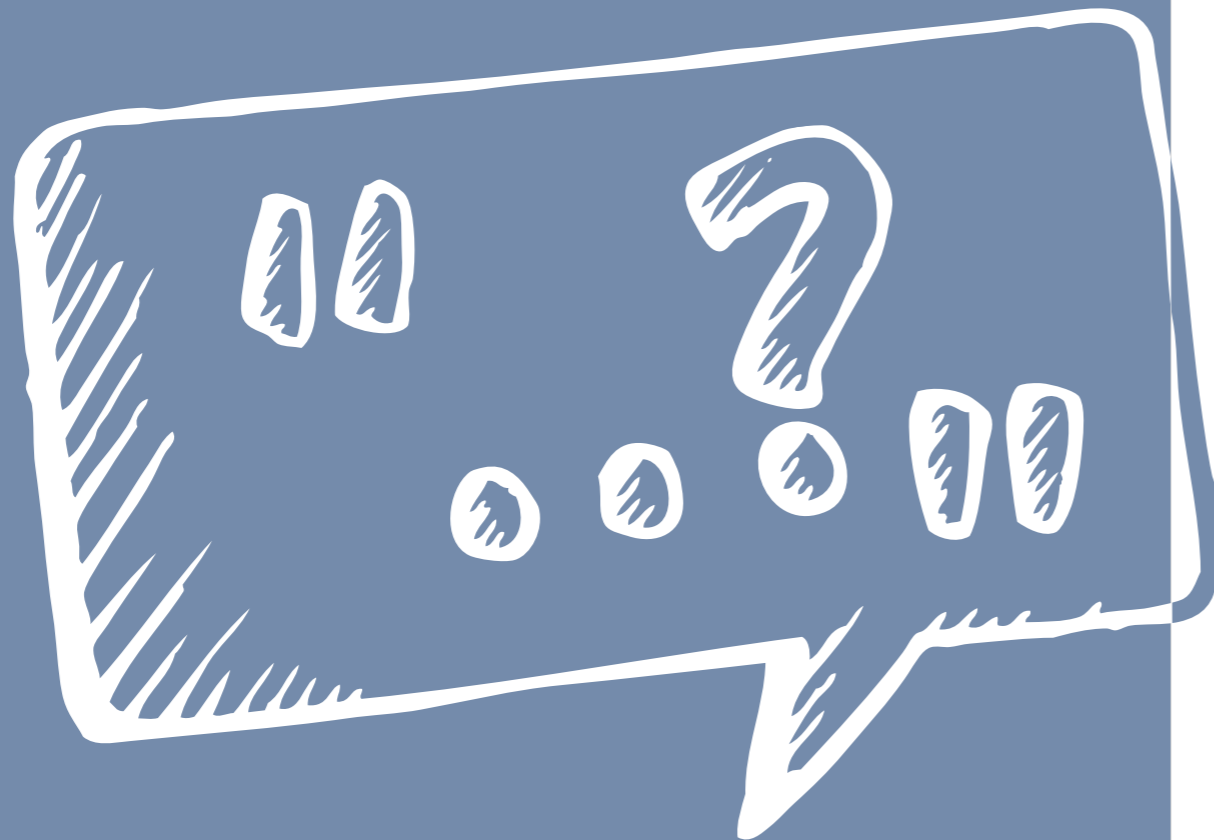
Doporučené zdroje pro další studium

Literatura:

- Barratt-Hacking, E., Scott, W., Lee, E. Evidence of Impact of Sustainable Schools. London: Department for Children, Schools and Families, 2010.
- Bourn, D. The Theory and Practice of Global Learning. DERC Research paper No. 11. London: Development Education Research Centre, 2014.
- Činčera, J. Environmentální výchova: od cílů k prostředkům. Brno: Paido, 2007.
- Foster, J. The Sustainability Mirage. London: Earthscan, 2008.
- Huckle, J. Eco-schooling and sustainability citizenship: exploring issues raised by corporate sponsorship. The Curriculum Journal 24(2), 206–223, 2013.
- Hungerford, H. R., Volk, T. L. . Changing Learner Behaviour through Environmental Education. Journal of Environmental Education 21(3) 8–21, 1990.
- Robottom, I., Hart, P. Behaviourist EE Research: Environmentalism as Individualism. Journal of Environmental Education 26(2) 5–9, 1995.
- Vare, P., Scott, W. Learning for a Change: exploring the relationship between education and sustainable development. Journal of Education for Sustainable Development 1(2) 191–198, 2007.
- Vare, P., Scott, W. Education for Sustainable Development: two sides and an edge: London: Development Education Association, 2008.
- Vare, P., Scott, W. (in press) From Environmental Education to ESD: evolving policy and practice. In: Russell, C., Dillon, J. and Breunig, M. (eds) Environmental Education Reader. Peter Lang.

Filozofie pro děti

Clive Belgeonne

Filozofie pro děti (*Philosophy for Children, zkráceně P4C*) je pedagogická metoda, která umožňuje učitelům vést dialog s mladými a jeho prostřednictvím hledat odpovědi na otázky, které jsou pro ně atraktivní a zajímavé. Umožňuje studentům i učitelům naslouchat různým myšlenkám a názorům a nabízí způsob, jak zkoumat různé otázky a témata dnešního světa.

Principy filozofie pro děti se doplňují s klíčovými prvky rozvojového vzdělávání a pomáhají mladým lidem rozvíjet dovednosti a postoje vhodné pro život v rozmanitém a proměnlivém světě. Filozofie pro děti podporuje myšlení, které je **angažované** (rozvíjí empatii a respekt k různým názorům), **kooperativní** (posiluje schopnost dělit se o vlastní nápady a navazovat na myšlenky druhých), **kritické** (učí zpochybňovat předpoklady, analyzovat jednotlivá témata a pochybovat o nich, zvažovat více hledisek, vytvářet si vlastní úsudek) a **tvořivé** (rozvíjí schopnost spekulovat, syntetizovat, myslet „jinak“)¹.

Filozofie pro děti pomáhá rozvíjet duševní schopnosti vyššího řádu (například analýzu a vyhodnocování informací), které jsou nezbytné k tomu, aby se člověk vyrovnal s nejistotou a složitostí, a vyhýbá se představě „jediné správné odpovědi“. Pomáhá zúčastněným stát se lepšími posluchači a otevřít se různým úhlům pohledu. Zároveň pomáhá studentům přemýšlet o tom, jaké důsledky to má pro jejich vlastní životy a zda se potřebují dozvědět více, nebo zda mohou pokračovat v poučeném jednání.

(...)

Filozofie pro děti umožňuje zúčastněným diskutovat o „velkých otázkách“ a dodává jejich studiu větší hloubku. Je založena na tzv. zkoumajícím společenství. To bylo definováno jako „skupina lidí, kteří využívají společného myšlení k tomu, aby prohloubili svoje znalosti okolního světa a jeho pochopení, stejně tak jako porozumění jeden druhému“. (SAPER, 2012) Filozofie pro děti si klade za cíl navodit ve třídě příjemnou atmosféru, ve které se děti učí:

naslouchat si a navzájem se respektovat,
samostatně přemýšlet a dělat odpovědné
a uvážené soudy,
jednat promyšleněji, opírat svá rozhodnutí
a činy o konkrétní důvody,
otevřít se nápadům a pohledům druhých
a rozvíjet empatii.

Počátky

Jednou z výchozích myšlenek filozofie pro děti je sokratovský dialog. Sokrates vyzýval lidi, aby zkoumali své životy a denně si kladli otázky: Jak nejlépe mohu prožít svůj život? Jakým člověkem bych měl být? S konceptem filozofie pro děti přišel v roce 1970 Matthew Lipman, profesor filozofie na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Znepokojovalo ho, že se mladí lidé na univerzitách neučí samostatně přemýšlet. V návaznosti na práci jiného amerického pedagoga, Johna Deweyho, Lipman věřil, že třída je jakýmsi zkoumajícím společenstvím, v jehož rámci „jsou kladeny otázky, argumentuje se, hledají se souvislosti, přemítá se, přijímají se různé výzvy a rozvíjí se postupy zaměřené na řešení problémů“. Spolu s několika společníky založil na státní škole v Montclair ve státě New Jersey Institut pro rozvoj filozofie pro děti (Institute for the Advancement of Philosophy for Children).

Do roku 1980 projevila o filozofii pro děti zájem řada zemí. V roce 1990 natočilo BBC o této metodě hodinový film s názvem Sokrates pro šestileté, který byl uveden ve Velké Británii, Spojených státech, Japonsku, Izraeli a dalších zemích po celém světě. Obrovský

¹ Čtyři základní principy filozofie pro děti jsou v angličtině nazývány: CARING (angažované, někdy překládáno také jako citlivé myšlení), COLLABORATIVE (kooperativní), CRITICAL (kritické), CREATIVE (tvořivé).

zájem o filozofii pro děti ve Velké Británii vedl v roce 1992 k vytvoření Společnosti pro rozvoj filozofického zkoumání a reflexe ve vzdělávání (SAPERE²). Filozofie pro děti je v současnosti praktikována ve více než 60 zemích světa.

Metoda

Filozofie pro děti vybízí zúčastněné, aby kladli otevřené, „filozofické“ otázky. Ty jsou pak zkoumány prostřednictvím dialogu. Během něj se objevují další otázky, které pomáhají prozkoumat téma důkladněji. Tento postup motivuje všechny zúčastněné, aby jeden druhému naslouchali, respektovali se a vážili si názorů druhých, a zároveň dává každému z nich rovnocenný hlas. Učitel se tohoto procesu sám účastní v roli spolustudenta-spolubadatele. Může dávat podněty ke zkoumání a „vést“ diskusi, ale jen jako facilitátor, usměrňovač a občasný rádce, ne jako přednášející, k němuž se upíná zrak a sluch publika.

Principy

Filozofie pro děti je založená na myšlení, které má čtyři základní vlastnosti.

Mělo by být:

angažované, kritické,
kooperativní, tvořivé.

Angažované (citlivé) myšlení umožňuje naslouchat druhým a věnovat jim pozornost, projevit o ně zájem a ocenit je – zajímat se o zkušenosti a hodnoty ostatních a přistupovat k nim ohleduplně.

Angažované myšlení rozvíjí empatii a obnáší schopnost opravdu naslouchat názorům jiných lidí

a vnímat je, schopnost vcítit se do jejich situace. Vytváří společenství, v němž si lidé vzájemně naslouchají, kde učitelé i studenti projevují skutečný zájem o myšlenky ostatních a prokazují jim respekt tím, že dřív, než na ně navážou nebo je zpochybní, je nejprve pozorně vyslechnou.

Vytváří se tak atmosféra a étos vzájemné pozornosti, kde se zúčastnění nebojí zkoušet nové myšlenky a pouštět se na nejistou půdu. Znamená to uvažovat s rozmyslem, dávat si pozor na způsob, jakým se sami vyjadřujeme a jak přistupujeme k nápadům ostatních. Angažovaně smýšlející lidé by měli projevoval zájem o sebe navzájem, o proces zkoumání i o jeho předmět – díky tomu se vytváří motivace.

Kooperativně uvažující člověk je schopen reagovat na druhé a komunikovat s nimi, dokáže povzbudit i usmířit se. Umí navazovat na myšlenky ostatních, formovat společné postoje a záměry a pomáhá rozvíjet nové směry zkoumání.

Společně hledá řešení, snaží se najít odpověď nebo odpovědi a staví přitom na nápadech a zkušenostech ostatních. Dokáže si vyměňovat myšlenky a dělit se o ně.

Kritické myšlení zahrnuje nabourávání předsudků, analýzu a zpochybňování různých témat, zvažování více hledisek, hledání smyslu, důkazů, příčin a rozdílů. Kriticky uvažující člověk by měl být schopen dojít ke správnému úsudku a rozpoznat předpoklady i důsledky.

Tvořivé myšlení obnáší schopnost vytvářet souvislosti a spekulace, srovnávat, nabízet příklady, určovat kritéria, hledat alternativní vysvětlení a koncepce, představovat si různé perspektivy a možnosti, přicházet s novými nápady, kombinovat a „myslet jinak“ (tedy mimo zavedené scénáře).

Tyto čtyři prvky myšlení společně přispívají k rozšiřování, prohlubování, sbližování a budování zkoumajícího společenství. Dovednosti osvojené v tomto společenství by se měly stát trvalým způsobem uvažování.

Metoda vede všechny zúčastněné k tomu, aby se dělili o své myšlenky. Motivuje je, aby zkoumali různé úhly pohledu a přemýšleli „jinak“: Je tomu vždy takto? Jak by se to mohlo jevit v jiné kultuře či v jiném kontextu? Tento postup umožňuje uvědomit si, že změnit názor na základě dialogu a reflexe je nejen přijatelné, ale i chvályhodné. Je také důležité uznávat a oceňovat různé úhly pohledu a různé názory a učit se z nich.

Kromě těchto čtyř prvků myšlení má filozofie pro děti následující zásady:

Zájům a otázkám každého jednotlivce je přikládána odpovídající hodnota.
Zkušenost a příběh každého člověka jsou jedinečné.
Nikdo není vševědoucí a nikdo nerozumí všemu.
Existují různé výklady a různé způsoby myšlení. (SAPERE, 2012)

Prostředí ve třídě

Nežli ve třídě vytvoříme takové prostředí, v němž jsou mladí připraveni přijmout čtyři výše popsané prvky myšlení i další principy filozofie pro děti, může to nějakou chvíli trvat. Možná se studenti nejprve budou muset naučit naslouchat a teprve časem zcela pochopí a přijmou myšlenky, jako je vzájemný respekt a empatie.

Aby se studenti nebáli otevřít a podělit se s ostatními o svoje názory, bude možná nejdřív zapotřebí rozvinout angažované a kooperativní myšlení – teprve potom studenti dokážou s náležitými výsledky myslet také kriticky a tvůrčím způsobem.

Učitelé patrně budou muset věnovat určitý čas, aby pomohli studentům tyto dovednosti rozvinout.

Filozofické zkoumání obvykle probíhá v kruhu, jehož součástí je i učitel-facilitátor. Mělo by se odehrávat v prostoru, kde se všichni navzájem zřetelně slyší a vidí, a ideálně tam, kde je nebude nic rušit. Učitelé mohou měnit zasedací pořádek a využívat činnosti, při kterých se studenti pohybují, aby děti neseseděly stále ve stejných skupinkách.

Celá skupina se bude muset dohodnout na souboru základních pravidel, podle kterých se bude během filozofického zkoumání chovat. Tato pravidla se obvykle sepíší a vystaví tak, aby byla všem na očích. Poté, co se na nich skupina shodne, může učitel požádat, aby je všichni odsouhlasili (například aby zvedli palce).

Základní pravidla

V mluvení se střídáte.

K tomu, kdo mluví, se chovejte uctivě.

Můžete nesouhlasit, ale musíte uvést důvod, proč jste proti.

Budeme aktivně naslouchat, jen se přihlaste, když někdo domluví.

Základní pravidla na stěně třídy základní školy v Sheffieldu.

Základní pravidla bude potřeba přezkoumávat a upravovat na základě nových zkušeností. Důležitou součástí každého zkoumání je totiž i reflexe jeho průběhu a zamyšlení nad tím, co by se dalo zlepšit.

Role učitele

Učitel si bude muset roli facilitátora a spolustudenta nacvičit a zvyknout si na myšlenku, že se ve třídě částečně vzdává kontroly. To může být jedna z nejnáročnějších částí celého procesu. Zároveň je ale pro většinu učitelů velmi osvobozující, když se dostanou do fáze, kdy se studenti sami stanou facilitátory. Také studenti si musí zvyknout, že učitel není autoritou, je zde v roli facilitátora, a dokonce

² Society for the Advancement of Philosophical Enquiry and Reflection in Education je organizace, která propaguje a akredituje metodu filozofie pro děti ve Velké Británii.

i spolustudenta. Učitelé si musí v rámci dané skupiny uvědomovat rozdíly v postavení a vlivu (včetně své vlastní pozice) a pečlivě zvažovat, jak a kdy do diskuse zasáhnout, aby studentům pomohli rozvíjet jejich vlastní myšlenky v prostředí, které je všestranně vstřícné a nikoho nevyklučuje, ale které zároveň umožňuje kriticky nahlížet na různé pohledy a stanoviska.

Různé fáze filozofického zkoumání

Zkoumání v rámci filozofie pro děti má obvykle deset fází:

- naladění,
- představení podnětu,
- čas k zamyšlení,
- tvoření otázek,
- představení otázek,
- volba otázky,
- první myšlenky,
- rozvíjení myšlenek,
- závěrečné zamyšlení,
- ohlédnutí za procesem.

Naladění: Zahájení obvykle obnáší zahřívací nebo týmovou činnost, která má ve skupině zvýšit pocit sounáležitosti. Jeho součástí může být pohyb po třídě, aby se skupiny rozdělené podle pohlaví a kamarádství promíchaly. Může také zahrnovat nějakou hru vyžadující přemýšlení, aby si studenti procvičili mozek. Zároveň je to čas pro stanovení nebo přehodnocení základních pravidel.

Představení podnětu: Podnětem může být příběh, umělecké dílo, fotografie nebo soubor fotografií, klip, krátké video, novinová zpráva či nějaký předmět. Obvykle jej vybírá učitel tak, aby podnítil zamyšlení nad konkrétním problémem nebo tématem. Až budou studenti s metodou podrobněji seznámeni, může je učitel požádat, aby podněty ke konkrétním tématům navrhli sami.

Čas k zamyšlení: Poté, co se zúčastnění seznámili s podnětem, by jim měl učitel ponechat čas na samostatné přemýšlení. Jelikož v mnoha třídách studenti přemýšlejí jen pár sekund a ihned začínají klást otázky, zatímco cílem je povzbudit zúčastněné k hlubšímu zamyšlení a k reflexi, může jim učitel dát (a odměřit) jednu minutu. Může také studenty požádat o klíčová slova, nápady či myšlenky. Ty lze jednotlivě či ve dvojici zapisovat nebo je přednést před celou skupinou, přičemž je zapisuje učitel nebo pověřená osoba. Učitel může zaměřit pozornost na pojmy, které jsou nejasné, a ujistit se, že je všichni zúčastnění chápou stejně.

Tvoření otázek: V další fázi jsou studenti vyzváni, aby přišli s otázkou, kterou v nich podnět vyvoval. Otázky se obvykle formulují ve dvojicích. Máte-li skupinu zhruba třiceti studentů, můžete je požádat, aby se vždy dvě dvojice spojily a shodly se na jedné otázce (takto získáte osm otázek, což je maximální počet, nad kterým se lze efektivně zamýšlet). Studenti by měli být motivováni k formulaci otevřených, filozofických otázek, tedy takových, na něž není snadná odpověď. Tyto otázky mohou souviset s myšlenkami, které se již objevily dříve. Studenti jsou obvykle požádáni, aby otázky zapsali na papír. Sepsané otázky se vystaví na viditelném místě.

Představení otázek: Otázky jsou vystaveny a učitel nebo jeden žák z každé skupiny je pak přečte nahlas. Některá slova, věty či otázky samotné možná budou vyžadovat upřesnění, objasnění a vysvětlení, aby se zajistilo, že jim všichni rozumí stejně. Zúčastnění mohou také mezi jednotlivými otázkami hledat spojení a radit je do skupin nebo zjišťovat, zda nejsou některé z nich stejné či podobné.

Volba otázky: Všichni pak hlasují o otázce, která podle nich povede k nejzajímavější a nejplodnější diskusi. Učitel může zvážit různé typy hlasování: každý může mít jen jeden hlas (hlasujete jen pro otázku, která je podle vás nejlepší), nebo jeden hlas na každou otázku (můžete hlasovat pro všechny, pokud jsou dobré, nebo hlasujete jen pro ty, o kterých si myslíte,

že jsou zajímavé). Může se jednat o hlasování veřejné, či tajné (pokud máte pocit, že by někteří studenti mohli být ovlivněni jinými, postavte všechny do kruhu čelem ven, s rukama za zády, a nechte je hlasovat pro otázku zvednutím palce tak, aby to viděl jen učitel). Otázky mohou být rozmístěny na podlaze a účastníci hlasují tím, že se vedle zvolené otázky postaví – pokud je hlasování nerozhodné, lze méně oblíbené otázky odstranit a hlasování zopakovat. Podstatné je, že studenti si otázku, která je nejvíce zaujala, volí sami a vybírají z těch, které sami zformulovali.

První myšlenky: Po zvolení nejlepší otázky může učitel požádat příslušnou skupinu, aby otázku uvedla a vysvětlila, jak a proč k ní dospěla. Je to také příležitost definovat všechny výrazy a slova, které by mohly vyžadovat objasnění.

Rozvíjení myšlenek: Po tomto úvodním vysvětlení by měla skupina své nápady rozvíjet a ponořit se do nich hlouběji. Učitel se může zeptat, kdo by se chtěl k úvodnímu vysvětlení vyjádřit. Dalšího mluvčího může vybírat učitel nebo ten, kdo má právě slovo. Pokud nastanou chvíle ticha, může to znamenat, že studenti přemýšlejí. Učitel by neměl mít pocit, že pokaždé musí zasáhnout. Při prvních setkáních mohou studenti od učitele potřebovat povzbuzení. To znamená, že učitel by měl skupině položit několik návodných otázek, aby žáky přivedl k hlubšímu zamyšlení a ke zvážení různých perspektiv. Časem, až studenti získají jistotu a lépe se zorientují, budou v kladení otázek a v rozvíjení různých směrů zkoumání obratnější. Učitel také může sepsat útržky vět, aby je studenti doplňovali, jako například: „Souhlasím s..., protože...“, „Nesouhlasím s..., protože...“, „Rád bych se vrátil zpět k...“, „Chci se zeptat...“ atd.

Jestliže se diskuse odchýlí od tématu, může do ní učitel vstoupit a zeptat se: Už jsme odpověděli na otázku? Kam jsme se v diskusi dostali? Učitel také může na několik minut rozdělit třídu do menších skupin, aby měl každý možnost přispět do diskuse, přijít s nápady a pak je přinést zpět do širšího pléna.

Závěrečné zamyšlení: Když má učitel pocit, že se diskuse vyčerpala, nebo pokud už nezbývá čas, může shrnout její hlavní body (až si studenti na celý postup zvyknou, můžete požádat jednoho z nich, aby hlavní body diskuse průběžně zapisoval na tabuli, třeba ve formě myšlenkové mapy). Požádejte všechny, aby se na minutu jednotlivě zamysleli a pak se podělili o své závěrečné myšlenky (co se naučili, jaký mají závěrečný komentář, o čem se chtějí dozvědět více). Učitel může nechat kolovat nějaký zvláštní předmět symbolizující závěrečné zamyšlení, a tak se ujistit, že se každý soustředí, když na něj přijde řada.

Ohlédnutí za procesem: Hodnocení toho, jak celé setkání zkoumajícího společenství probíhalo, je potřeba věnovat dostatek času. Použít přitom můžete například následující otázky: *Jak nám to šlo? Bylo to dobré zkoumání? Vybrali jsme dobrou otázku? Jakým směrem chceme pokračovat? Co bychom měli podrobněji studovat a co je třeba probrat důkladněji? Co hodláme podniknout?*

Možnost dialogu

Filozofie pro děti je způsob dialogické výuky a vzdělávání. Dialogická výuka (využití dialogu ke stimulaci myšlení a rozvoji porozumění³) byla popsána s následujícími charakteristikami (Alexander, 2010):

- je kolektivní – studenti řeší studijní úkoly společně,
- je reciproční – zúčastnění si navzájem naslouchají, vyměňují si nápady a zvažují alternativní názory,

3 Viz Alexander <http://www.robinalexander.org.uk/dialogic-teaching/>.

je podpůrná – žáci vyjadřují své názory svobodně, bez obav z toho, že se znemožní „špatnou“ odpovědí, a pomáhají si navzájem, aby dospěli ke společným postojům,

je kumulativní – zúčastnění rozvíjejí odpovědi a příspěvky ostatních a vytvářejí z nich souvislé linie uvažování a porozumění, je účelná – rozprava ve třídě, ač otevřená a dialogická,

je s ohledem na konkrétní učební cíle zároveň plánovaná a strukturovaná.

Pro učitele je klíčovým úkolem vytvořit takové učební prostředí, ve kterém se žáci nebojí říci, co opravdu cítí.

Když učitel položí otevřenou otázku, odpovědi žáků mu napoví, kde se právě nacházejí jejich myšlenky. Je pak učitelovým úkolem vznést takové otázky, které povedou k hlubšímu zamýšlení nebo studenty nasměrují jinam. Učitelova schopnost rozvíjet a utvářet dialog je zásadní. V ideálním případě se studenti potřebují naučit, jak vést podobně bohatý dialog mezi sebou, když pracují ve skupinách. Alexander (2010) popisuje, jaký má na děti dopad, když vidí, že jeden z jejich vrstevníků má zcela odlišný pohled – může to vést k přehodnocení jejich vlastního pohledu na svět a podpořit jejich kognitivní rozvoj. Čím rozmanitější jsou pohledy ve skupině, tím větší jsou možnosti rozvoje kognitivních schopností a sociálních dovedností.

Jak už bylo popsáno výše, filozofie pro děti je založená na angažovaném, kooperativním, kritickém a tvořivém myšlení. První dvě vlastnosti jsou klíčové pro rozvoj natolik bezpečného prostředí, aby se v něm mohl odehrávat skutečný dialog. Angažované, kooperativní, kritické a tvořivé myšlení je podpořeno

některými dalšími vlastnostmi, které jsou pro dialog zásadní. Podle SAPERE jsou tyto vlastnosti následující:⁴

ochota brát věci vážně,
otevřenost,
ohleduplnost,
soudnost,
přívětivost,
pravdomluvnost,
empatie,
smysl pro humor.

Je možné, že učitelé budou muset rozvíjením těchto vlastností strávit nějaký čas, aby žáci byli schopni efektivně se do dialogu zapojit. Všechny vlastnosti jsou důležité, ale klíčem ke schopnosti zapojit se do dialogu a zpochybňovat vlastní i cizí domněnky je především *otevřenost*.

Myšlenka zpochybňování přejatých názorů a předsudků je důležitá i pro učitele. Měl by pečlivě přemýšlet o tom, jak k filozofickému zkoumání přistupovat, jaké podněty vybírat, jaké otázky se mohou objevit a jak mohou být jeho otázky a zásahy do diskuse ovlivněny jeho vlastními hodnotami a pohledem na svět. Bude se muset zamýšlet nad tím, jak mohou různí studenti reagovat na různá témata a podněty s ohledem na pohlaví, etnickou příslušnost, víru nebo postavení ve skupině. Jaké citlivé otázky se mohou objevit? Jak se s nimi učitel vypořádá? Jak zajistit bezpečné a vstřícné prostředí, ve kterém všichni cítí, že mají možnost se zapojit, ale v němž lze zároveň zpochybňovat předsudky a předpoklady? Existují nějaké oblasti, kterým je potřeba se věnovat, než se otevře určité téma nebo představí určitý podnět, nebo se nutnost probrat je podrobněji odhalí až během zkoumání?

⁴ V angličtině jsou shrnuty do zkratky SOCRATES: Seriousness, Open-mindedness, Consideration, Reasonableness, Amiability, Truthfulness, Empathy, Sense of humour.

Filozofie pro děti a rozvojové vzdělávání

V rozvojovém vzdělávání jsou kritické myšlení, reflexe a umění dialogu klíčovými dovednostmi. Děti potřebují rozvíjet kritický přístup k informacím a názorům, se kterými se setkávají, ať už v médiích, na internetu, v knihách, ve škole, nebo v rámci rodiny, u kamarádů a dalších osob. Pokud se lidé nenaučí samostatně přemýšlet, pak je vždy možnost, že se bezmyšlenkovitě nechají svést k chování, které může být nebezpečné pro ně samotné, pro ostatní nebo pro jejich okolí. DECSY⁵ již řadu let vzdělává učitele ve filozofii pro globální občanství (Philosophy for Global Citizenship, P4GC). Východiskem pro celkový přístup v tomto kurzu jsou dvě otázky zformulované Lipmanem:

Jakým člověkem chci být?
V jakém světě chci žít?

Filozofické zkoumání rozvíjí schopnost kritického myšlení. Děti se učí na různé podněty, na sebe navzájem i na učitele reagovat otázkami, zdůvodňovat své názory, zkoumat své vlastní hodnoty a odhalovat vlastní i cizí předpoklady týkající se daného problému. Jedním z úkolů facilitátora během zkoumání je zpochybňovat uvažování, které je buď příliš neurčité, nebo naopak příliš rigidní, a povzbuzovat děti, aby zaujímaly a vyjadřovaly vlastní názory, aniž by byly dogmatické.

Vedle kritické účasti v diskusi podporuje filozofie pro děti otevřenost a nepředpojatost vůči myšlenkám a pohledům ostatních.

Jak uvedly děti (po hodnocení filozofického zkoumání) s úžasem a úctou v hlase:

⁵ DECSY: Development Education Centre, South Yorkshire; Velká Británie

„To jsem předtím netušil, že je na něco tolik názorů!“
(Callum, 9 let)

„Teď víme, že ostatní přemýšlí jinak a že je v pořádku přemýšlet jinak a že ostatní mohou poslouchat názory druhých lidí.“ (Sarah, 11 let).

Schopnost naslouchat jiným lidem, vnímat jejich názory a třeba i změnit svůj vlastní patří mezi dovednosti nezbytné pro mírumilovné soužití v pluralitní společnosti. Máme-li žít ve světě, kde lze řešit napětí bez použití síly a násilí, je nenásilný dialog mezi lidmi s potenciálně protichůdnými názory, či dokonce s protichůdnými hodnotovými systémy zcela zásadní. Ve své nejlepší podobě zprostředkovává filozofie pro děti mladým lidem zkušenost, jak komunikovat s lidmi odlišných názorů a jak s nimi nesouhlasit nekonfliktním způsobem. (Griffin, 2012)

SAPERE uznává, že filozofie pro děti má potenciál stát se důležitou a efektivní metodou rozvojového vzdělávání:

Svět, ve kterém každý den umírá 35 000 lidí hlady, kde každý pátý člověk trpí podvýživou a kde 16 % světové populace ovládá 80 % světového HDP, bezpochyby zoufale potřebuje rozumné, odpovědné, informované, svobodomyšlné a aktivní občany, aby bylo možné změnit tuto děsivou situaci k lepšímu. Jak filozofie pro děti prokázala během více než 30 let, dokáže být nestranná, a přesto vést děti k ohleduplnosti, která je nutná, aby bylo možno čelit nespravedlnosti a utrpení.

Výuka aktuálních a kontroverzních témat

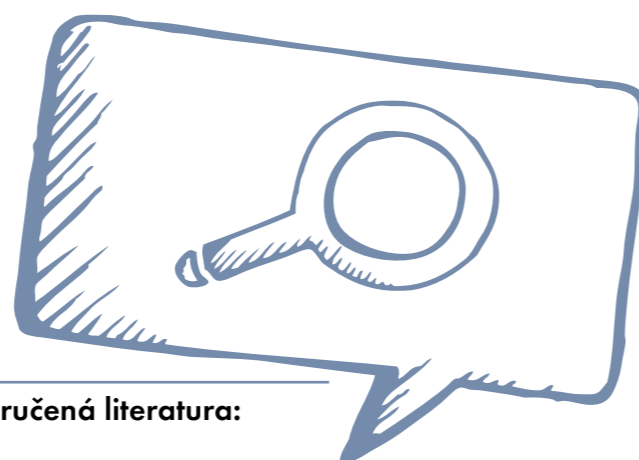
V nepřiliž vzdálené minulosti bylo západní vzdělávání všeobecně pojímáno jako předávání přejatého souboru znalostí. Tedy vědomostí, které prošly sítím řady diskusí

a debat. Znamenalo to také, že učitelé rozhodovali o tom, kdy jsou žáci na různý typ vědomostí a informací připraveni. Revoluce v komunikačních technologiích (a zároveň zpochybnění představy o vědomostech a způsobu, jakým se děti učí) v průběhu posledních desetiletí toto vše změnila. Děti od útlého věku vidají matoucí a znepokojivé scény přenášené během celého dne přímo do jejich obývacího pokoje. Jaký to má na ně vliv? Mají možnost vyrovnat se někde s tím, co vidí a slyší, a hovořit o tom? Jak si mohou začít vytvářet informovaný a nezávislý názor, založený na celé škále různých pohledů?

Mnozí učitelé si uvědomují, jak důležité je věnovat se aktuálním a globálním tématům. Často se však zdráhají jimi zabývat, protože se jim zdají příliš složitá a kontroverzní. Chybí jim také dostatečné vědomosti a porozumění. Filozofie pro děti je metoda, která učitelům umožňuje vytvářet společenství zkoumající podněty, jež si sami zvolí, a zároveň dovoluje žákům rozhodovat o tom, jaké klíčové otázky chtějí probírat. Pomůže jim uvědomit si, co už vědí, čemu rozumí a o čem se chtějí nebo potřebují dozvědět více. Vytváří prostor, v jehož rámci je možné vyměňovat si a rozvíjet myšlenky a vědomosti.

Vzdělávacím systémům v mnoha zemích stále více dominuje testování a zkoušky, přičemž se vychází

z předpokladu, že díky nim budou jednotlivé země produkovat studenty, kteří uspějí v konkurenční globální ekonomice. Jednou z nevýhod tohoto trendu je, že tím pádem vzdělávací systémy podle Bloomovy taxonomie upřednostňují duševní schopnosti nižšího řádu (pamatování, porozumění a využití znalostí) a navíc obvykle jen v omezeném a teoretickém kontextu. Svět, ve kterém mladí lidé vyrůstají, je ale stále složitější a nejistější a čelí velkým výzvám, jako jsou klimatické změny, ničení životního prostředí, rostoucí nerovnost, rychlé technologické změny či nedostatek potravin a energie. Tyto problémy bude možné vyřešit jen rozvojem duševních schopností vyššího řádu, jako je analýza, hodnocení a syntéza. A lze tvrdit, že k dosažení smysluplných a spravedlivých řešení, která přesahují rámec jednotlivých zemí a regionů, budeme potřebovat spolupráci a dialog v globálním měřítku.

Doporučená literatura:

- Buckley, J. Pocket P4C – *Getting started with Philosophy for Children*. One Slice Books, 2012.
- Cam, P. *Thinking Together: Philosophical Enquiry for the Classroom*. Hale & Iremonger, 1995.
- Hannam, P., Echeverria, E. *Philosophy with Teenagers: Nurturing a moral imagination for the 21st century*. A&C Black, 2010.
- Haynes, J. *Children as Philosophers: Learning Through Enquiry and Dialogue in the Primary Classroom*. Routledge, 2008.

- Lewis, L., Chandley, N. *Philosophy for Children Through the Secondary Curriculum*. Continuum, 2012.
- Stanley, S., Bowkett, S. *But Why: Developing philosophical thinking in the classroom*. Network Continuum, 2004.

Literatura a webové stránky

- Alexander, R. *Towards dialogic teaching: rethinking classroom talk* (4th edition). Cambridge: Dialogos, 2008.
- Alexander, R. (Editor) *Children, their World, their Education: Final report and recommendations of the Cambridge Primary Review*. Abingdon: Routledge, 2010.
- Belgeonne, C. *Teaching the global dimension: A Handbook for Teacher Education*. DEP, 2009. DERC Research paper No. 11. London: Development Education Research Centre, 2014.
- Belgeonne, C., Knox, M. *Building Communities through Dialogue*. TEESNet Annual Conference, 2013. <http://teesnet.ning.com/page/resources> (see Conference papers)
- Benjamin Bloom Bloom's Taxonomy http://ww2.odu.edu/educ/roverbau/Bloom/blooms_taxonomy.htm
- Bourn, D. *The Theory and Practice of Global Learning*. DERC Research Paper No. 11. London: Development Education Research Centre, 2014. http://www.ioe.ac.uk/DERC_ResearchPaper11-TheTheoryAndPracticeOfGlobalLearning.pdf
- DECSY Building Communities through Dialogue project <http://www.decsy.org.uk/projects/10>
- DECSY P4C <http://www.decsy.org.uk/p4c/about-p4c>
- DEEEP *Definitions of Development Education* http://www.developmenteducation.ie/teachers-and-educators/transition-year/DevEd_Explained/Resources/DEEEP.pdf
- Fisher, R. *Teaching Thinking: Philosophical Enquiry in the Classroom*. Bloomsbury Academic (4th Revised edition), 2013.

- Global Learning Programme www.glp-e.org.uk
- Griffin, H. *Philosophy for Global Citizenship*. *Teaching Thinking & Creativity* 8(2).
- Lipman, M. *Thinking in Education* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- OECD (2014), *PISA 2012 Results: Creative Problem Solving: Students' Skills in Tackling Real-Life Problems* (Volume V), PI SA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208070-en>
- OSDE OSDE Principles <http://www.osdemethodology.org.uk/groundrules.html>
- Parker Palmer <http://www.couragerenewal.org/parker/writings/heart-of-a-teacher/>
- <http://www.yesmagazine.org/issues/learn-as-you-go/know-yourself-change-your-world>
- P4C.com Benefits of P4C <http://p4c.com/benefits-p4c>
- SAPERE <http://www.sapere.org.uk>
- SAPERE P4C Level 1 Handbook
- Siegel *Educating Reason*. New York: Routledge, 1988.
- Rory Stewart <http://www.rorystewart.co.uk/mp-foreign-correspondent-join-forces-teach-world-affairs/>
- Trickey, S., Topping K. 'Philosophy for Children': A Systematic review. *Research Papers in Education* 19 (3) 363-378, 2004.
- Trickey, S. *Promoting social and cognitive development in schools: An evaluation of Thinking through Philosophy in The 13th International Conference on Thinking* Norrköping, Sweden June 17-21, 2007. Linköping University Electronic Conference Proceedings. <http://www.ep.liu.se/ecp/021/vol1/026?ecp2107026.pdf>
- UNESCO *Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the twenty-first century* 2014 <http://www.globaleducationfirst.org/4083.htm>

Diagram: Bloomova taxonomie v oblasti poznávání

Paradoxy rozvoje v Nigérii

Abubakar Adam Ibrahim

Úvod

Jako všechny abstraktní pojmy je i rozvoj pojmem relativním. Závisí na proměnných, jako jsou lidé, kterých se týká, a na tom, co si tyto lidé pod rozvojem sami představují. Na tom, co rozvoj vlastně je, dost možná nikdy nebude panovat shoda. Je to růst bohatství, lepší kvalita života (a ta se také bude lišit člověk od člověka) nebo snad obojí?

Ne vždy se *hospodářský rozvoj*, tedy zvýšení objemu a kvality zdrojů země nebo jednotlivce, promítne do *lidského rozvoje*. Ukazatele bohatství zohledňují zdroje, které jsou v zemi k dispozici, ale často nevypovídají nic o tom, jak jsou v rámci ní přerozděleny. A tak i v relativně bohatých zemích, jako jsou Čína, Nigérie a Indie, žije neuvěřitelně vysoký počet extrémně chudého obyvatelstva.

Proto za účelem této úvahy předpokládejme, že lidský rozvoj znamená určitý blahobyt, ale zároveň není omezen na přístup ke kvalitní zdravotní péči, důstojnému přístřeší, důstojným životním podmínkám, které odpovídají normám společnosti, a další podobné ukazatele blahobytu.

Tento článek se zabývá rozvojem a tím, jak se jeho nedostatek projevuje v málo rozvinutých zemích, konkrétně například v Nigérii. Proč je tak bohatá země jako Nigérie stále zaostalá? Jak se s tím vyrovnávají její obyvatelé?

Situace v Nigérii

Nigérie je v současnosti oficiálně nejsilnější africkou ekonomikou.

Po statistickém přepočtu dosáhl hrubý domácí produkt (HDP) země v roce 2013 509,9 miliard amerických dolarů. K podobnému přepočítání HDP došlo naposledy v devadesátých letech minulého století, ale jeho současná hodnota je více než dvojnásobná,

což Nigérii katapultovalo na první místo na africkém kontinentě před Jihoafrickou republikou s HDP ve výši 370,3 miliard amerických dolarů. K tomuto výsledku významně přispěly místní filmový průmysl Nollywood (podle amerického Hollywoodu, pozn. ed.), hudební průmysl a telekomunikace.

Kdekoliv jinde by bylo možné považovat tyto výsledky za pozitivní. Ne tak v Nigérii, kde věci nejsou vždy takové, jak vypadají, a kde se reálná skutečnost a vykazovaná data často neshodují.

Rozvoj a hospodářský růst jsou pojmy už tak dost relativní a pro Nigérijce, kteří mají často sklon interpretovat věci odlišně, to platí dvojnásob. Jejich značně skeptický postoj souvisí zřejmě s řadou bezohledných vlád, které přivedly k dokonalosti výrobu statistik a propagandy na hony vzdálených od reality.

Dovolte mi to ilustrovat na následující příhodě. Dodávky elektrického proudu v Nigérii jsou nechvalně proslulé svými častými výpadky. A tak, když se jeden nigerijský profesor, žijící v Severní Americe, vrátil domů a přenocoval u přítele, který je vysokým vládním úředníkem, byl velmi překvapen, když k žádnému výpadku proudu nedošlo. Jeho hostitel mu vysvětlil, že byli téměř 24 hodin připojeni na záložní generátor. Na jeho otázku, jak je možné, že neslyšel hluk typický pro generátory zásobující elektřinou většinu nigerijských domácností a firem, odpověděl hostitel slovy: „To je rozvoj, teď používáme nehlukné generátory.“

Návštěvník se zděsil. Pokud bude vládní úředník považovat přechod od hlučných generátorů k tichým za „rozvoj“, znamená to, že vyhlídky na stabilní vývoj v dodávkách elektřiny jsou mizivé. A to je pro zemi, která je čelním producentem ropy v Africe a jejím šestým největším producentem na světě, velmi znepokojivé.

Pro průměrného Nigrijce jsou pojmy, jako je rozvoj a hospodářský růst, „španělskou vesnicí“. Všechny hospodářské ukazatele země jsou zdánlivě v pořádku. Zahraniční investice dosáhly 5,5 miliard amerických dolarů. Země udržela relativně nízkou zadluženost ve vztahu k HDP (méně než 20 % v porovnání s 85 % Španělska), z velké části splnila cíle centrální banky týkající se inflace a v současnosti vykazuje přebytek obchodní bilance. Míra inflace dosahuje 8 %, což je o 4 % méně než maximální 12procentní míra stanovená bankou. To je pro rozvojový trh něco velmi neobvyklého.¹

Nigérie je také země, která stvořila nejbohatšího Afričana, obchodního magnáta Aliku Dangoteho, jehož jmění odhaduje časopis *Forbes* na 25 miliard amerických dolarů a který figuruje na 23. místě žebříčku nejbohatších lidí světa. Podle časopisu *Quartz* jsou Nigrijci na pátém místě mezi turisty, kteří utrácejí nejvíc během svého pobytu ve Velké Británii. A nelze samozřejmě opomenout nigerijské pastory, kteří vlastní soukromé tryskáče a kteří co do kupní síly konkurují ropným baronům.

Pro většinu obyvatel země je však realita velmi odlišná. Přes 80 % populace přežívá za méně než 2 americké dolary denně.

Jízdenka v autobuse cestou domů někdy stojí dvakrát tolik, co stála při odjezdu. A v Gishiri, na předměstí nigerijského opulentního hlavního města, slouží na zchátralé klinice jedna špinavá postel pro 5 tisíc lidí. Ve stínu vyšperkovaných obydlí jednoho z nejdražších afrických měst se skrývá řada podobných komunit. Pro jejich obyvatele by rozvoj mohl představovat další postel v místní rozpadající se klinice nebo alespoň novou sadu povlečení. Nebo by mohl představovat nový elektrický generátor z Číny (který by klinice během vrtochů místní elektrárny vyráběl elektrický proud) či nový vrt k zajištění pitné vody.

¹ Údaje v této části pocházejí z magazínu *Quartz*, 28. února, 2014.

Pro obyvatele státu Zamfara na dalekém severu země by rozvoj mohl zajistit dostatek potravy. Nemuseli by tak posílat svoje děti pracovat do dolů, kde jsou vystaveny riziku otravy olovem. Ta si už vyžádala mnoho životů – bylo zaznamenáno 163 úmrtí, 111 z nich byly právě děti. A pro těhotnou ženu, žijící ve státě Ganawuri, by mohlo být rozvojem, že nebude muset dojíždět 200 kilometrů do nejbližší nemocnice a nebude jí tak hrozit, že při porodu zemře. Podle údajů Světové banky umírá v Nigérii 630 žen na každých 100 000 živých porodů. Pro srovnání: v České republice a v Polsku je to jen 5 případů, v Rakousku dokonce pouze 4 případy na každých 100 tisíc živých porodů.

Pro mnoho Nigrijců je tedy rozvoj jednoduše zajištěním základních potřeb, které by učinily jejich život snesitelným, jako například přístup ke kvalitnímu a dostupnému vzdělání, přístup k dobré zdravotní péči, stálé dodávky elektrické energie, odpovídající úroveň bezpečnosti života a majetku, důstojné obydlí, důstojné mzdy apod.

Nenechme se ale mýlit, Nigérie je bohatou zemí a někteří Nigrijci jsou velmi bohatí, jiní jsou však velmi chudí. Stát, jehož odpovědností je podmínky pro rozvoj vytvářet, v tomto ohledu doposud do značné míry selhal. Příčiny není třeba hledat daleko – přispěly k tomu desetiletí korupce, nepřehledná byrokracie, která často bránila realizaci potřebných politik, nekonzistentnost politických opatření a nedostatek politické vůle.

Prokletí afrického rozvoje

Důvodů, proč se Afrika nachází v tak zuboženém stavu, který se vyznačuje nekvalitní zdravotní infrastrukturou, špatnou bezpečnostní situací, ubohým

sociálním zabezpečením a často nepochopitelným selháním sociálních služeb, je řada.

Svalovat odpovědnost na jiné je snadné, dělo se tomu tak po desetiletí, a děje se to dokonce i v současnosti. Zástupci místních vlád a intelektuálů odmítli nést vinu za vlastní chyby a kniha Waltera Rodneyho *How Europe Underdeveloped Africa* se stala nejen povinným čtením, ale svým způsobem i biblí, která vysvětluje, proč je Afrika v takovém stavu, v jakém se nachází.

Podle Rodneyho (1973) jsou přímými viníky kolonizátoři, kteří narazili při svém dobývání afrického kontinentu na soběstačné systémy s jasným ideologickým základem a institucemi – na království, jako byl Egypt, Benin, Núbie nebo Fulanská říše – které zničili do základů. Z rozvrácení těchto tradičních společností pak těžily zástupy Evropanů.

Rodney říká, že „pokud se nějaká společnost musí zcela vzdát moci ve prospěch jiné společnosti, je toto samo o sobě již formou zaostalosti“.

Dále tvrdí, že obchod s otroky a další nepravosti s ním spojené přispěly k současné zaostalosti kontinentu a že kolonialismus situaci ještě zhoršil. „Kolonialismus nebyl jen systémem, který vykořisťoval, jeho hlavním účelem bylo převádět veškerý zisk do takzvané mateřské země.“ (Rodney, 1973, s. 177)

Rodney má zjevně pravdu, co se týče cílů kolonialismu. Je ale oprávněné i jeho tvrzení, že kolonialismus je příčinou také současné zaostalosti Afriky?

Jeho kniha je poměrně populární a běžně tak uvidíte mladé lidi, jak

ji čtou a diskutují o ní v internetových fórech, nebo uslyšíte politické představitele, jak se na ni odvolávají, aby omluvili vlastní chyby.

Ve skutečnosti ale měla Afrika i zbytek vykořisťovaných zemí dostatek času na to, aby se postavily výzvám, kterým jejich společnosti v současnosti čelí. Škody napáchané v průběhu staletí zotročování a kolonizace nelze napravit během desetiletí. Uvážíme-li ovšem všechny okolnosti, je oprávněné předpokládat, že míra rozvoje v regionu by měla být vyšší, než jaká v současnosti je.

To je také názor bývalé nigerijské ministryně Ezekwesili²(2014), která se snaží pochopit, proč Nigérie nedosáhla prosperity stejně jako jiná kolonizovaná území. Země jako Malajsie, Hong Kong, Singapur nebo Čína se zbavily koloniálních pout a dosáhly v oblasti hospodářského a sociálního rozvoje značného pokroku.

„Ostatní tvrdí, že je to dané naší kulturou, ale jak uvádí jeden politický ekonom: ‚Blahobytu dosáhly evropské země s různým kulturním prostředím, stejně tak protestantské i katolické. Naopak země se stejným kulturním základem si vedly v poválečné době z ekonomického hlediska velmi rozdílně, což je případ Severní a Jižní Koreje. Dokonce i jednotlivé země prošly v průběhu času různým hospodářským vývojem, ačkoliv se jejich »kultura zázračně nezměnila«. A co ti, kdo vidí naši etnickou a národnostní různorodost jako překážku, ale už nevidí, že Spojené státy americké jsou národnostně i etnicky ještě rozmanitější, a i tak jsou lídrem na poli globální ekonomie? A pro ty, co tvrdí, že se jedná o důsledek kolonialismu, nebyly snad Singapur, Malajsie, a dokonce i části Číny jako Hong Kong podobně dobyté a ovládané kolonialisty?‘“ (Ezekwesili, 2014, s. 12)

² Dr. Oby Ezekwesili byla nigerijskou ministryní v letech 2005 až 2007, nejprve ministryní pro pevné nerostné suroviny a později ministryní školství.

Co se Ezekwesili samotné týče, ze selhání viní představitele státu, a ne nutně kolonialismus:

„Nedostatečná výkonnost naší země jako důsledek nestability měnících se režimů a omezené demokracie nás připravila o možnost vybudovat dynamické instituce, prosazovat na udržitelné bázi makroekonomické, mikroekonomické a strukturální politiky a konečně i provádět kvalitní a efektivní veřejné i soukromé investice jako jiné národy.“ (Ezekwesili, 2014, s. 10)

Na podporu tohoto tvrzení lze zmínit, že si Nigérie prošla několika vojenskými převraty a teprve v posledních 15 letech stojí armáda mimo vládu. První zvolená vláda byla svržena po šesti letech v roce 1966, druhá zvolená vláda pak po čtyřech letech v roce 1983 a teprve v roce 1999 se zástupci vojenské diktatury vzdali moci ve prospěch vlády vzešlé z voleb.

Raketový vzestup Nigérie do čela africké ekonomiky je většinou vnímán jako snaha vlády přikrášlit skutečnost před volbami v roce 2015. Nové údaje o HDP země byly uvolněny ve stejném týdnu, kdy Světová banka uveřejnila statistiky, podle kterých má Nigérie třetí nejvyšší počet extrémně chudých obyvatel na světě (v žebříčku se umístila za Indií a Čínou a před Bangladéšem a Demokratickou republikou Kongo). Podobně i *Oxfordská výzkumná skupina* (Oxford Research Group) upozornila na to, že podle průzkumu chudoby z roku 2012, realizovaného *Národním statistickým úřadem*, žije v chudobě 71 % Nigérijců.

Příjmy vlád v posledních dvou desetiletích rostly, do rozvoje země se to ale přiměřeně nepromítlo a v zemi naopak přibýlo chudých. To bylo mj. to, co zaujalo Ezekwesili (2014).

„Trend vývoje počtu nigerijského obyvatelstva žijícího v chudobě mezi lety 1980 a 2010 naznačuje, že čím více jsme vydělali na ropě, tím více rostl počet chudých občanů: 17,1 milionů v roce 1980, 34,5 milionů v roce 1985, 39,2 milionů v roce 1992, 68,7 milionů v roce 2004 a 112,47 milionů v roce 2010! To bohužel znamená, že jste dětmi národa požehnaného hojností ironie.“ (Ezekwesili, 2014, s. 13)

Na vině jsou z velké části korupce a zpronevěra financí. Země jako Nigérie, kde je možné pohřešovat 20 miliard amerických dolarů (což představuje přibližně 6 % ročního státního rozpočtu) a kde vláda odvolala guvernéra centrální banky, protože vyžadoval pro tuto částku řádné vyúčtování, má evidentně vážné problémy.³

Podle odhadů *Úřadu OSN pro drogy a kriminalitu* (UNODC) bylo mezi rokem 1960, kdy země získala nezávislost na Velké Británii, a rokem 1999, kdy se po letech vojenské vlády vrátila k demokracii, rozkradeno různými nigerijskými vládami asi 600 miliard amerických dolarů. S ohledem na bezprecedentní rabování státní pokladny, ke kterému dochází od roku 1999 do současnosti, by nebylo divu, kdyby se tato částka zdvojnásobila.

Představte si počet nemocnic, které by bylo možné za tuto částku postavit, představte si počet škol, které by tato částka pomohla zřídit, představte si, kolik lidí mohlo získat za tyto peníze vzdělání nebo kolika

³ Guvernér nigerijské centrální banky Sanusi Lamido Sanusi byl odvolán z funkce prezidentem Goodluckem Jonathanem dne 20. února 2014 poté, co opakovaně uvedl, že výnosy z ropy v hodnotě 20 miliard nebyly federální vládou zaúčtovány. Sanusi si získal pověst schopného finančního správce a v roce 2010 byl časopisem *The Banker* jmenován bankéřem roku.

úmrtím rodiček mohlo být zabráněno, kdyby z této částky byla zaplácena řádná zdravotní péče.

Abychom Walterovi Rodneyemu nekřivdili, jeho výše zmíněná kniha *How Europe Underdeveloped Africa* byla napsána v roce 1973, tedy asi deset let poté, co mnoho afrických zemí získalo nezávislost. Je ale nepochopitelné, že se tolik afrických odborníků a zástupců nejrůznějších ekonomických sektorů dodnes drží jeho názorů. Jde o zjednodušující přístup, který jim umožňuje svalit vinu na někoho jiného.

Rozvojové cíle tisíciletí

V roce 2000 přijaly členské státy OSN program s názvem *Rozvojové cíle tisíciletí*⁴, zaměřený na rozvoj určitých oblastí života v zemích třetího světa, a to do roku 2015. Cílů má být dosaženo za finanční pomoci rozvinutých zemí s tím, že více jak 50 % této pomoci směřuje k odpuštění dluhů. Oddlužení má umožnit rozvojovým zemím, aby investovaly do dosažení stanovených cílů i své vlastní zdroje.

Necelé dva roky před stanovenou lhůtou není pravděpodobné, že se tyto cíle podaří naplnit. Průběžná hodnocení ukázala, že v případě pěti cílů bylo dosaženo jen malého pokroku, zatímco u dalších nebyl zaznamenán pokrok téměř žádný. Toto selhání se netýká jen Nigérie, ale také většiny ostatních afrických států.

„Tzv. *Miléniovou deklarací*, schválenou v září 2000, přijaly členské státy OSN *Rozvojové cíle tisíciletí* (Millennium Development Goals, MDGs), kterých má být dosaženo společným úsilím do roku 2015. Podle

⁴ *Rozvojové cíle tisíciletí* představují osm cílů stanovených OSN pro rozvojové země. Jsou to tyto cíle: 1. Odstranit extrémní chudobu a hlad. 2. Dosažnout základního vzdělání pro všechny. 3. Prosazovat rovnost pohlaví a posílit roli žen ve společnosti. 4. Snížit dětskou úmrtnost. 5. Zlepšit zdraví matek. 6. Bojovat s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi. 7. Zajistit udržitelný stav životního prostředí. 8. Budovat světové partnerství pro rozvoj.

propočtů OSN se odhadované náklady dodatečné rozvojové pomoci, nutné k dosažení MDGs ve všech zemích, pohybují od 121 miliard amerických dolarů v roce 2006 po 189 miliard amerických dolarů v roce 2015. Zdá se, že zatímco Asie je na cestě k jejich splnění, Afrika zůstává pozadu.“ (Keyzer, Wesenbeeck, 2007, s. 1)

S více než polovinou obyvatelstva žijícího v extrémní chudobě či za méně než 2 americké dolary denně je Nigérie daleko od naplnění cíle odstranit extrémní chudobu a hlad. Podobně je tomu tak v případě cíle dosáhnout základního vzdělání pro všechny. I přes existenci vládního programu s názvem *Všeobecné základní vzdělání*, který byl spuštěn na podporu tohoto cíle, školu navštěvuje jen šest z deseti žáků k tomu způsobilých. Znevýhodněné skupiny dětí byly v rámci programu přehlíženy a celková kvalita vzdělávání zůstává zoufale špatná. Podařilo se sice prosadit větší rovnost pohlaví, ale jak už bylo zmíněno, ve vztahu k mateřské úmrtnosti vykazuje Nigérie stále nejhorší statistiky na světě.

Pomalý pokrok v dosahování těchto cílů lze přisuzovat především absenci závazků ze strany vlád, chybějící politické vůli a neustálým změnám v oblasti realizovaných politik. Typická nigerijská vláda vědomě rozmetá většinu politik zavedených jejími předchůdci. Dokonce i v rámci jedné vlády znamenají změny na ministerských postech nakonec i změny v politikách. Příkladem z nedávné doby je tzv. *Rebranding Project*, projekt na zlepšení obrazu Nigérie. Na realizaci toho projektu, spuštěného z iniciativy tehdejší ministryně Dr. Dory Akunyili, plynuly miliony, ovšem jen do té doby, než ministryně post opustila.

Chybějící kontinuita je prokletím sociálního a hospodářského rozvoje nejen v Nigérii, ale ve většině afrických zemí. Každá nová vláda se snaží vzbudit zdání, že je lepší než ta předchozí. A v těchto zemích, kde jsou ústředními body vlád jednotlivci a ne instituce, je každý projekt vnímán jako osobní

iniciativa odpovědné osoby. Každý další člověk pak chce prosadit v systému svou vlastní osobnost tím, že přijde s dalším neudržitelným projektem, který zkolabuje v momentě, kdy úřad opustí.

Přežívání v dobách nouze

Vláda opakovaně selhává v pokusech podnitit růst a rozvoj, a tak si Nigerijci hledají způsob, jak se o sebe postarat sami. Prakticky každá domácnost vlastní záložní generátor, který vyrábí elektřinu, když centrální dodávky proudu selžou, což se stává často. Obvyklý je nedostatek ropných produktů, i přesto, že Nigérie patří k předním světovým producentům ropy. Prodejci ale obvykle vědí, jak tuto komoditu získat, a nabízejí ji na černém trhu, naprosto otevřeně a přímo před zraky policie, ovšem za nehorázné ceny.

Nízká důvěra v místní zdravotnický sektor se odráží v počtu lidí, kteří se uchylují ke zdravotní turistice.

Podle nigerijského vysokého komisaře pro Indii, Ndubuisiho Amakua⁵, utratili údajně Nigerijci v roce 2013 za přístup k lékařské péči jen v Indii částku ve výši 350 milionů amerických dolarů. Řada dalších Nigerijců míří do zemí, jako je například Egypt. Elity většinou cestují za lékařskou péčí do Velké Británie, Spojených států amerických a Německa. Týká se to samozřejmě jen těch, kdo si to mohou dovolit. Jasným příkladem je bývalý prezident Umaru Yar'adua, pro něhož byly od roku 2007 až do jeho smrti v roce 2010 typické dlouhé léčebné pobyty v Německu a později v Saudské Arábii.

Ti, co si léčbu v zahraničí nemohou dovolit, se často uchylují k alternativní medicíně, většinou praktikované

lidmi bez vzdělání a v pochybných hygienických podmínkách. Tito provozovatelé alternativní medicíny si často říkají „doktoři“, i když nemají potřebnou kvalifikaci a regulace jejich praxe je velmi volná. Účinnost jejich léčby je různá, ale i tak se těší obrovské podpoře, protože jsou jejich sazby dostupné obyčejným Nigerijcům.

Dalším fenoménem v zemi jsou církve hlásající evangelium blahobytu, které mají v současnosti obrovské množství následovníků. Tyto církve často nabízejí své duchovní služby za poplatek. Jejich pastoři slibují věřícím okamžitý, zázračný blahobyt a vedou si tak dobře, že se z nich stali příslušníci nové vrstvy zbohatlíků v zemi. To, co nabízejí, lze pokládat za duchovní rozvoj na úrovni jednotlivce. Věřícím se jejich investice do víry vracejí v podobě vlastních generátorů, aut, pracovních míst nebo lépe vydělávajících živností, dlouho očekávaných manželů či výstavních manželek. Pro mnoho z nich právě takto vypadá rozvoj.

Šíření vlivu náboženských institucí a rostoucí počet věřících se ovšem nepromítly do vytvoření společnosti lepších a sociálně odpovědnějších jedinců. Zločin je na vzestupu a paradoxně je často páchán ve jménu Boha. Kradoucí politici běžně navštěvují kostel či mešitu v momentě, kdy získají vytoužený post, nebo se naopak jejich pozice ocitne v ohrožení. Když byl významný politik Bode George usvědčen v roce 2009 ze zpronevěry a odsouzen k pobytu ve vězení, zorganizoval po svém propuštění ze všeho nejdříve děkovnou bohoslužbu v kostele. Obřad, kterého se účastnili další významní politici, byl naživo přenášen státní televizí.

Vláda nevytvořila potřebné podmínky pro rozvoj a jednotlivci se tak starají více o svůj vlastní rozvoj než o růst celé společnosti. Rozvoj se stal něčím osobním, malými „bublinami pohodlí“, v jejichž rámci se může život jevit snesitelným, do nichž se lze uchýlit na konci dne nebo v dobách osobních problémů či společenských ořesů. Vždy samozřejmě záleží na

konkrétním jedinci a zdrojích, které má k dispozici. Někdy jsou tyto „bubliny pohodlí“ budovány všemi možnými prostředky, ať už legitimními, či ne. Což vede k situaci, kdy jednotlivci prosperují na úkor společnosti.

Jako příklad lze uvést systém veřejné dopravy. Ta v zemi nefunguje, a tak každý zoufale touží po vlastním autě. Populárními se staly motocyklové taxíky, většinou provozované mladými lidmi. Pomáhají nejen vytvořit pracovní příležitosti, ale také řešit dopravní situaci v určitých lokalitách. Někteří příslušníci střední třídy kupují podobných motocyklových taxíků hned několik a nabízejí je nezaměstnaným mladým lidem výměnou za podíl na denním či týdenním zisku. Živobytí řady mladých lidí je závislé na tomto systému, několik lidí vydělalo na dovozu motocyklů ze zahraničí miliardy a další se živí tím, že dávají dovezené motocykly dohromady. Celý řetězec lidí tak závisí na tomto podnikání. Tam, kde selhal systém, si lidé našli způsob, jak se o sebe postarat sami.

Citované práce:

- Ezekwesili, O. *The Uncomfortable Truth of Elusive Economic Development – Nigeria's Century Old Failures and Prospects for a New Nigeria*. Abuja. Address at the All Progressive Congress Summit, 2014.
- Keyzer, M., van Wesenbeeck, L. *The Millennium Development Goals – How Realistic Are They?* Washington. International Food Policy Research Institute, 2007.
- Rodney, W. *How Europe Underdeveloped Africa*. London. Bogle-L Overture, 1973.

Literatura:

- Achebe, C. *Man of the People*. London: Heinemann, 1966.
- Achebe, C. *The Trouble with Nigeria*. London: Heinemann, 1983.
- Okonjo-Iweala, N. *Reforming the Unreformable: Lessons from Nigeria*. Massachusetts: MIT Press, 2013.
- Maier, K. *This House Has Fallen: Nigeria in Crisis*. Colorado: Westview Press, 2002.
- Usman, U. M. *Crisis of Leadership in Nigeria*. Zaria Ahmadu Bello University Press, 2012.
- Okediran, W. *Tenants of the House*. Ibadan. Nelson Publishers LTD, 2009.

⁵ Amaku učinil toto prohlášení na 10. konklávním shromáždění CII-EXIM banky v Nové Indii. Toto prohlášení bylo uveřejněno v nigerijských denících, jako je například *This Day*, dne 11. března 2014.

Globalizace a mladí lidé: hlas z Jihu

Abubakar Adam Ibrahim

Pojem globalizace budil vždy do jisté míry nedůvěru, a to zejména na jižní polokouli, kde je obecně vnímán jako proces, který vykořisťuje a ničí dosavadní způsob života lidí.

Není tomu tak bez příčiny. V uplynulých letech, a vlastně už v době, kdy byl termín globalizace použit poprvé v současném slova smyslu, se pro mnohé obyvatele Jihu stal synonymem pro nástupce kolonizace, jehož hlavním cílem je využívat státy se slabším hospodářstvím a získat přístup k jejich četným zdrojům.

Zejména v devadesátých letech minulého století probíhala kulturní a hospodářská výměna zdánlivě jednostranně. Sever dával to, co usoudil za vhodné – kulturní kódy a materiály, které formovaly populární kulturu, hotové výrobky i suroviny, které byly často vytěženy na Jihu. Jih přijímal, ale ničím nepřispíval. Sílicí pocit deprivace v zemích Jihu pramenil nejen z obav, že globalizací ztrácí své nerostné bohatství, ale i z obavy z ohrožení dominantnější populární kulturou, na kterou měl Jih jen minimální nebo spíš žádný vliv a kterou jen pasivně přijímal. Nebylo to setkání mezi rovnocennými partnery.

Nedůvěra, se kterou přistupovali intelektuálové na Jihu ke globalizaci, má svůj základ v minulosti. Příchod Portugalců do Beninu v roce 1485 vyústil v obchod s otroky a následně ve staletí kolonizace. To všechno se dělo pod záminkou přínosu něčeho lepšího – nové víry, nových bohů, nových způsobů života. Tato skepse je tedy do značné míry opodstatněná. Otázka, zda se země Jihu dokázaly zotavit ze staletí zneužívání, je už námětem pro jinou diskusi.

Jak Sever ovládá Jih

Při procházce po satelitních městečkách v okolí nigerijské Abuji běžně narazíte na provozovny rychlého občerstvení, jako jsou Kentucky Fried

Chicken nebo Southern Fried Chicken¹. Dosavadní působení společnosti Shell v oblasti těžby ropy a katastrofální stav životního prostředí v nigerijské deltě Nigeru² znemožnily prosperitu místních firem. Chybí jim potřebná expertiza, aby byly konkurenceschopné, a nadnárodní společnosti o konkurenci vlastně ani nestojí.

Televiznímu vysílání v Nigérii dominovaly v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století hollywoodské filmy a televizní seriály. Teprve v devadesátých letech začala nigerijská vláda požadovat prostřednictvím kodexu Národní společnosti pro televizní a rozhlasové vysílání (National Broadcasting Corporation Code), aby určité procento vysílání místních médií bylo vyhrazeno místnímu obsahu. Lokálního obsahu ovšem nebyl dostatek, protože náklady na jeho výrobu byly příliš vysoké ve srovnání s levnějším dovozem už hotových produktů. Opakované vysílání zahraničních pořadů bylo tedy jednodušší.

Zhroucení zpracovatelského průmyslu v Nigérii v osmdesátých letech minulého století bylo přímým důsledkem špatně prováděných veřejných politik. Program strukturálních úprav (Structural Adjustment Programme, SAP), jehož zavedení požadoval Mezinárodní měnový fond, vyústil ve zdražování výroby místního zboží a ve výsledku i v zavírání místního průmyslu. Vzhledem k tomu, že mnoho lidí přišlo o svou práci a kvůli znehodnocení místních měn i o úspory, nezbylo jim mnoho možností.

Lze tedy konstatovat, vezmeme-li v úvahu zejména Nigérii, že se Jih sám otevřel vlivu globalizace a že

¹ Kentucky Fried Chicken a Southern Fried Chicken jsou oblíbenými americkými franšízami s provozovnamy po celém světě.

² Hlavní část ropného bohatství Nigérie se nachází v oblasti delty Nigeru. Ta leží na jižní straně a je lemována Atlantským oceánem a protkána řadou říček, ramen řeky Niger, které tvoří úrodnou deltu této části země. Těžba ropy, bezohledná k životnímu prostředí, vedla místní obyvatele k tomu, že se chopili zbraní proti vládě a požadovali nápravu. Vláda nabídla pro zklidnění situace určité ústupky a těžba ropy byla od té doby znovu zahájena. Izolovaně však stále dochází k ilegálnímu navrtávání ropovodů, odčerpávání ropy a podobné kriminalitě.

kapitalisticky orientovaný Sever toho dostatečně využil. Tuto rétoriku lze snadno obrátit naruby a tvrdit, že naopak Sever zneužil Jih, vykořisťoval jeho obyvatele a plundroval nerostné bohatství. Ve skutečnosti by to nikdy nebylo možné bez explicitní a implicitní účasti Jihu, jehož čelní představitelé zklamali obyvatele, jejichž zájmy měli primárně zastupovat. Zrovna tak by nedošlo k obchodu s otroky a ke kolonizaci bez spoluúčasti některých představitelů z otročených a kolonizovaných národů. To je ale také námětem pro samostatnou diskusi.

Nadvláda Severu nebyla jen hospodářského, ale i sociálního a kulturního charakteru. Mladí lidé z Jihu, kteří nikdy nenavštívili Spojené státy americké, začali například mluvit s americkým přízvukem a kopírovat typicky americké chování.

Sever produkoval obrovské množství kulturního obsahu, jako jsou filmy, hudební videoklipy, hudba nebo literatura, který byl mezi mladými lidmi z Jihu módní a s nímž se chtěli identifikovat více než s do značné míry nedostupným a neatraktivním místním obsahem. Pro označení eroze Jihu a subtilní dominance vyspělejšího Severu začali afričtí intelektuálové používat termíny jako neokolonialismus.

Jak vyplývá z častých vyjádření některých místních intelektuálů, převládá na Jihu pocit, že dostatečně nepřispívá k procesu globalizace, že přichází o své nerostné bohatství a že je pouhým odbytištěm pro hotové zboží a kulturní produkty.

Mladí lidé a globalizace

Od doby, kdy se o globalizaci začalo mluvit, uplynula téměř dvě desetiletí. Meziřím dospěla nová generace, která vstoupila do světa diametrálně odlišného od toho, v němž vyrůstali její rodiče.

Způsob, jakým se začleňují do společnosti a jak vnímají ekonomickou realitu, je u těchto mladých lidí naprosto rozdílný. Pokud se

svět v devadesátých letech minulého století smrškl na globální vesnici, v současnosti se srazil na velikost bytového domu. Je to téměř tak, jak shrnul Friedman (2006), „svět je plochý“.

„Jsem přesvědčen, že jevy jako pád Berlínské zdi, rozmach osobních počítačů, Netscape, software pro work flow, outsourcing, offshoring, uploading, insourcing, dodavatelské řetězce, in-forming a steroidy navzájem znásobily svoje působení. K tomu, aby spolu tyto ‚zplošťující síly‘ začaly pracovat a navzájem se posilovat, bylo zapotřebí určitého času. Tento zlomový bod nastal někdy okolo roku 2000. Tehdy se tyto ‚zplošťující síly‘ propojily natolik a s takovou intenzitou, že si miliony lidí na různých kontinentech najednou uvědomily, že se děje něco nového.“ (Friedman, 2006, s. 205)³

3 Thomas Friedman ve své knize Svět je plochý (2006) tvrdí, že 10 faktorů učinilo svět dosažitelným ze všech jeho koutů a pro všechny jeho obyvatele. Jeho deseti „síly, které zploštily svět“ jsou:

1. Pád Berlínské zdi.
2. Netscape – firma stojící u zrodu internetu („world wide web“).
3. Software pro workflow (software umožnil snadný přenos dat mezi lidmi a jednotlivými kroky výroby, čímž celý výrobní proces značně urychlil).
4. Dodavatelské řetězce (síťování) – jsou královskou disciplínou globální ekonomiky; představují mosty mezi výrobci, obchodníky a zákazníky; obrovské globální přesuny tlačí na vznik společných standardů pro třídění, balení, nákladní dopravu, překládání, doručování či proclívání, na větší rychlost, přesnost, pružnost a cenu dodávek.
5. Uploading (nahrávání) – možnost „pověsit“ na web jakýkoliv obsah a zpřístupnit ho zdarma milionům lidí znamená velkou konkurenci pro řadu tradičních i novějších odvětví – od hudebních a knižních vydavatelství přes zpravodajství, časopisy, recenze a encyklopedie až po vývoj softwaru.
6. Outsourcing (subdodavatelství) – zajištění dílčích úkonů či služeb původně zajišťovaných vlastními lidmi jejich nasmouváním u levnějších vnějších (většinou menších) dodavatelů (např. britská firma propustí anglické účetní a najme místo nich účetní firmu v Indii).
7. Offshoring (relokalizace) – nejradikálnější přesun částí produkce, ale zejména celých továren či sídla firmy do levnějších (často méně regulovaných) zemí (v Evropě už je například minimum textilek na běžné oděvy).
8. Insourcing (jakési supradodavatelství) – je naopak způsob, jak malé firmy rozšiřují své dodavatelské či distribuční sítě pomocí velké specializované firmy, která nejen realizuje, ale také řídí jejich logistiku (např. můžete mít malý internetový obchod a najmout UPS či DHL, aby za vás ve svém skladu přijímala vaše zboží od dodavatelů, vybírala a balila jednotlivé objednávky a rozvezla je domů k vašim zákazníkům).
9. In-forming (informace) – klíčová hodnota internetu pro všechny a všude, možnost získávat a ověřovat všemožné informace, prohlubovat vědomosti, učit se a rozvíjet má nevyčísitelnou ekonomickou, ale také společenskou a politickou hodnotu (demokracie). Není náhodou, že jméno největší internetové vyhledávací firmy zdomácnělo v mnoha jazycích („vygooglovat“) a na kapitálovém trhu má obrovskou cenu.
10. Steroidy (osobní digitální přístroje) – pod tímto názvem se skrývají nejrozšířenější digitální osobní zařízení typu iPod, PDA apod. Tyto malé „steroidy“ umožňují lidem být „on-line“ prakticky nepřetržitě. (více viz Varianty, 2009)

Nejsem nutně zastáncem Friedmanovy teorie, svět je stále v určitém ohledu značně disproporční, hrbolatý a ostnatý. Faktem nicméně zůstává, že svět je propojenější a dostupnější, než kdy byl.

A tak jsou šaty, které měla na sobě Lady Gaga při předávání hudebních cen Grammy, předmětem konverzace u večeře v Pretorii. Zprávy o malajském letu číslo MH370⁴ jsou sledovány minutu po minutě v reálném čase jak v nigerijském Kano, tak v senegalském Dakaru. A nejen že se zprávy dostávají k lidem, oni mají také možnost k nim okamžitě přispívat, komentovat je nebo nabízet vlastní zpětnou vazbu. Nikdy informace necestovaly po světě takovou rychlostí jako v současnosti. A lidé na Jihu, zejména mladá generace, mají pocit, že jsou součástí hlavního proudu globálních událostí.

Přístup k internetu se v posledních několika letech znásobil. Podle průzkumu *Mezinárodní telekomunikační unie* (ITU) z roku 2012 je jen v Nigérii 55 930 391 uživatelů internetu, což řadí zemi na osmé místo na světě s celkovým podílem 32,9 procent obyvatel s přístupem k internetu. Novější výzkumy nepochybně ukáží i vyšší procento. Ale i tak je to více než pětina obyvatel Rakouska nebo České republiky a téměř dvojnásobek obyvatelstva Polska.

Většina z těchto lidí se k internetu připojuje prostřednictvím chytrých telefonů a dalších mobilních zařízení. Prostřednictvím sociálních sítí se účastní globálního dialogu, ke kterému sami přispívají. Jsou ve spojení se zástupci nigerijské diaspory, a tak je každodenní realita života v zahraničí a na Jihu diskutována prakticky v reálném čase. Mladí lidé mají z první ruky informace o tom, jak se žije v zahraničí a jaké výzvy či potíže život v cizí zemi obnáší. Už není potřeba čerpat

4 Let MH370 Malajských aerolinií vzletl 8. března 2013 z Kuala Lumpur s 239 lidmi na palubě směrem do Číny. Letadlo však během letu zmizelo z radarů a měsíc poté, v době psaní tohoto článku, nebylo stále objeveno. Jedná se pravděpodobně o jednu z největších záhad moderního letectví, která zaujala řadu lidí po celém světě a kteří se chtějí dozvědět, co se stalo a proč.

informace o zkušenosti přistěhovalců z románů a další literatury, ale je možné je získat přímo od lidí z diaspory, z internetu, ze zpráv na sociálních sítích a telefonních hovorů.

Bez ohledu na to sní někteří mladí lidé stále o lepší budoucnosti v zahraničí. Čím dál tím víc z nich ale plánuje v zahraničí především studovat, a připravit se tak lépe na život zpátky doma na Jihu. Už nemusí dle jejich názoru fyzicky pobývat v zahraničí a snášet těžkosti přistěhovalectví, aby měli přístup ke službám a výhodám, které svět nabízí.

Pro řadu těchto mladých lidí je život bez internetu nemyslitelný. Dává jim pocit, že jsou součástí globálního diskurzu a že jejich hlasy mají nějakou váhu. Nejsou jen pasivními příjemci informací, jsou také slyšet a sdílejí svoje příběhy nejen s lidmi z Jihu, ale i ze Severu.

Jsou také aktivními tvůrci obsahu na internetu, a přispívají tak k populární kultuře. Prostřednictvím YouTube sdílejí videa a prostřednictvím sociálních sítí, jako je Twitter a Facebook, sdílejí vlastní příběhy.

Negativa

Obecně panuje názor, že právě mladí Nigerci jsou autory podvodných emailů, rozepisovaných do světa. Podvod je v Nigérii podle článku 419 trestního zákoníku závažným trestným činem. Právě toto číslo, čtyři-jedna-devět, se dnes používá jako ekvivalent podvodu a termín 419tník pro označení podvodníka. Ti lákají na internetu důvěřivé jedince nebo organizace k zaslání peněz a slibují vidinu velkého zisku, často z těžko uvěřitelných transakcí.

Většina obětí těchto podvodů žije na Severu. A ve většině případů nepocítují pachatelé žádné výčitky, protože přistupují ke svému jednání s určitým pocitem oprávněnosti. Myslí si, že svým vlastním způsobem, a evidentně ze sobeckých důvodů, získávají odškodné za otroctví a kolonizaci a ospravedlňují tím své činy.

To je samozřejmě scestné a jejich pravým motivem je většinou snaha vydělat snadné peníze.

Globalizace také rozšířila dopad lokálních konfliktů a proměnila je v globální hrozby.

Globální hrozbou se stali i teroristé, kteří se po roce 2001 naučili využívat nových cest, které jim globalizace otevřela. Prostřednictvím okamžitého spojení s nejdlejšími kouty planety mohli mladí lidé sledovat události, ve které tragédie 11. září vyústila, i konflikty, které následovaly.

Náboženští fanatici využili internet k tomu, aby radikalizovali mládež a organizovali teroristické útoky. Jako příklad může posloužit nigerijská teroristická skupina Boko Haram⁵. Skupina často využívá internet k tomu, aby uveřejňovala videa svých teroristických aktivit a aby šířila strach a bázeň mezi obyvatelstvem. Má se za to, že skupina získala zbraně během krize v Libyi.

Pozitiva

V posledních dvaceti letech se nigerijské domácí video, nazvané Nollywood (podle amerického Hollywoodu), stalo globální senzací. A to i přes nízký rozpočet a nízkou technickou kvalitu filmů. Co do počtu vyrobených filmů je v současnosti Nollywood druhým největším filmovým průmyslem na světě, hned po indickém Bollywoodu. Filmy se prosadily po celém světě, především na africkém kontinentě. Úspěch Nollywoodu se opakuje i v rámci hudebního průmyslu. Z nigerijských hudebníků jsou známé osobnosti a ideální volba na večírky a další akce mladých lidí v celé Africe.

⁵ Boko Haram je teroristická skupina, která působí zejména v severovýchodní části Nigérie. Během povstaleckého boje a prostřednictvím sebevražedných útoků připravila v posledních třech letech o život tisíce lidí. Název skupiny znamená v místním hausa jazyce doslova „západní vzdělání je zapovězeno“. Paradoxně ale využívá internet, prostřednictvím něhož šíří strach, nenávisť a hrozby. V současnosti probíhají vojenské operace s cílem dostat tuto radikální skupinu pod kontrolu.

Satelitní televize sehrála hlavní roli v šíření těchto filmů a hudebních videí a sdílený komunikační kód, který na jejich základě vznikl, se rozšířil mezi mladé lidi v Africe i jinde ve světě. A to do té míry, že se s některými nigerijskými osobitými výrazy, většinou v pidžin⁶ angličtině, lze setkat na místech, jako je Řím nebo Kampala.

Nigerijská angličtina je směsicí typických výrazů pidžin angličtiny a škály slov převzatých z místních jazyků, která vznikla tím, že si Nigerijci, dávající přednost muzikalitě před strnulou formalitou angličtiny, jazyk upravili a přivlastnili. Jako taková je neobvyklá a snadno rozpoznatelná i mezi jazyky ostatních anglicky mluvících zemí Afriky.

Výsledkem je, že pro část lidí v Africe, od Ugandy nebo Keni na východě kontinentu až po Zimbabwe na dalekém jihu, je to nyní Nigérie, kdo ovládá kontinentální trh a vyváží kulturní obsah na úkor místních kultur v těchto zemích.

Se 177 miliony obyvatel je Nigérie zdaleka nejlidnatější zemí kontinentu. Nigerijci často cestují a cílevědomě sledují své obchodní zájmy. Pro ostatní Afričany je Nigérie obrovskou zemí, která sedí na příjmech z ropy, a okázalý a luxusní způsob života, zobrazovaný v nollywoodských filmech, tento dojem jen posilují.

Nollywoodské filmy se obecně těší velké oblibě v rámci afrických diaspor, protože většina z jejich členů touží během pobytu v cizí zemi po kontaktu se svými kořeny. A filmy s africkými postavami, africkými tématy a problémy nabízejí často to nejbližší pojitko s realitou domova.

Nollywood nevznikl z ničeho jiného než z vynalézavosti některých lidí. Úspěch Nollywoodu, poháněný nigerijským zápallem, vedl ke vzniku odnože v Ghaně, známé jako Ghollywood, a dalších menších filmových průmyslů

⁶ Pidžin je souhrnný název pro dorozumivací jazyky, jejichž slovní zásoba i gramatika je založena na alespoň dvou (někdy ovšem i více) jazycích, vznikají především při kontaktu etnik obchodujících spolu nebo při kontaktu s kolonizátory. Takovéto jazyky mají tedy mj. charakter mezinárodního pomocného jazyka.

v jiných částech afrického kontinentu. Zdá se, že nigerijský filmový průmysl těm ostatním lehce dominuje, ovšem ne natolik, aby byl vnímán jako hrozba. Souvisí to zřejmě i s tím, že pro Afričany je snazší se co do obsahu i původu s těmito filmy identifikovat, na rozdíl od těch hollywoodských, které zobrazují radikálně odlišnou realitu.

Výše popsané mluví ve prospěch znamenitých tezí Christophersona, Gareestsena a Martina (2008). Ti na rozdíl od Friedmana tvrdí, že svět není plochý, i přes existenci internetu a dalších zplošťujících sil, na nichž Friedman postavil svá smělá tvrzení, totiž, že všichni lidé z celého světa mají dnes stejnou příležitost podílet se na diskusích, ovlivňovat výrobu apod. Podle nich je současný svět přinejmenším „ostnatý“ a daleko od toho být stejnoměrný a plochý.

„Ve skutečnosti existuje dostatek názorů i důkazů pro to, že globalizace světovou ekonomiku nezplošťuje, ale spíše její rozdíl zdůrazňuje. Je dokonce sporné, zda je globální platforma informační a komunikační technologie, jak ji Friedman nazývá, opravdu plochá. Struktura a toky internetu a telekomunikací jsou značně prostorově zkreslené a koncentrované, převážně zaměřené na hlavní ‚globální‘ města a jimi ovládané.“ (Christopherson, Gareestsen, Martin, 2008, s. 344)

Došlo tedy k významnému pokroku ve zlepšení toků informací mezi Jihem a Severem. V zásadě ale globalizace ovlivňuje různé části světa nerovnoměrně. Technický pokrok připravil statisíce nezaměstnaných a povětšinou nezaměstnatelných mladých lidí na Jihu o těch několik pracovních míst, které jim byly k dispozici. Toto tvrzení může vyznít příliš zjednodušeně a lze namítnout, že řada nadnárodních korporací a firem přesunuje výrobu ze Severu na Jih, a tím pádem tu vytváří pracovní příležitosti. Ve skutečnosti bývají zaměstnanci podobných firem často vykořisťováni a pobírají zanedbatelné mzdy, které nesplňují standardy stanovené Mezinárodní organizací práce. Neexistují žádné údaje, které by potvrzovaly, že outsourcing

přispěl ke snížení chudoby na Jihu a že by tu vytvářel významné bohatství.

Většina mladých lidí na Jihu volí stále stejná povolání, zřejmě i proto, že se vzdělávací systém v zemi od sedmdesátých a osmdesátých let minulého století prakticky nezměnil. Primární kariérou volbou, především v Nigérii, je studium medicíny a práv, oborů považovaných za odborné profese. Mnozí z těch, kteří neuspějí, a důvodů je kromě studijních předpokladů celá řada, přecházejí na studium jiných oborů, které nemusí nutně odpovídat jejich osobním ambicím. Často doufají v získání místa ve státní správě, kde ovšem zájem vysoce převyšuje nabídku. Jako příklad může posloužit nedávný skandál z náboru do *Nigerijského imigračního úřadu* (Nigerian Immigration Service), kdy se přes milion lidí dostalo do užšího výběru na 5 tisíc pracovních míst a 16 z nich zemřelo v davové tlačnici⁷.

Mnoho zemí Jihu se nepřizpůsobilo technickému pokroku a nepřipravilo své obyvatele na to, aby uměli maximálně využívat výhod, které nové technologie nabízejí. Teprve nedávno, konkrétně v roce 2012, zavedla nigerijská vláda nové osnovy pro střední školy, které stanovily povinnou výuku počítačů a informačních a komunikačních technologií.

V některých jiných zemích byly globalizace a informační a komunikační technologie začleněny do vzdělávacího systému. V roce 2012 dostali žáci ve vybraných keňských školách zdarma k dispozici čtečky s desítkami stažených učebních materiálů a příběhů v angličtině a kisvahili (místní dialekt svahilštiny, pozn. ed.). Cílem projektu bylo podpořit vzdělávání a snížit náklady na nákup učebnic. Pro žáky, z nichž většina čtečku nikdy v životě neviděla, to byla vzrušující zkušenost. Je to však experiment, kterému hrozí, že brzy skončí. Jak místní vydavatelství, tak vládní činitelé, kteří z dodávek

⁷ Přes milion Nigerijců bylo 15. března 2014 pozváno, aby se zúčastnili výběru na 5 tisíc otevřených pracovních pozic v Nigerijském imigračním úřadě. Šestnáct z těchto uchazečů o práci zemřelo v davové tlačnici na Národním stadionu v Abuje. Pozdější vyšetřování odhalilo, že většina z těchto pozic už byla dříve přidělena některým vládním činitelům a významným politikům.

učebnic do škol dostávají provize, se snaží projekt potopit a zabránit jeho rozšíření na celonárodní úroveň. Nigerijské školní osnovy jsou stále zastaralé a výsledkem je produkce studentů, kteří tráví roky studiem něčeho, co nepotřebují vědět, a kteří jsou závislí na nedostatkových pozicích ve státní správě.

Přitom jen ti, kdo jsou schopni přemýšlet jinak, mimo zajeté koleje, mohou v rámci nového systému uspět.

Jako příklad může posloužit nigerijský podnikatel Jason Njoku, mladý muž, který se podle BBC po studiích v Londýně rozhodl založit online distribuční síť pro nollywoodské filmy. Z Londýna tento obchod nefungoval, a tak aby udržel firmu nad hladinou, vrátil se do Lagosu, srdce Nollywoodu. Dnes je majitelem hlavní distribuční sítě, která zaměstnává 81 lidí v Lagosu, Londýně a New Yorku. K prodeji svého zboží dokázal využít prostředků a potenciálu, které globální trh nabízí, a vzkvétající filmový průmysl je tak k dispozici prostřednictvím internetu a několika kliknutí myši zákazníkům po celém světě. Jen pár kliknutí je to, co vydělává Njokovi a filmovým producentům peníze. Njoku je úspěšným příkladem globalizace.

Čím se mladá generace zabývá

Řada mladých lidí z Jihu se v minulosti setkala s diktátorskými režimy a vyrostla na příbězích novinářů, kteří zmizeli, protože dělali svoji práci. Je pro ně proto osvobozující, že existuje způsob, jak se mohou vyjadřovat k událostem z celého světa, které je zajímají nebo se jich dotýkají.

Nikde se tento duch neprojevuje nespoutaněji než právě v Nigérii, kde mládež prostřednictvím sociálních médií diskutuje o špatném vládnutí a otevřeně kritizuje vládu.

V roce 2011 byl prezidentem Nigérie zvolen Goodluck Jonathan. Tento syn chudého rybáře jako první využil sociálních médií k tomu, aby se dostal do kontaktu s mládeží, která se s ním ztotožnila právě kvůli jeho původu. Také jeho strmý vzestup k moci byl zejména

pro mladé lidi inspirující. Jako první prezident jmenoval zvláštního poradce pro sociální média, který je zároveň prezidentovým mluvčím v oblasti nových médií.

Uplynuly tři roky a ti samí lidé, kteří aktivně agitovali za jeho zvolení, odsuzují prezidenta na Facebooku a Twitteru za, dle jejich názoru, slabý výkon ve funkci. Svoboda, se kterou kritizují a odsuzují prezidenta i vládu jako takovou, ať už formou konstruktivní kritiky, napodobování a karikatur předních politiků, či otevřeně neomalených vtípů, je ve srovnání s jinými místy Afriky ohromující. Vezměme si například Zimbabwe, kde má policie právo vás zastavit a zkontrolovat, zda váš telefon neobsahuje pornografii nebo karikatury prezidenta. Podobná autoritářská opatření jsou v Nigérii nevídaná, a to i přes skutečnost, že si země prošla řadou vojenských diktatur. Nejvíce se podobnému opatření přiblížila v roce 2013, kdy demokraticky zvolená vláda navrhla sedmileté vězení pro ty, kdo vládu kritizují na sociálních médiích. Lidé samozřejmě návrh zákona prostřednictvím sociálních médií odsoudili, zrovna tak jako i dříve zákon, který předepisoval vězení za vztahy mezi stejným pohlavím, a debatu s ním související.

Zájmy mladých Nigerijců jsou různé. V některých kruzích se mluví o módě a hitem se staly klepy o celebritách. Jsou tu mladí lidé jako Linda Ikeji, která dokázala tento zájem plně vytěžit svým blogem, kam umísťuje drby o místních i mezinárodních celebritách. Blog má neuvěřitelně vysokou návštěvnost a vydělává spoustu peněz na placených reklamách firem i jednotlivců. Další mladý muž, Japhet Omojuwa, si získal tisíce stoupenců svojí sociální kritikou a tweety a stal se celebritou sociálních médií.

Sociální média jsou také využívána pro vědomou snahu ovlivnit vládní politiku. V lednu 2012 zorganizovali mladí lidé celonárodní protesty proti růstu cen paliva. Většina organizace proběhla právě prostřednictvím sociálních médií a podobně vysokou účast na protestu, který byl do značné míry inspirován „arabským jarem“, Nigérie nikdy dříve nezažila. Po třech dnech vláda ustoupila a navrhovanou cenu snížila.

Jak je ale pro mládež typické, zajímá ji vše, co s mládím souvisí – móda, sex a sexualita, osobní výzvy, úzkosti spojené s mládím, obavy týkající se vzdělání, sny o budoucnosti a tak dále.

Jedním ze zajímavých aspektů je vývoj v oblasti literatury. Vzhledem k vysokým produkčním nákladům a řadě krachujících vydavatelství začali mladí spisovatelé sdílet svá díla prostřednictvím blogů, online magazínů a Facebooku, a získávat tak okamžité ohlasy. Celé literární skupiny se přesunuly na internet a začaly vytvářet obrovské sítě, z nichž často vznikají celé sbírky děl. Někteří z těchto mladých autorů dokonce uspěli s vydáním děl z této platformy. Možnosti jsou nekonečné a s tím, jak jde technický vývoj neustále dopředu, je těžké si představit, jaké další cesty a dveře tyto změny otevřou.

Závěr

Globalizace zásadně změnila za posledních dvacet let způsob našeho života i myšlení. Sehrála také podstatnou roli ve vytvoření cest, které umožnily Jihu spojení se Severem. To však v žádném případě nevedlo ke „zploštění“ světa. Zatímco Sever významně dominoval Jihu v devadesátých letech minulého století a v prvních letech 21. století, a to do té míry, že se globalizace jevila jako jednostranný proces a nutné zlo, vývoj v posledních pěti letech přiměl země Jihu, aby se na procesu podílely a staly se aktivními účastníky globálního diskurzu, kulturní výměny i směny zboží. Země Jihu ale čeká z pohledu ekonomiky ještě mnoho práce na tom, aby dokázaly plně využít nejen vlastních zdrojů, ale i globálního trhu, který se pro ně do určité míry otevírá.

Je zřejmé, že se Jih nedokázal na globalizaci dobře připravit a využít příležitostí, které nabídla, a na rozsáhlé změny diktované technickým pokrokem a ideologickými posuny reagoval jen velmi pomalu. Z toho vyplývá, že Jih by měl změnit vládní politiku tak, aby lépe odrážela

skutečnou realitu. I nadnárodní korporace však musí udělat určité ústupky, aby podpořily větší zapojení Jihu do globalizačního procesu.

Co se týče mladých lidí, význam populární kultury by neměl být přeceňován. Mladí lidé využili příležitostí, které globalizace nabídla, a vytvořili si vlastní sdílené kódy, které jim umožňují sdílet myšlenky a nápady s lidmi po celém světě. Možnost být ve spojení s odlehlými částmi světa podpořila jejich kreativitu a v některých případech přispěla i k vytvoření důležitých podnikatelských a obchodních příležitostí. Nepromítlo se to ovšem do zrovnoprávnění lidí ve světě ve smyslu snížení chudoby nebo vytvoření rovnocenné platformy pro sociální a kulturní výměnu.

Odkazy:

- BBC News Africa, *Making a fortune by distributing Nigerian films online* (2012). Dostupné z <http://www.bbc.com/news/world-africa-17896461>. BBC World Service, London.
- Christoperson, S. et al. *The World is Not Flat: Putting Globalisation in its Place*. Oxford: Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 1, 343–349, 2008.
- Friedman, T. *The World is Flat*. London: Penguin Books, 2006.
- Meager, K. *A Back Door to Globalisation? Structural Adjustment, Globalisation & Transborder Trade in West Africa, Review of African Political Economy*, Volume 30 Issue 95. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2003.
- Pieterse, J. N. *Globalization North and South Representations of Uneven Development and the Interaction of Modernities*. Theory and Culture Society Volume 17 (1) New York. Sage Publications, 2011.
- Nwaubani, A. T. *I Do Not Come To You by Chance*. Abuja: Cassava Republic Press, 2009.
- Bohouš a Dáša na tržišti světa. Varianty, Člověk v tísni, 2009.

Zaostřeno na chudobu

Jana Kubelková

Co znamená být chudý? Někdo se může cítit chudý, pokud si nedokáže zajistit dostatečné množství potravin nebo když nemá střechu nad hlavou. Pro druhého chudoba představuje nutnost pořídit si levnější mobilní telefon, než mají jeho spolužáci. Anebo prázdniny strávené na chalupě místo na pláži u moře. Někdo jiný si zase připadá chudý, protože kolem sebe nemá okruh vrstevníků, se kterými by mohl sdílet své zážitky.

Není chudoba jako chudoba

Většina definic *chudoby* mluví o materiálním strádání nebo o nedostatku naplnění základních potřeb. Co jsou ale základní lidské potřeby? Dosud nepoužívanějším indexem je výše příjmu a spotřeby. Důležitou roli hrají také sociální ukazatele, jako zdraví, střední délka života, dětská úmrtnost nebo přístup k pitné vodě. Mezi další charakteristiky chudoby bývá řazena také zranitelnost, bezmoc, vyloučení, kvalita prostředí a řada dalších neekonomických a subjektivních ukazatelů. *Který ukazatel chudoby patří podle vás mezi ty nejdůležitější?*

Obyvatelé různých koutů světa žijí v různorodých podmínkách. Představme si osmičlennou rodinu bydlící na odlehlem venkově, jejíž denní příjem činí 12 dolarů. Mají přístup k pitné vodě, ale v dalekém okolí není jediná nemocnice ani škola. Druhá rodina má čtyři děti, žije v městském slumu, pronajaté obydlí sdílí s dalšími dvěma rodinami, denně si vydělá deset dolarů, může využívat pouze užitkovou vodu, dětem se dostává bezplatná zdravotní péče a vzdělání. Která z rodin je na tom podle uvedených ukazatelů lépe?

I když chudoba úzce souvisí s materiálním strádáním, její přesná definice se hledá těžko. **Jedná se o subjektivní a lokálně specifický stav, jehož vnímání se může mezi jedinci výrazně lišit.** Proč se tedy vůbec snažit chudobu měřit, když je to celkem problematické?

Proč chudobu měřit?

Měření chudoby má v praxi velký význam a reálný dopad na životy mnoha obyvatel naší planety. Správné vymezení postižených a rizikových skupin je důležitou podmínkou účinného boje s chudobou, pro její prevenci a podporu zranitelných skupin obyvatel. Proto je třeba vymezit, kdo je chudý a kdo chudý není, a to jak v ohledu geografickém (vymezení oblastí, kde se chudí koncentrují), tak v ohledu sociálního rozvrstvení (vymezení chudých vrstev obyvatel). V praxi ale často nezůstává jiná možnost než využívat existujících – mnohdy zkreslených – dat. Na základě těchto informací se vymezí určitá hranice a obyvatelé pod ní se označí za chudé. Na tuto skupinu obyvatel je pak zacílena řada sociální programů. Skutečnost, zda se oficiálně nacházíte pod stanovenou hranicí nebo nad ní, je provázána s nárokem na sociální dávky a celou řadou dalších podpůrných opatření. Tento postup platí obdobně pro obyvatele Česka i pro další různorodé komunity ve světě. Mezi nejčastěji používané mezinárodní ukazatele patří úroveň 1 USD na den, hranice tzv. extrémní chudoby.

Přes neoddiskutovatelný praktický význam měření a kategorizace chudoby je ovšem potřeba nahlédnout pod pokličku zobecněných definic a čísel, které nás mnohdy svádí ke stereotypnímu vnímání. **A zamyslet se nad tím, jak pestré a různorodé příběhy každodenního života se pod nálepkou chudoby skrývají.**

Chudoba podle různých šablon

Tradiční ekonomické přístupy vidí hlavní cestu ke snižování chudoby v ekonomickém růstu. Ekonomický růst by měl vyzvednout čím dál větší část chudých obyvatel nad hranici tzv. *absolutní chudoby*¹. Tento zjednodušený způsob vnímání chudoby znázorňuje obrázek 1, který schematicky zachycuje „rybník chudoby“ dole a „město bohatství“ na kopci. Hladina rybníku chudoby klesá díky ekonomickému růstu, který je na obrázku zastoupen výtahem vyvážejícím chudé do města bohatství.

Ekonomické úspěchy zemí se ovšem zpravidla neodrážejí v každodenním životě lidí takto přímočaře. Různé skupiny obyvatel těží z ekonomického růstu různou měrou. Řada současných studií také ukazuje, že chudobu nelze vnímat jako statický jev – složení domácností pod a nad hranicí chudoby se nezáměnitelně proměňuje, a to často bez výraznější změny celkové úrovně chudoby. Obrázek 2 zachycuje zároveň paralelní proud, tj. skluzavku, která odváží řadu obyvatel z města bohatství a opět zvedá hladinu rybníku chudoby. Situaci lze ilustrovat příběhy Heera a Shantilala, kteří oba žijí ve vesnici v indickém Rajasthanu (viz rámeček 1 a 2). *Jaký obrázek chudoby převažuje v našich představách? Jaký obrázek chudoby nám nejčastěji zprostředkovávají média?*

Před 20 lety patřila rodina Heera mezi nejbohatší domácnosti ve vesnici. Vlastnili půdu a velké stádo dobytka. Jejich situace se ale postupem času změnila k horšímu a dnes patří mezi nejchudší obyvatele vesnice. Před 18 lety vážně onemocněl Heerův otec a náklady na jeho léčbu se vyšplhaly na 25 000 rupií (1 Kč –

¹ Absolutní chudoba vyjadřuje stav, kdy výše příjmů člověka nedostačuje k tomu, aby uspokojil své základní potřeby. Nejrozšířenějším způsobem měření chudoby je hranice vyjadřující minimální výši příjmu, která je zapotřebí k uspokojení základních potřeb, tedy k zajištění potravy a obydlí.

3 rupie). Otec přesto nemoci podlehl a pohřební ceremoniál přišel na dalších 10 000 rupií. Pro pokrytí nákladů musela rodina prodat dobytek a ještě si vzít půjčku. Všichni usilovně pracovali, aby mohli půjčku splatit. Před 10 lety ale vážně onemocněla i Heerova žena a následná léčba si vyžádala další půjčku ve výši 20 000 rupií. Pro oslabenou rodinu bylo stále náročnější dluhy splácet.

Následovaly tři suché roky spojené s minimální úrodou. V důsledku toho musel Heera prodat půdu a od té doby se se synem živí jako námezdní dělníci najímání často pouze na bázi denních kontraktů. Podobných příběhů, kdy v průběhu jedné generace došlo k upadnutí do chudoby, je ve vesnici možné nalézt celou řadu.

Shantilalova rodina patří mezi ty domácnosti, kterým se z chudoby podařilo uniknout. Když byl Shantilal malý chlapec, rodiče nevladli žádnou půdu a pracovali na farmě v sousedství. Pokud zrovna nebyla sezóna zemědělských prací, neměli jiný zdroj příjmu. V těchto obdobích si musela rodina brát půjčku s vysokým úrokem od místního obchodníka, takže značná část jejich následného platu šla na splácení dluhu.

Jednoho dne vyrazil Shantilalův otec společně se svým bratrem do 250 km vzdáleného města, kde se nechali najmout jako sezónní dělníci v továrně na zpracování bavlny. Práce sice nebyla nijak dobře placená, ale poskytla rodině po čtyři měsíce v roce užitečný přívůdek. Rodiče tak mohli poslat Shantilala a jeho sourozence do školy, koupit stádo koz a přistavět dům.

Shantilal nepovažuje svou rodinu za bohatou, protože stále nemají v domě např. lednici, na druhou stranu se ale jejich životní úroveň výrazně zlepšila. On sám pracuje mimo zemědělskou sezónu v továrně ve vzdáleném městě. Má z rodiny nejvyšší vzdělání, a tak se stará o rozpočet rodiny a shánění další příležitostné práce.

Ekonomický růst je bezpochyby důležitým faktorem pro pokles počtu chudých. Jenže chudoba má mnoho podob a pro řadu z nich není ekonomický růst účinným lékem. Jak tedy vysvětlit, že i během rychlého ekonomického růstu země upadá značný počet obyvatel do chudoby, zatímco jiní se z chudoby vymaňují?

Chudoba pod drobnohledem

Nástroje pro zkoumání chudoby na různých úrovních lze přirovnat k teleskopu a mikroskopu. Tradiční makro přístupy zkoumající celkové počty chudých (často na národní úrovni) využívají „teleskopu“. Pomocí něho získáváme specifický obraz o chudobě. Vztahy a podmíněnosti, které jsou rozkryté na národní úrovni, nemusí nutně platit v jednotlivých regionech a lokalitách a nemusí být dobrým vodítkem pro volbu správných intervencí. Abychom porozuměli pohybům na lokální úrovni, musíme použít také jiné nástroje a metody, v tomto případě zastoupené „mikroskopem“. Pohled „mikroskopem“ může o chudobě přinášet zcela jiný obraz než pohled „teleskopem“. Následné skládání mozaiky z obrázků pořízených jak „teleskopem“, tak „mikroskopem“ je pro lepší porozumění podstaty chudoby nesmírně důležité.

„Teleskop“ může být užitečným nástrojem při zodpovídání řady důležitých otázek – jako např.: *Proč jsou některé země bohaté a jiné chudé? Jakou roli hrají fyzicko-geografické faktory? Jaký význam má kvalita institucí (od právního systému po hodnotový systém a zvyky) – zejména ochrana lidských, potažmo vlastnických práv, omezování politické a ekonomické moci elit, zaručení určité míry sociální spravedlnosti a redistribuce bohatství? Jak vhodně nastavené jsou politiky regionálního rozvoje? Jak ovlivňuje vnitřní rozvoj země struktura světového politického a ekonomického systému?*

Kdo rozhoduje o tzv. pravidlech hry (nastavení mezinárodního obchodu, mezinárodní dělby práce, přístupu k mezinárodním finančním trhům či řešení globálních environmentálních nerovnováh apod.)?

Víme, že některé země jsou chudé. Co ale skutečně dělá starosti jejich obyvatelům a co jim naopak v životě pomáhá? Právě „mikroskop“ nám pomocí rozkrývání řady životních příběhů pomáhá k důležitým zjištěním, mezi něž patří i to, že důvody, které u jednotlivých domácností vedou k upadnutí pod hranici chudoby či naopak ke vzestupu nad ní, nejsou shodné. Vnímání pestrých životních příběhů nám pomůže nahlédnout pod onu pokličku chudoby zprůměrovaných ukazatelů, jako je např. přepočtený HDP na jednoho obyvatele.

Pro správné nastavení strategií rozvoje je zásadní porozumět příčinám, které stojí za oním vzestupem či pádem.

Důležitým znakem těchto přístupů je také skutečnost, že své postavení hodnotí přímo sami místní obyvatelé. Takto vymezená hranice chudoby se často liší od té oficiálně nadefinované, zpravidla bývá umístěna na vyšší úroveň příjmů. To znamená, že místní obyvatelé by například stanovili hranici chudoby místo 1 dolaru na den na 5 dolarů na den. *Jak myslíte, že by vypadal obrázek Česka a jeho obyvatel z pohledu „teleskopu“ a jak pod „mikroskopem“?*

Život pod nálepkou chudoby

Ve většině případů není změna k horšímu zapříčiněna nějakým nenadálým zvratem (jako je např. přírodní katastrofa, politický převrat nebo ekonomický kolaps).

Spíše se jedná o sled relativně běžných událostí, které mají na domácnost negativní dopad a mají silný kumulační efekt. Domácnosti zpravidla kousek po kousku přicházejí o svůj majetek a schopnost výdělku.

Současně roste míra zadlužení, až už zbývají jen omezené možnosti na zotavení.

Jednou z nejčastějších příčin pádu představuje podle řady studií² zhoršující se zdravotní stav a související výdaje za léky. Přeneseně lze říci, že miliony obyvatel naší planety dělí od upadnutí do chudoby pouze jedna vážná nemoc. Mezi další časté faktory patří omezený přístup k finančním půjčkám, náklady spojené s povinností uspořádat drahou svatbu nebo vystrojit pohřeb, dlouhodobější neúroda apod.

Příběhy z daných studií dále ukazují, že chudoba málokdy souvisí s vlastnostmi, jako je lenost, slabá vůle nebo nedostatek podnikavosti. Lidé v existenční nejistotě musí pracovat, protože lenost je luxus, který si nemohou dovolit. Podobně je to i s podnikavostí – málokde lze vidět takové úsilí a takovou podnikavost jako např. v ulicích indických měst a vesnic.

Chudoba je tu na individuální úrovni primárně spojována s nedostatkem příležitostí nebo s překážkami, které znemožňují existující příležitosti efektivně využít.

Typickým příkladem takových překážek je nedostatečné vzdělání, omezený přístup ke kapitálu a k základním sociálním službám (zdravotní péče, pojištění atd.).

Za vymaněním se z chudoby obvykle stojí vzrůst příjmu domácnosti získáním nových pracovních příležitostí. Mezi další faktory patří vzdělání, přístup k informacím ohledně pracovních příležitostí a možnosti využívat řadu sociálních služeb. Obvykle bývá zmiňován i rozvoj infrastruktury v souvislosti s možností napojení na širší pracovní trh, na což je

² Šetření byla provedena jednotnou metodologií ve více než 200 vesnicích a městech v Indii, Ugandě, Keni, Peru a Spojených státech amerických (viz Krishna, 2010, Narayan, 2008).

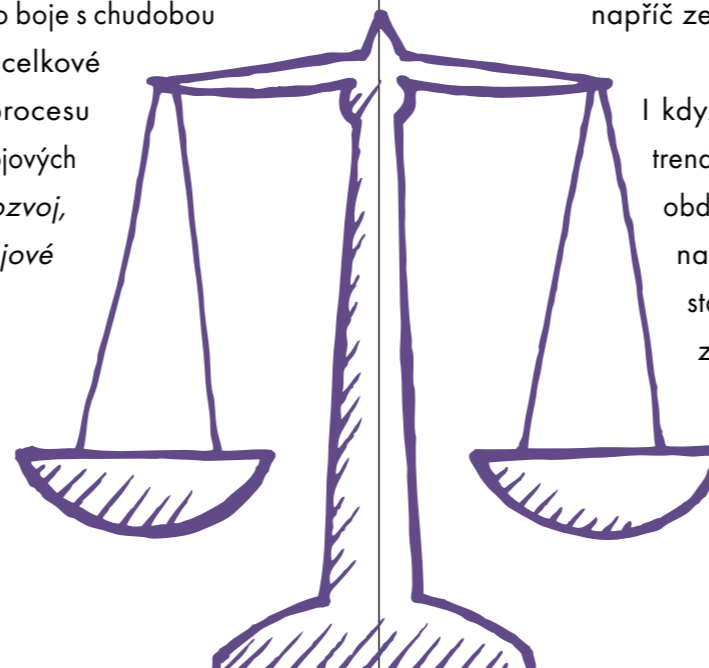
úzce navázána i kvalita dopravního spojení. Stejně jako v případě příčin pádu do chudoby hrají i při vymanění se z chudoby značnou roli různorodé místně specifické podmínky a události.

Znamená snížení chudoby zvýšení kvality života?

Při zkoumání poklesu počtu chudých je nesmírně důležité zaměřit pozornost i na kvalitu posunu, tedy na zlepšení kvality života. Zjednodušený přístup (viz obrázek 1) rozlišuje pouze dvě stadia – pod hranicí chudoby a nad hranicí chudoby. Nelze tedy rozlišit, zda se příjem jednotlivce zvýšil z 0,95 USD / den na 1,01 USD / den, nebo z 0,75 USD / den na 2,5 USD / den.

Zkušenosti ukazují, že hranice chudoby bývá stanovena na extrémně nízké úrovni, takže u některých sociálních skupin je pokles chudoby z hlediska zlepšení životní úrovně téměř nezatelný. Pokud by se úroveň minimálního příjmu zdvojnásobila (na 2 USD na den), počet chudých naopak vzroste. Problematickým bodem je také skutečnost, že chudí z ekonomického růstu profitují mnohem méně než bohatší vrstvy obyvatel. **Chudší obyvatelé jsou také zranitelnější a ekonomické krize je postihují relativně více.** Posun od úzce vymezeného boje s chudobou k orientaci na širší podporu celkové kvality života je patrný i v procesu přípravy nových globálních rozvojových cílů (tzv. *cílů pro udržitelný rozvoj, které mají nahradit tzv. rozvojové cíle tisíciletí*).

Zisk nové pracovní příležitosti pro chudé domácnosti většinou nepředstavuje dobře placené a stabilní zaměstnání. Pouze

hrstka šťastlivců nastoupí do výtahu, který je rychle převezve do globálně napojeného města bohatství. Reálnější situace je zachycena na obrázku 3. Cesta z chudoby pro řadu obyvatel vede spíše po žebříku nedosahujícím až do „města bohatství“. Tento způsob putování zpravidla končí na nějaké mezistanici mezi rybníkem chudoby a městem bohatství. Jejich pozice bývá i nadále velmi křehká. Do této kategorie spadá i výše uvedený příklad Shantilalovy rodiny.

Proměnlivost chudoby

Výše popsany přístup tzv. *dynamické podstaty chudoby*, který na chudobu nahlíží jako na neustále se proměňující proces s dvěma souběžnými opačně orientovanými proudy, má řadu důležitých implikací i pro efektivní nastavování strategií cílených na boj s chudobou. Chudé nemůžeme vnímat jako ustálenou a jednotnou skupinu.

Více než jedna třetina obyvatel označovaných v současnosti za chudé se nenarodila do chudoby, ale v průběhu života do ní byla uvržena.

Pád do chudoby proto nelze považovat za okrajový jev. Jedná se o proces ohrožující mnohé obyvatele napříč zeměmi v různých částech světa.

I když by se mohlo zdát, že popsané trendy se týkají pouze rozvojových zemí, obdobné příběhy je možné zaznamenat např. i ve městech USA. Obecně se stále více odborníků pozastavuje nad zavádějícím rozdělením světa na bohatý Sever a chudý Jih. A sice s odůvodněním, že v současném světě žijí tři čtvrtiny chudých v zemích se středním příjmem

a nikoliv v nejhudších zemích světa. Odborníci upozorňují, že je třeba lépe vymezit novou geografii chudoby.

Dva nezávislé proudy vyžadují také dvě nezávislé reakce v podobě dvou rozdílných souborů politických opatření. Za prvé jsou potřeba programy zaměřené na preventivní opatření omezující rizika upadnutí do chudoby. Za druhé programy cílící na vymanění lidí z chudoby by se měly věnovat především kvalitě vzestupu, s čímž souvisí i zvyšování úrovně tak, aby zmíněné domácnosti nezůstávaly pouze těsně nad hranicí chudoby.

Do první skupiny strategií patří zejména zlepšení a zpřístupnění zdravotní péče a univerzálnějšího zdravotní pojištění. Důležité je, že běžné události na místní úrovni lze ovlivňovat účinněji než velké a nenadálé katastrofy. Do druhé kategorie patří především programy zaměřené na tvorbu kvalitních pracovních příležitostí se stálým příjmem, přístup ke vzdělání a k dalším sociálním službám. Významnou roli hraje také dostupnost informací ohledně možností využití celé řady služeb a nových pracovních příležitostí. V neposlední řadě se jedná o rozvoj infrastruktury a posilování veřejné dopravy. Tak, aby každý jedinec dostal příležitost využít své kapacity k rozvoji. Podstatnou roli ve zprostředkování těchto služeb hraje stát, který pak na oplátku může využívat širší spektrum vzdělaných a ekonomicky aktivních obyvatel. Realizace jednotlivých opatření ale musí reflektovat specifika místních podmínek (mnohdy se lišících i mezi regiony uvnitř jedné země) a být podle nich flexibilně upravena.

Je život v chudobě neštěstím?

Na závěr se zamysleme, zda je život v chudobě vždy neštěstím. Podle výpovědí, které získala autorka tohoto

článku na otázky týkající se subjektivní spokojenosti se životem ve vesnicích jižní Indie mezi roky 2010 a 2011, se zdá, že ani ne. Místní jsou v průměru se svým životem „spíše spokojeni“. Podrobnější analýza vztahu mezi materiálními charakteristikami domácností a pociťovaným štěstím ukázala, že bohatství domácností má na pociťované štěstí vliv, jedná se ale pouze o jeden z řady faktorů. Mezi významnější činitele patří jistota pracovních příležitostí, zdravotní stav blízkých a poměry v rodině.

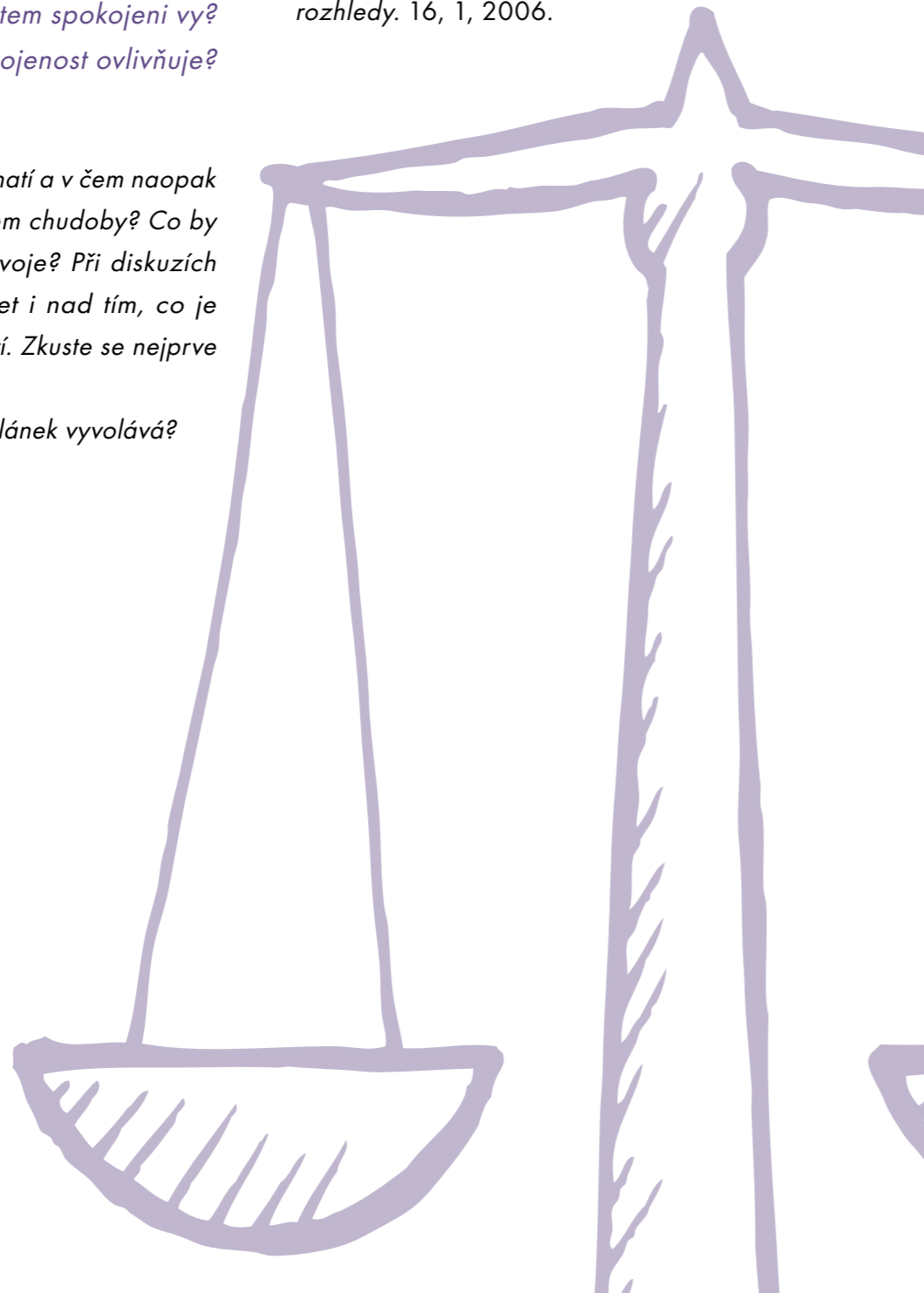
*Jak jste se svým životem spokojeni vy?
Co všechno vaši spokojenost ovlivňuje?*

V čem mohou být chudí lidé bohatí a v čem naopak bohatí lidé chudí? Co je opakem chudoby? Co by podle vás mělo být cílem rozvoje? Při diskuzích o chudobě se zkuste zamyslet i nad tím, co je kvalitní život, spokojenost, štěstí. Zkuste se nejprve ptát sami sebe...

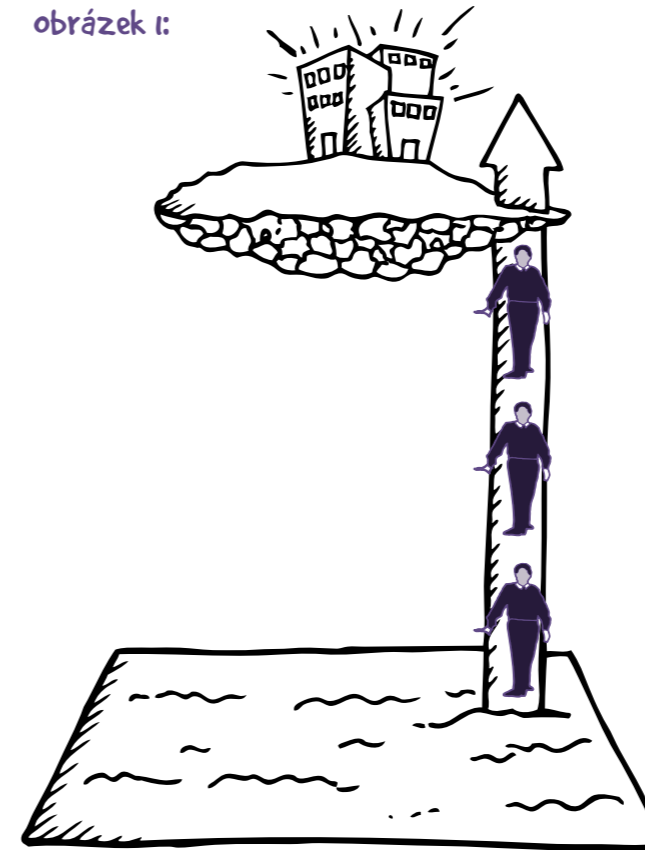
Jaké další otázky ve vás tento článek vyvolává?

Zdroje:

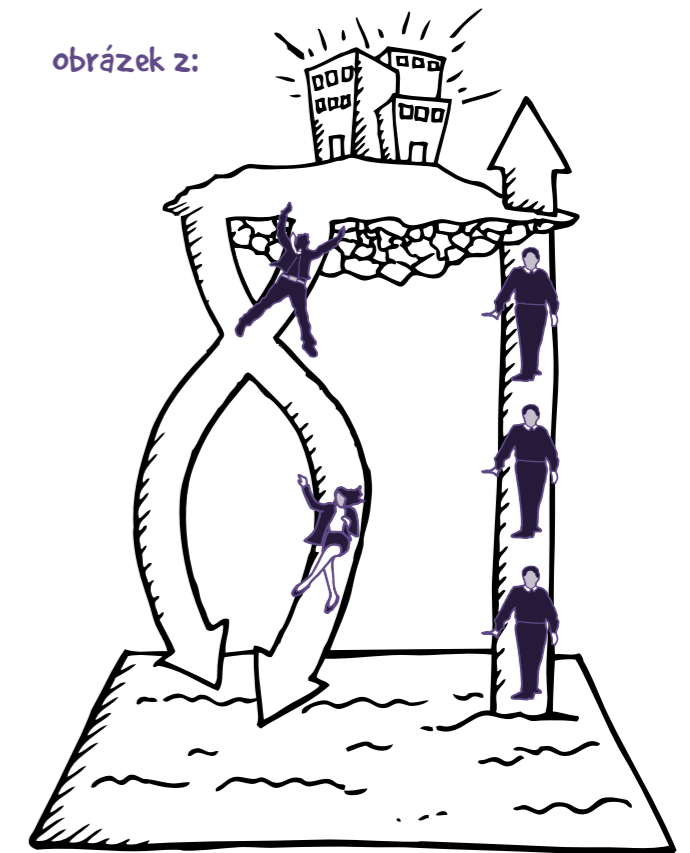
- Krishna, A. *One illness away; why people become poor and how they escape poverty*. 2010.
- Lebeda, P. *Cesta k celistvosti a sebe-vědomé Česko: Příležitosti nejen pro ekologické a rozvojové organizace po roce 2015*. 2014.
- Narayan, D. *Moving out of Poverty: The Success from the bottom up*. World Bank: Palgrave Macmillan, 2008.
- Novotný, J. Nejchudší země světa. *Geografické rozhledy*. 16, 1, 2006.

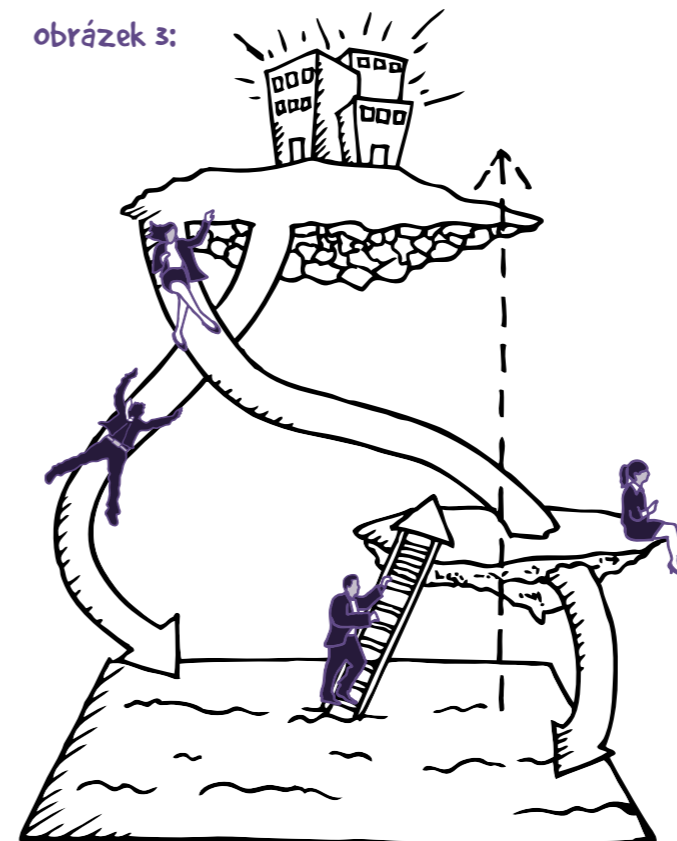
obrázek 1:

obrázek 2:

obrázek 3:

Migrace kolem nás

Liudmila Kopecká

Přemýšleli jste někdy o tom, jak často se mění politická či ekonomická situace v různých zemích? Dnešní prosperující země, kam míří lidé ze všech koutů světa, se rychle mohou ocitnout ve finanční krizi nebo ve válce a stát se nečekaně místem, odkud lidé naopak odcházejí. Ze země, která přijímá migranty, se může snadno stát země, která migranty naopak produkuje.

Co byste udělali v situaci velké nezaměstnanosti, války anebo humanitární katastrofy? Zvolili byste odchod ze své země jako strategii pro přežití nebo zabezpečení své rodiny?

Migrace: současnost a minulost

V současné době žije ve světě okolo 232 milionů migrantů, tedy 3,2 % světového obyvatelstva. Migrace je stále populárnějším veřejným tématem, mluví se o ní na univerzitách, v předvolebních kampaních, píše se o ní v novinách. V souvislosti s migrací se diskutuje o hranicích národních států, o pracovních místech a o soužití většinové společnosti s migranty.

Díky rozvoji dopravy, cestovního ruchu, komunikačních technologií a nadnárodních obchodních sítí se pohyb lidí po celém světě v posledních letech výrazně zintenzivnil.

Migrace ale zdaleka není novodobým fenoménem, což potvrzují dějiny lidstva. Lidé vždy migrovali do jiných zemí, a to jak nuceně, tak i dobrovolně. Hledali lepší život, nové možnosti pro obchod a obživu, utíkali od konfliktů, chudoby a ekologických katastrof nebo byli násilně přesídlováni.

Nedávná historie Evropy ukazuje, že i její vývoj byl v mnoha aspektech formován masovou migrací do

Severní Ameriky v 19. století a dále nucenou migrací z důvodu válek ve 20. století.

Evropa, respektive státy dnešní Evropské unie se staly jednou z nejoblíbenějších destinací migrantů až ve druhé polovině 20. století. Teprve po druhé světové válce začala Evropa aktivně přijímat zahraniční pracovníky a významně vzrostl počet lidí, kteří tu zažádali o azyl. Většina tehdejších migrantů přicházejících do zemí západní Evropy byla z jiných evropských států, například z Itálie, Španělska či Řecka. Migrace tak probíhala převážně uvnitř samotné Evropy.

Podle odhadu Organizace spojených národů se v roce 2013 nacházelo v Evropě 72 milionů mezinárodních migrantů. V Evropské unii celkový počet cizích státních příslušníků žijících na území některého členského státu EU činil 34,1 milionu, z nichž 20,4 milionu osob bylo ze států mimo EU a 13,7 milionu byli občané jiného členského státu EU.

Jak je vidět ze statistik, i v dnešní době „produkují“ některé evropské státy větší množství emigrantů. Občané Evropské unie emigrují jak v rámci Evropské unie, tak i za její hranice. Například ze Španělska, zasaženého ekonomickou krizí, odjíždějí lidé často do Jižní a Severní Ameriky, ale také do sousední Francie. Polsko je dlouhodobě emigrační zemí a třeba v Německu a Spojeném království patří Poláci k jedné z nejpočetnějších skupin migrantů.

Pokud se zaměříme konkrétně na situaci v České republice, ještě před zhruba 20 lety byla spíše emigrační zemí. Možná znáte slavné migranty z Česka, jako jsou Miloš Forman, Martina Navrátilová, Madeleine Albright, Ivana Trumpová a mnoho dalších, odjeli z různých důvodů z Česka a dodnes žijí v zahraničí. Možná máte ve vašem okolí známé, kteří odjeli z ČR do sousedního Německa, Slovenska a Rakouska. Tam totiž v současnosti žije největší počet migrantů z ČR.

Migrace je dvoustranný proces a po vstupu do Evropské unie a transformaci politického a ekonomického systému se ČR naopak stává zemí vyhledávanou migranty. Ve srovnání s jinými evropskými státy je ale počet migrantů v Česku pořád velice nízký (kolem 4,5 % obyvatelstva).

Jakou máte zkušenost s migranty v Česku?

Potkáváte je často?

Jsou mezi vašimi spolužáky, sousedy a přáteli lidé jiných národností nebo státní příslušnosti?

Nejčastěji do ČR imigrují lidé z Ukrajiny, Slovenska a Vietnamu. Početnými skupinami migrantů jsou ale také občané Ruské federace, Polska a Německa. Největší pravděpodobnost, že potkáte člověka jiné státní příslušnosti (žijícího na území ČR), je v hlavním městě, dále pak ve Středočeském a Jihočeském kraji.

Příčiny migrace

Jaké jsou hlavní příčiny migrace? Co láká lidi odejít do jiné země a nutí je opouštět místo, kde se narodili?

Velkou roli v tom hrají ekonomické, sociální a politické faktory jak v místě původu migrantů (tzv. push faktory¹), tak i v místě destinace (tzv. pull faktory²).

Často můžeme slyšet, že lidé odcházejí především za lepšími ekonomickými příležitostmi, za prací. Typickým příkladem je pracovní migrace z Turecka do Německa v letech 1960 až 1970, v období takzvaného „ekonomického zázraku“ neboli ekonomického boomu, kdy Německo potřebovalo hodně pracovní síly, a tak dělalo náborů v Turecku. Tamní občané se stali nejpočetnější

1 Vytlačující faktory migrace aneb faktory, které nutí člověka emigrovat ze země svého původu. Například nezaměstnanost v zemi původu, diskriminace, nízké životní standardy a nízké mzdy, špatná ekologická situace atd.

2 Přitahující faktory migrace aneb faktory, které člověka lákají k imigraci. Například poptávka po pracovních, vysoké mzdy, dodržování lidských práv, příznivé klimatické podmínky atd.

skupinou pracovních migrantů (často označovaných za „gastarbeitery“).

Obzvlášť některá povolání nutí člověka žít permanentně v pohybu. S rozvojem globální ekonomiky a se zvyšujícím se počtem nadnárodních společností už není výjimkou, že člověk několik let pracuje v jedné zemi a pak zase ve druhé. I když je pracovní migrace často považovaná za dočasnou, ukazuje se, že tomu tak není vždy. Někteří migranti se rozhodnou zůstat natrvalo a usadit se spolu se svojí rodinou v novém domově. Mnozí také udržují vztahy napříč zeměmi – pobývají například v jedné, ale zároveň se zajímají stále o zemi původu a o své rodiny tam, o politickou situaci apod. Odborně se mluví o tzv. transmigrantech.

Práce ale není jediným podnětem, který migranty láká.

Mohou to být příznivé klimatické podmínky, stabilní politická situace, imponující styl života atd. Přemýšleli jste například někdy o tom, že by bylo skvělé bydlet na jihu u moře? Někteří občané Spojeného království naplňují svůj sen a stěhují se do Španělska za příznivějším klimatem, lepší kvalitou života a pomalejším životním tempem. Z velkoměst se znečištěným ovzduším se ze zdravotních důvodů přesouvají do míst s čerstvým mořským vzduchem.

Migrace je samozřejmě ovlivněna kombinací různých příčin a motivů, které se navíc během samotného procesu migrace mění. Kolik lidí, tolik důvodů k migraci. Každý má svůj sen a svá očekávání od života v nové zemi.

Maria (24 let) přijela do Česka za studiem před šesti lety. O životě v Praze snila od dětství kvůli pěkným obrázkům Pražského hradu, Karlova mostu a Staroměstského náměstí, které byly vyvěšeny v její škole v malém městečku na Sibiři. Představovala si život studentů na nejstarších univerzitách Evropy, takže když dostala nabídku studia v Česku, samozřejmě ji neodmítla.

Co byste udělali v podobné situaci?

Máte také nějaký sen týkající se života v jiné zemi?

Kam byste se neodmítli přestěhovat, pokud by vám byla nabídnuta dobrá práce nebo možnost získat vzdělání?

NUcená vs. dobrovolná migrace

Je třeba zdůraznit, že situace nucených migrantů je úplně jiná. Lidé, kteří musí utíkat ze země svého původu kvůli válce, totalitním režimům či nestabilní politické situaci a perzekucím, často nemají na výběr, kam se přestěhují. Mají štěstí, pokud se jim vůbec podaří uprchnout a ochránit své životy. Tito migranti jsou označováni jako uprchlíci.

Sagar (27 let) utekla s rodinou před 16 lety z Afghánistánu do Česka kvůli válce. Požádali tu o azyl a nějakou dobu strávili v uprchlickém táboře. Byli nuceni opustit svůj domov a ve své zemi původu přišli o všechno. Do Afghánistánu nemohou jet ani na krátkou návštěvu, i když tam mají příbuzné a přátele.

Ani v dnešní době obdobných případů bohužel neubývá. Právě naopak. Podle různých odhadů žije ve světě kolem 45 milionů uprchlíků. V Česku je ale jejich počet velice nízký, podle oficiálních statistik se jedná o pouhých několik stovek lidí. Například podle statistiky MV ČR v roce 2012 byl pouze 49 osobám udělen azyl a 149 byla udělena doplňková ochrana³. Žádostí v roce 2012 bylo celkem 753, z nichž 244 byly opakované. Nejčastěji v Česku v roce 2012 žádali o azyl státní občané Ukrajiny, Sýrie, Běloruska, Ruské

3 Doplňková ochrana se uděluje v případech, když ministerstvo nezjistí v dostatečné míře azylové důvody, ale žadatel prokáže, že by mu v případě návratu do vlasti hrozilo nebezpečí uložení nebo vykonání trestu smrti, mučení nebo nelidské či ponižující zacházení nebo trestání atd. Doplňková ochrana je na rozdíl od azylu udělována na dobu určitou a po této době je přezkoumáváno, zda trvají důvody, pro které byla udělena.

federace a Vietnamu. V devadesátých letech minulého století přicházeli do Česka kvůli etnickým konfliktům také uprchlíci z bývalé Jugoslávie.

Jakým způsobem můžeme podle vás předejít etnickým, náboženským a jiným konfliktům, které nutí lidi opouštět své domovy?

Jak každý z nás může přispět k řešení daného globálního problému?

Co můžeme udělat pro lidi, kteří žádají o útočiště v Česku?

Migrace a společnost

Měli bychom se snažit lépe se navzájem poznat, a tím předejít konfliktům, které vznikají na základě negativních etnických stereotypů. Na první pohled se mohou různé předsudky a stereotypy zdát jako neškodné, všichni v jisté míře generalizujeme informace „o těch druhých“ a zjednodušujeme je. Z nedávné minulosti ale víme, jak negativní stereotypy mohou vést od verbálního přes fyzické násilí k diskriminačním zákonům a nakonec k etnocidě a genocidě. Ještě před druhou světovou válkou a holocaustem se Židé stávali předmětem předsudků spojených s jejich odlišnostmi, což bylo příčinou jejich sociální izolace. Dalším krokem byla diskriminace na úrovni zákonů, která byla následovaná genocidou.

Negativní stereotypy o cizincích přijímáme z různých kanálů: z výroků politiků a celebrit, z filmů, z učebnic, často také ze školy a z rodiny, a samozřejmě z médií.

Právě média hrají v dnešní době jednu z klíčových rolí ve formování našich předsudků vůči migrantům.

Vzpomenete si, v souvislosti s jakými událostmi jsou migranti a cizinci v médiích nejčastěji zmiňováni?

Jaké metafory a slovní obraty jsou používány v reportážích a článkách o migrantech?

Jak jsou různé národnosti zobrazovány v médiích?

V médiích se bohužel častěji setkáváme s negativními zprávami o cizincích než s těmi pozitivními. Zmínky o cizincích se objevují v médiích především v krimi zprávách, v reportážích o zásazích policie a nelegálních praktikách. Pozitivní zprávy a příběhy chybějí. Takových bychom však v reálném životě našli spoustu. Navíc mýty spojené s migrací a s migranty jsou novináři probírány a používány stále dokola. Většina z nich ale vzniká na základě neznalosti aktuální situace migrantů a migračních zákonů. Například mýtus „migranti berou Čechům práci“ snadno vyvrací fakt, že imigrační politika ČR je v tomto ohledu velmi restriktivní a pro firmy je velice těžké zaměstnat cizince bez pracovního povolení. Zaměstnavatel musí dát zároveň vždy nejdříve přednost uchazeči o práci z řad českých občanů. Navíc migranti ze zemí mimo EU a bez trvalého pobytu nemají v případě ztráty zaměstnání nárok na pobírání státní podpory v nezaměstnanosti a nemohou být ani účastníky veřejného zdravotního pojištění, což vyvrací další mýtus o zneužívání sociálního systému migranty, a ukazuje, že migranti jsou naopak jednou z nejzranitelnějších skupin ve společnosti.

Přesto se téma cizinců, zvlášť v období voleb, stává pravidelně žhavým tématem některých populisticky zaměřených stran. Část politiků ve snaze nasbírat politické body uměle rozděljuje lidi na „své“ a „cizí“, na slušné občany a ty „nepřizpůsobivé“. Přizpůsobivost a míra, v jaké se nově příchozí musí přizpůsobovat ostatním, je samozřejmě mnohem složitějším tématem, než to prezentují někteří politici.

Vyžaduje mj. hlubší reflexi toho, co to vlastně znamená být Čechem a co je to česká společnost. Čemu konkrétně se má migrant přizpůsobovat? Můžeme mluvit o homogenní společnosti, nebo je přirozenou součástí každé společnosti i její různorodost?

Pokud se podíváme do nedávné minulosti a na naši společnost z historické perspektivy, tak za dob Rakouska-Uherska a posléze za dob Československa byla různorodost společenství a používání několika různých jazyků v běžném životě na každodenním pořádku. Co se týče současnosti, podle sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 se kolem 35 % obyvatelstva ČR hlásilo k jiné národnosti než k české nebo svoji národnost vůbec neuvádlo. Nejčastější uváděnou národností byla například moravská (521 801 osob), slovenská (147 152), ukrajinská (53 253), polská (39 096) a vietnamská (29 660). Samotný český jazyk je také velice různorodým a dynamickým systémem. To dokládá mj. existence různých nářečí a dialektů. Na hranicích s Polskem, Německem, Slovenskem a Rakouskem je míšení kultur a vzájemné působení ještě očividnější. A samozřejmě i různé sociální skupiny napříč českou společností mají odlišné hodnoty, názory, způsob života – obecně kulturu. Navíc v Evropské unii jsou různorodost a diverzita propagovány a podporovány na všech úrovních.

Jak vnímáte českou a evropskou společnost?

Je tu podle vás místo pro migranty, pro lidi jiné národnosti nebo náboženství?

Čemu se migrant má přizpůsobovat?

Do jaké míry musí migrant v nové zemi změnit svůj obvyklý způsob života, aby se lépe začlenil?

Jaké původní kulturní prvky si migrant může ponechat a kterých by se měl vzdát (jazyk, náboženství, způsob oblékání atd.)?

Kdo o tom rozhoduje?

Jak mohou stát či jednotlivci usnadnit migrantům, aby se v zemi zabydleli?

Globální vlivy

Dnes se jen těžko najde člověk, který není ovlivněn globální kulturou. Díky globalizaci je celé lidstvo vzájemně propojeno. Dostupnost dopravy stimuluje častější cesty mezi jednotlivými státy a dnešní migranti se stali tzv. transnacionálními migranty, tj. těmi, kteří vytvářejí a udržují sociokulturní vazby napříč geopolitickými hranicemi. Díky informačním a komunikačním technologiím mají dnešní migranti možnost být v neustálém kontaktu se svými příbuznými a přáteli. Sociální kontakty migrantů v zemi původu tak pořád hrají významnou roli a ovlivňují chování i v hostitelské zemi.

Udržujete s někým sociální vztahy na dálku?

Jak vás myšlenky a názory těchto lidí ovlivňují?

Pociťujete na sobě působení více různých kultur?

Často se stává, že v důsledku migrace jsou rodiny na určitou dobu rozdělené. Aby rodina nadále fungovala, vytváří tzv. transnacionální strategie napříč hranicemi. To se odráží v životě každého člena rodiny. Nejčastěji se mluví o proměně rolí muže a ženy v rodině, zvlášť při rostoucí účasti žen na migraci. Migrace se dlouho považovala především za záležitost mužů, ale v současné době tvoří ženy 48 % všech mezinárodních migrantů. Ženy velmi často obsazují takzvaná „tradičně ženská“ pracovní místa jako hospodyně, ošetrovatelka, pečovatelka apod. V některých případech ženy migrují samostatně a jejich manželé a děti zůstávají v zemi původu. Ženy migrantky se nově stávají těmi, kdo zabezpečují rodinu, a péči o děti přenechávají manželům, prarodičům, nebo dokonce najatým chůvám. Zajímavý je také fakt, že ženy posílají nejvíce remitencí (peněžní převody od migrantů do země původu). Případy, kdy muž pečuje o děti a žena se stává živitelkou rodiny, v některých zemích otáčí genderové stereotypy o 180 stupňů. Pro některé rodiny je to realita, jejich každodennost. Žijí roky mezi dvěma a více státy, dvěma a více kulturami a společnostmi. Možná je najdete i ve své třídě.

Jak podle vás může migrace ovlivňovat rodiny a rodinné vztahy?

Dovedete si představit, že by veškerá vaše komunikace s rodiči nebo dětmi probíhala pouze přes skype nebo telefon a osobní schůzky by byly možné pouze jednou za rok, nebo i méně často?

Závěrem

Migrace se může zdát těžkým a kontroverzním tématem, které provází strach z neznámého a které je v dnešní době čím dál aktuálnější, ať už se jedná například o pracovní migraci v rámci EU, nebo uprchlíky z různých koutů světa. Migrace je ale přirozený sociální proces, o kterém je potřeba mluvit v rozumné diskusi a zajímat se o něj bez předsudků, populismu. Žijeme v propojeném světě a jsme na sobě vzájemně závislí. Etnický konflikt nebo válka na jedné polokouli může ovlivnit ekonomické podmínky ve druhé části světa a vést k migraci obyvatel hned několika států. Navíc z historie je známo, že se dynamicky stěhují nejenom lidé, ale také hranice států. Při jejich posunutí se může během jedné noci člověk stát členem menšiny, aniž by se pohnul byt jen o kousek. Změna politické situace může vést k tomu, že se sám stane migrantem. Fenomén migrace nám navíc ukazuje, že není možné lidi jednoduše „škatulkovat“ a posuzovat je jako „masu“. Naopak pokud se podíváme na příběh každého jednotlivého migranta, uvidíme za ním celý komplex různých příčin, důvodů a životních snů. A také různé způsoby a míry soužití v novém prostředí. Zatímco někdo se cítí jistěji mezi svou rodinou či krajany, jiný naopak okamžitě vyhledává nové lidi a mnohem aktivněji se účastní společenského života. Zkoumání migrace a integrace může být velice poutavým procesem, během kterého zaznívají důležité otázky pro celou společnost i životy jednotlivců.

Seznam doporučené literatury:

- Výkladový slovník migrační terminologie, dostupný online: http://www.iom.cz/files/Vykladovy_slovník_migrační_terminologie_IOM.PDF
- Freidingerová, T., Žižková, M., Volynsky, M. *Manuál pro učitele žurnalistiky aneb jak psát o migraci*. Program migrace. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2014.
- Drbohlav, D., Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermaková, D., Dzurová, D. *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.
- Bittnerová, D., Moravcová, M. *Etnické komunity v české společnosti*. Praha: ERMAT, 2006.
- Rákoczyová, M., Trbola, R. *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012.
- Baršová, A., Barša, P. *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005.
- Portál Migrace online <http://www.migraceonline.cz/>
- Pešková, M. a kol. *Я-ИММИГРАНТ. Jsem imigrant*. 2006.
- Szalo, C. *Transnacionální migrace: Preměny identity, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

Přílohy:

Migrace ve světě			
Top 10 imigračních a emigračních států.			
Imigrační státy	Počet imigrantů	Emigrační státy	Počet emigrantů
Spojené státy americké	45,8 mil.	Indie	14,2 mil.
Ruská federace	11 mil.	Mexiko	13,2 mil.
Německo	9,8 mil.	Ruská federace	10,8 mil.
Saudská Arábie	9,1 mil.	Čína	9,3 mil.
Spojené arabské emiráty	7,8 mil.	Bangladéš	7,8 mil.
Spojené království	7,8 mil.	Pákistán	5,7 mil.
Francie	7,4 mil.	Ukrajina	5,6 mil.
Kanada	7,3 mil.	Filipíny	5,5 mil.
Austrálie	6,5 mil.	Afgánistán	5,1 mil.
Španělsko	6,5 mil.	Spojené království	5 mil.

Zdroj: Organizace spojených národů (2013)

Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2012 http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/dokumenty-rady/zprava_2012_tiskarna.pdf

Statistické údaje ohledně migrace:

Český statistický úřad <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home>

Ministerstvo Vnitra ČR: <http://www.mvcr.cz/>

Eurostat Statistický úřad Evropské unie <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/introduction>

Interaktivní mapa: Počet emigrantů z České republiky v zahraničí. <https://infogr.am/pocet-emigrantu-z-ceske-republiky?src=web>

V angličtině:

Castles, S., Haas, H., Miller, M. *The age of migration*. Macmillan Publishers Ltd, 2013.

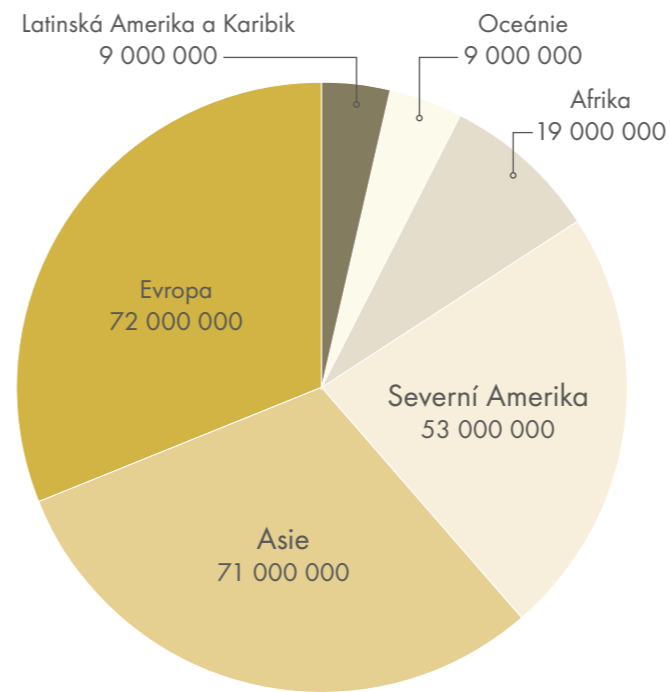
Interaktivní mapy dějin lidstva, kde je zobrazen pohyb lidí od dob před naším letopočtem až po současnost. <http://www.bradshawfoundation.com/journey/>

<https://www.calacademy.org/human-odyssey/map/>

Migrace ve světě

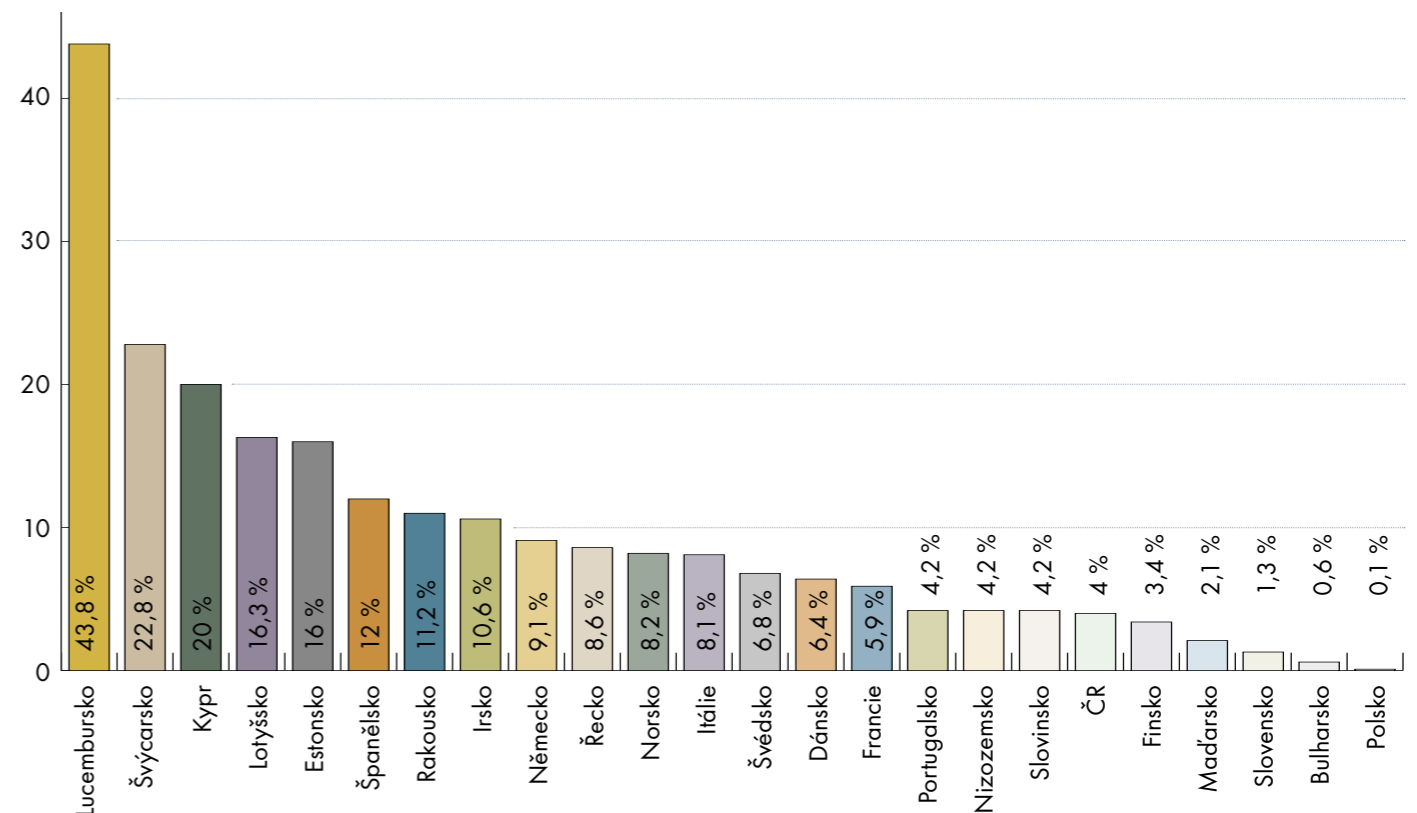
Počet migrantů v různých částech světa

Podle odhadu organizace Spojených národů (rok 2013)

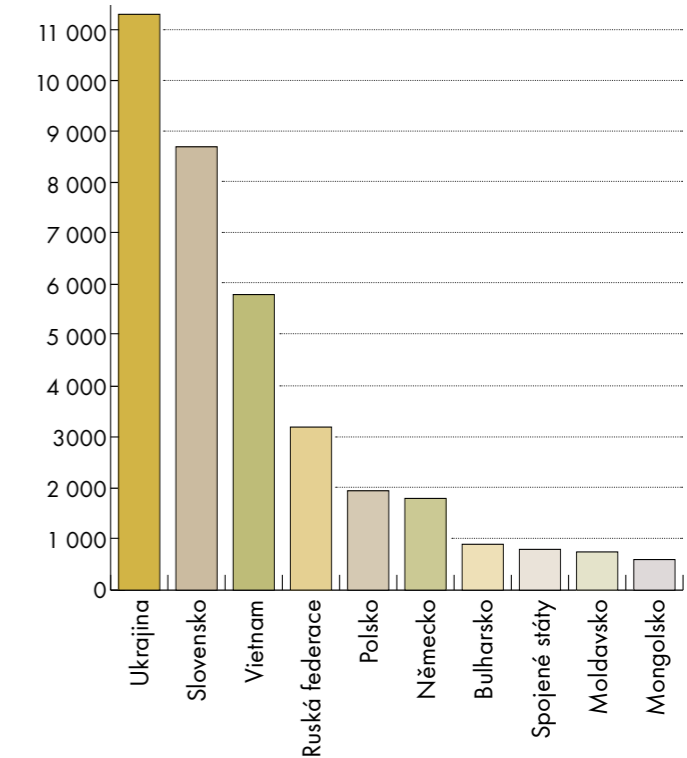
Migrace v Evropě

podíl cizinců na obyvatelstvu ve vybraných evropských státech k 1. 1. 2012 (podle ČSÚ)

Migrace v ČR

Deset nejčastějších státních občanství cizinců v ČR k 31. 12. 2012

Gender jako svobodná volba?

Blanka Knotková-Čapková

Gender jako předepsaná norma

Není mnoho témat, která mají takový celosvětový přesah jako genderová rovnost (či nerovnost), genderová identita nebo genderová spravedlnost. Ve zjednodušené podobě se tato problematika často redukuje na vztahy mezi ženami a muži, ale každý člověk se nemusí vnímat buď jako muž, nebo jako žena – ve smyslu heterosexuálním, a jako člen/ka rozmnožovacího procesu. Člověk se může cítit jako žena a přitom mít biologické charakteristiky mužství, a naopak; nemusí se cítit vyhraněně ani jako muž, ani jako žena; může toužit svůj genderový obraz změnit – ať už pomocí chirurgických zákroků, nebo např. prostřednictvím chování, oblékání apod.

Ve většině společností má genderový obraz určitý vzorec, je tu jakási (psaná či nepsaná) norma. Tyto normy se historicky vyvíjejí, mohou se kulturně lišit, ale i v lecčem shodovat, rozdílné mohou být i v rámci jedné společnosti v jejích různých sociálních vrstvách. Například představa, jak má vypadat a chovat se „správná žena“ či „správný muž“, jistě nebyla tatáž v českých zemích v 16. století, v 19. století a v 21. století; nebyla tatáž, pokud šlo o středověkou šlechtičnu a středověkou ženu z chudé vrstvy, měšťanskou ženu 19. století a tovární dělnici téže doby. Nebyla a není stejná pro ženy a muže z různých kulturních tradic – např. indické hinduistické a indické muslimské, středoevropské – křesťanské/postkřesťanské/, ateistické, severoafrické muslimské, jihoamerické křesťanské atd.¹

Různé faktory, které mají vliv na formování genderové identity jedince, nazýváme intersekcionalním působením. Pojem intersekcionalita použily poprvé afroamerické feministické teoretičky (viz zejména Kimberlé Crenshaw, 1991, či bell hooks²,

¹ Viz podrobněji: Knotková-Čapková a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*, 2008.

² Gloria Jean Watkins, známá pod pseudonymem bell hooks, uvádí obě jména pseudonymu s malými začátečními písmeny.

2000, a další), které upozornily na křížení, případně posilování diskriminačních nerovností různého druhu. V americkém kontextu 70. let 20. století poukázaly především na znevýhodnění z hlediska rasy, genderu a třídy; konkrétní osoba tedy mohla být znevýhodněna několikanásobně jako chudá černá žena (případně lesbická žena); na druhé straně se tato znevýhodnění mohla i křížit – např. chudý černý muž (znevýhodněný z hlediska rasy a sociálního postavení, ale zvýhodněný z hlediska genderu), bohatá bílá žena (znevýhodněná z hlediska genderu, ale zvýhodněná z hlediska rasy a sociálního postavení) apod. Koncept intersekcionality se vztahoval a vztahuje především k aspektu moci, což je v genderových studiích jeden ze základních teoretických a analytických přístupů.

Genderové normy se projevují v normách chování, které našly svá vyjádření v různých oblastech – v náboženství, v tradicích různého druhu, v právních rádech, ve společenských normách, ale i v umění – výtvarném i slovním. Na základě těchto norem jsou mužům a ženám připisovány určité vlastnosti jako „přirozené“ a „dané“; takto to alespoň tvrdí esencialisté (esencialismus je spíše filosofický pojem) nebo biologičtí deterministé (biologický determinismus je spíše sociologický pojem). Podle těchto přístupů má gender – zpravidla duálně rozdělovaný pouze na muže a ženy – jistou esenci a biologickou danost. Muži jsou například údajně „od přírody“ průbojnější, rozhodnější, agresivnější, racionálnější a lépe logicky myslící, mají větší smysl pro řád (který vytvářejí), a lépe se tudíž hodí například k vedoucím pozicím. Ženy jsou údajně citovější, empatičtější, submisivnější, mají lepší smysl pro detail, ale jsou také prý chaotičtější; hodí se tedy lépe k rolím pečovatelek, ale méně k rozhodovacím pozicím. Takovéto představy nazývají genderová studia **genderovými stereotypy**. Kritizují je zejména za to, že velmi zevšeobecňují a zjednodušují, nepřihlížejí k individuálním zvláštnostem a připisují mužům na straně jedné a ženám na straně druhé kolektivní identitu. Genderová studia většinou přijímají konstruktivistický pohled, který naopak vnímá

gender jako sociálně kulturní konstrukt, vytvářející se na pozadí společensko-mocenských vztahů. Genderové normy jsou konstruovány tak, aby upevňovaly genderovou moc, a ta je ve většině současných společností androcentrická (doslova „mužostředná“).

Genderové stereotypy se odrážejí i v **genderových rolích**, tedy rolích předpisovaných mužům a ženám v rodině (muž živitel – žena pečovatelka) i ve společnosti (ředitel a sekretářka, profesor a asistentka, primář a zdravotní sestra, jeřábík a uklízečka atd.). Tyto společenské role jsou velmi patrné na genderově nekorektních inzerátech, které často hledají uchazeče (nikoli uchazečky) např. na pozice „odborného asistenta“ a „sekretářky“ – pro odbornou pozici je užito generické maskulinum, pro asistenční profesi generické femininum (toto se skutečně stalo na nejmenované fakultě UK). Podle sociologických výzkumů existuje i přímá úměra mezi maskulinizací či feminizací profesí a jejich platovým ohodnocením i společenskou prestiží; typickým příkladem může být v české společnosti především školství.³ Genderové stereotypy a genderové role krásně zjednodušuje následující obrázek.⁴

O čem obrázek vypovídá? Žena má na sobě domácí oblečení a točí se kolem plotny, což odkazuje k roli hospodyňky. Je ale popleta, spálila jídlo. Nicméně je

³ Viz např. Fárová, Nina. 2015. Muži učitelé v mateřských školách – konstrukce maskulinity ve feminizovaném prostředí. In: GRPV 16/1, 2015: 46–56). K širšímu úvodnímu představení pojmu genderových stereotypů a genderových rolí doporučuji úvodní publikaci Renzetti a Currana, str. 174–176 (česky 2003).

⁴ Zdroj: <http://blogs.yis.ac.jp/15chungm/2013/09/05/stereotypes-in-the-media-schlitz-dont-worry-darling-you-didnt-burn-the-beer/> (navštíveno 13. 8. 2015).

hezká a upravená, omluvně vzhlíží k manželovi (vzhlíží ve smyslu tělesné výšky i ve smyslu přeneseném), lítostivě pláče (neboť ženy jsou emotivní); celý její postoj i výraz je zosobněním submisivity. Muž má na sobě oblek, patrně tedy přišel z práce (role živitele), oblek odkazuje k vyšší administrativní pozici. Jeho postoj je zosobněním sebejistoty a velkorysosti – na svou roztomilou nešiku se nezlobí, naopak je ještě navíc i vtipný, ženu „utěšuje“, že nespálila i pivo. Což ovšem můžeme číst i tak, že nešťastná kuchařinka je naprosto nemožná, ale i přesto zdatným manželem milována a hýčkána.

Gender a moc

Genderové stereotypy a genderové role vytvářejí v dané společnosti tzv. genderový řád, což je opět pojem, odkazující k mocenskému uspořádání. Vraťme se k pojmu androcentrismus a položme si otázku, v čem se konkrétně projevuje. Nejde jen o oblast sociální reality (například často kritizovaný genderový rozdíl v platech), jde i o rovinu symbolické moci.⁵ Ta spočívá v tom, že vlastnosti připisované mužství jsou obecně vzato hodnoceny výše – viz protiklad rozumu (logos) a chaosu.⁶ Abychom ale příliš neteoretizovali, uveďme konkrétní příklad. Mnohé celebrity-ženy v různých rozhovorech odpovídají na dotaz, jaké byly jako děti, v následujícím duchu: „Když jsem byla malá, já byla jako kluk. Lezla jsem po stromech, kamarádila jsem radši s klukama, takové ty holčičí hry mě nebavily.“ Co je poselstvím tohoto sdělení? „Já byla lepší než ty ostatní hloupé ‚pipky‘, povznesla jsem se mezi tu zajímavější dětskou skupinu.“ Tento výklad myslím potvrzuje fakt, že jsem nikdy neslyšela, aby nějaká

⁵ Otázku symbolické moci rozebírá ve svém díle *Nadvláda mužů* (česky 2000) francouzský antropolog Pierre Bourdieu.

⁶ Na toto téma existuje bohatá teoretická literatura. Uvedu alespoň slavný esej francouzské poststrukturalistické feministické teoretičky Hélène Cixous *Smích Medúzy* (v českém překladu viz *Aspekt*, 1995), kde mimo jiné kritizuje archetypální zobrazování ženství, nebo texty současné filosofky italského původu Rosi Braidotti (zejména v knize *Patterns of Dissonance*, 1991).

mužská celebrita hovořila o svém dětství obdobně: „Když jsem byl malý, já byl jako holka. Vozil jsem panenky v kočárku, kamarádil jsem radši s holkama, takové ty klučičí hry mě nebavily.“ Slyšel někdo ze čtenářek a čtenářů tohoto textu nějakého muže takto někdy hovořit? Byla by to v každém případě velká výjimka. Proč takto muži nehovoří? Poněvadž by je „holčičí chování“ degradovalo. Vypovídá to něco o hodnocení mužství a ženství v rámci stávajícího genderového řádu? Konkrétní lidé jsou genderovým řádem zvýhodňováni, nebo naopak znevýhodňováni mimo jiné také v přístupu k mocenským a rozhodovacím pozicím (nebo i obecněji k pracovním pozicím), pokud se nehodnotí pouze jejich individuální schopnosti, ale jsou hodnoceni a priori podle příslušnosti ke skupině mužů či žen (gayů, leseb, translidí). Například u mladé adeptky na manažerskou pozici se nezřídka namítá (ať už otevřeně, nebo skrytě), že půjde stejně „na mateřskou“, a je tudíž pro podnik neperspektivní; muž, který chce zůstat na rodičovské dovolené, nemusí najít u zaměstnavatele pochopení, i když mu to umožňuje zákon;⁷ učitel či učitelka s homosexuální orientací do školy nepatří – zřejmě by mohli žáky a žákyňe nějak nakazit? Je zajímavé, že tolik obav budí právě homosexualita, a nikoli např. sklony k sexuálnímu či jinému násilí – na ty se nikdy nikdo neptá, patrně jsou v kontaktu s mládeží méně nebezpečné. (Co takhle komentář: A pane kolego / paní kolegyně, nemlátíte doma náhodou svého partnera/partnerku? Víte, pro žactvo by to byl nevhodný osobní příklad...)

Přístupy k jednotlivcům, které vycházejí z genderově stereotypizujících předpokladů, nazýváme **sexistické**. **Sexismus** patří do stejné kategorie přístupu k lidem jako rasismus, etnocentrismus (pocit kulturní nadřazenosti), xenofobie (strach z neznámého), ageismus (diskriminace na základě věku) nebo

⁷ Vhled do sociální reality na základě konkrétních výzkumů, kombinovaný s teoretickým pohledem na genderovou stereotypizaci profesí, nabízí v českém odborném kontextu kniha Aleny Krížkové, Hany Matřkové, Hany Haškové a Lenky Formánkové *Pracovní dráhy žen v České republice* (2011).

ableismus (diskriminace na základě postižení). Míra tolerance či netolerance společnosti vůči diskriminačním projevům k sociálním menšinám⁸ ovšem svědčí o její (ne) kultivovanosti a snaze / absenci snahy o spravedlivé zacházení. Jaká je v tomto ohledu míra kultivovanosti české společnosti?

V souvislosti s předsudečnými přístupy a jednáním se často objevuje pojem **politické korektnosti**. Smysl tohoto tolik diskutovaného i bagatelizovaného principu nespočívá v posedlosti cenzurou, jak jeho odpůrci/odpůrkyně často tvrdí. Je to především apel člověka k sobě samému, apel na obyčejnou lidskou zdvořilost a laskavost, na mezilidskou slušnost. Proč bychom měli nazývat např. skupiny lidí způsoby, které si nepřejí a které jsou pro ně či pro většinu z nich urážlivé? Pokud někdo tvrdí, že apel na korektní vyjadřování omezuje jeho/její svobodu, nabízí se otázka, o svobodě k čemu zde hovoříme?⁹ Jeden student mi na semináři namítl: „Není to ale zbytečně náročné, přemýšlet nad každým vysloveným výrazem, který se třeba běžně používá?“ Odpověděla jsem: „Ano, je to náročné. Humanita je náročná.“ Sexismus je často zlehčován s poukazem na to, že nejde přece o vážně míněné urážky, ale o neškodný „humor“. Podívejme se na níže uvedenou reklamu. Považujeme ji za vtipnou, nebo sexistickou?

Všimněme si opět diskursu obrázku. Postava na něm je zjevně ženská, je nahá, což konotuje sexuální přístupnost, ale i zranitelnost (zejména v souvislosti s nožem),

⁸ Sociální menšina není totéž jako demografická menšina. Sociální menšina nemusí být početní menšinou, ale její příslušníci/e vykazují výrazně menší podíl na společenské moci a mají zpravidla tak či onak ztížený přístup k rozhodovacím pozicím.

⁹ Narážím zde na koncept svobody podle psychologa a filosofa Ericha Fromma. Fromm opakovaně zdůrazňuje, že lidská svoboda by neměla být jen svobodou od něčeho, ale i svobodou k něčemu. (viz zejména Fromm, *Strach ze svobody*, česky nejnověji 2014.)

pasivně leží (bezmocnost), nemá tvář (její individualita není důležitá). Nůž konotuje násilí a agresi, zejména ve spojení s „přeříznutím“ – údajný vtíp je založen právě na dvojsmyslnosti výrazu. Obrázek i jeho poselství tak ženu klade do role oběti. Pokud ovšem netouží po tom být „přeříznuta“, což konotuje diskurs bagatelizující sexuální násilí: ženy přece „chtějí být znásilňovány“. Po protestech k Radě České televize byla reklama stažena.¹⁰

Zde si dovolím osobní komentář. Uvedený obrázek zachází ještě dále, než je v sexistickém „humoru“ běžné. Kdo se nesměje vtípům o blondýnách, starých pannách (méně starých panicích), ale i o nepotentních mužích či „paroháčích“, a samozřejmě o gay lidech, údajně nemá smysl pro humor (hlavně feministky). Podle tohoto hodnocení je humor patrně jen jeden a všichni ho mají mít stejný. Takže kdo nemá rád např. absurdní humor, suchý humor, černý humor nebo jiný druh humoru, nemá obecně pro humor smysl? Někdo třeba tyto druhy humoru rád má, nemá ale rád vulgární humor výše uvedeného typu, urážlivý humor nebo posměch. Ostatně posměch není humor. Posměch je šikana.

K pojmu feminismus

Na totožnost genderových a feministických studií panují různé názory, a to i ve feministické obci. Mimo ni nejradikálnější antifeministický proud odmítá jak feminismus, tak genderová studia. Mírnější kritici odmítají feminismus, genderová studia berou na milost jako akademický obor. Ještě mírnější (a dle mých zkušeností ti, kteří už zpravidla o feminizmu něco vědí) přijímají feministické požadavky na rovnoprávnost mužů a žen z hlediska právního řádu, částečně na pracovním trhu, souzní s bojem proti genderovému násilí, ale odmítají

některé konkrétní feministické apely, jako je např. důsledné právo na tělesnou integritu (včetně reprodukční svobody). Zároveň bagatelizují problematiku sexuálního obtěžování, zpochybňují problém genderové (ne)rovnosti v jazyce a zpravidla odmítají feministický queer proud, který nevnímá genderovou identitu jako něco fixního, daného, duálního (žena nebo muž), stabilního a heterosexuálního, a vnímají ji naopak jako fluidní, dynamickou, změnitelnou a neustále se formující.¹¹ V rámci feministické obce jsou názory na vztah feminizmu a genderových studií také nejednotné. Zjednodušené rozdělování na feminismus jako aktivistické hnutí a genderová studia jako akademický obor už se nicméně jeví jako překonané. Feminismus vznikl jako hnutí za rovná práva žen,¹² ale ve 20. století se feministické teorie etablovaly jako součást akademických oborů. Genderová studia vyrostla z těchto teorií a jsou od nich neoddelitelná. Důvod, proč některé feministky a feministé přesto připouštějí, že by se další používání pojmu feminismus mohlo zvažít, spočívá v tom, že je to pojem do jisté míry historický.

Dnešní feminismus (pro vnitřní rozrůzněnost se užívá plurálu feminismy) už zdaleka není jen o ženách, i když boj za ženská práva samozřejmě zůstává stále jeho součástí. Současné feminismy se zabývají i studii maskulinit¹³ a diskriminacemi jiných genderových skupin – gayů, leseb, translidí, a v širších souvislostech průniky diskriminací genderových a jiných (rasových, sociálních, kulturních apod.), jak už

bylo řečeno výše. Sám pojem feminizmu je tedy jako označení de facto užší než jeho současný obsah. Na druhé straně obhájkyně a obhájci dalšího užívání názvu

11 Queer studia vycházejí do značné míry z kultovní knihy Judith Butler Gender Trouble (bylo přeloženo do slovenštiny jako Trampoty s rodom, Aspekt, 2003). Butler zde představuje koncept genderu jako performativního aktu, který neustále obnovujeme a znovu utváříme, buď tradičním způsobem, anebo subverzivně – tj. tak, že stávající tradici podrýváme. Zdůrazňuje, že gender neustále děláme (doing gender). Viz Butler, 2000. K dalším autorům a autorkám patří zejména Judith Halberstam (2005) nebo Etkins a King (2006) a další.

12 Prvními feministkami v tomto smyslu byla Olympe De Gouges a Mary Wollstonecraft, které vyjádřily požadavky na ekonomickou i společenskou soběstačnost žen už na konci 18. století (viz bibliografie).

13 Uvedla bych zde především dva autory – Michaela Kimmela (např. 1995) a R. W. Connella (resp. Raewyn Connell, zejména 2005).

poukazují k jeho vývoji, kontinuitě (třeba i diskontinuitě), a především k jeho „matkám zakladatelkám“, které byly ve své době statečnými disidentkami, riskujícími nejen společenské stigma, ale i vězení. Usilovaly o ženská práva jako součást lidských práv a demokratického práva na svobodu všech lidských bytostí (tedy i žen). Není náhoda, že dvě nejproslulejší české prvorepublikové feministky, Františka Plamínková a Milada Horáková, byly i bojovnicemi za demokracii, což je obě stálo život. Plamínková byla popravena za hejdrichiády, Horáková za komunistické totality.

Feminismus jako označení hnutí nebo teorií je velmi často dezinterpretován a znevěrohodňován. Feministky jsou šeredy, které „nikdo nechtl“, jsou to dračice¹⁴ (byť občas bohužel chytré a úspěšné), rozbíjejí rodinu (třebaže mnohé z nich v tradiční formě rodiny žijí), nenávidí muže (třebaže mnohé žijí ve spokojených partnerských vztazích s muži) a otravují s tématy, která jsou umělá a vymyšlená: sexuální obtěžování je přece ženám příjemné, a zneviditelňování žen v jazyce¹⁵ – např. prostřednictvím generického maskulina – je prostě „přirozené“.

Čím tedy feminizmu není: není protimužský; není to žádná doktrína; nedělá si mocenské ambice ve smyslu uchopení vlády či podobně. A čím feminizmu je? Je to antidiskriminační a emancipační hnutí. Je to pluralitní myšlenkový proud, který vítá demokratickou (a slušnou) diskusi.¹⁶

14 O znehodnocujících pojmenováních žen, které se nepodřizují genderovému řádu dané společnosti, viz např. Renzetti – Curran, 2003: ..., nebo Pam Morris, 2000: 34).

15 Tématem genderové lingvistiky se v českém prostředí zabývá především Jana Valdová (autorka četných odborných i popularizujících článků), mimo jiné také hlavní autorka internetové publikace Kultura genderově vyváženého vyjadřování, 2010.

16 Na tomto místě je třeba alespoň naznačit krátký historický exkurs. Historii feminizmu zpravidla rozdělujeme na tři vlny. Tě první dominoval liberální proud a jeho hlavními apely bylo dosažení vzdělání pro ženy, jejich ekonomické samostatnosti a účasti na politickém životě (zejména volebního práva). Druhá vlna (rozvíjející se od 2. světové války) byla už vnitřně velmi rozrůzněná. Patřil do ní především proud radikální, socialistický a psychoanalytický, rozvíjela se ale i feministická teologie, ekofeminismus a další proudy. Třetí vlna se objevuje na přelomu 80. a 90. let 20. století. Charakterizují ji nejvýraznější queer studia a postkoloniální studia. (K úvodnímu přehledu historie feminizmu, viz např. texty Hany Havelkové a Věry Sokolové v ABC feminizmu, 2004.

Feminismus v globální perspektivě

Pro vývoj feministických proudů od poslední čtvrtiny 20. století je charakteristický již zmíněný intersekcionalní přístup¹⁷. Hlavní průnikové oblasti se týkají například ekologie, i když ekofeminismus jako jedna z linií feministického myšlení je už staršího data. Zatímco dříve se ekofeminismus propojoval spíše s feministickou spiritualitou či teologií¹⁸, v současné době klade toto propojení více (nebo také) důraz na průniky se studii rozvoje v globálním smyslu¹⁹. Další silný proud jsou queer studia, která se zabývají především otázkami (nejen sexuálních) identit. Třetím výrazným proudem jsou postkoloniální studia, která se prolínají s kulturními (používá se i výraz kulturními) studii. **Feministická postkoloniální studia²⁰ pak propojují diskriminace z hlediska genderu a kultury/rasy/ethnicity; zabývají se například tím, jaké dopady na genderové identity měl kolonialismus v různých regionech, nebo zkoumají, jak se vytvářel obraz „těch druhých“²¹, tj. skupin lidí, kteří byli vyloučeni z podílu na rozhodování a moci. V případě genderových vztahů byly „těmi druhými“ ženy (neheterosexuální identity nebyly zpočátku vůbec tematizovány ani ve feministickém hnutí), v případě koloniálních vztahů jimi byli kolonizovaní. Obrázek na následující straně zřetelně ukazuje zobrazování „těch druhých“²².**

Amerika, zobrazená jako nahá žena, zve a nabízí své tělo a prázdné ruce evropskému dobyvateli. Tato mužská postava zosobňuje sebejistotu a sílu (pevný

17 V české odborné literatuře viz např. Kolářová Marta (2008).

18 Viz už Mary Daly v knize Gyn/Ecology, 1978. Nověji pak např. Rosemary Radford Ruether, 1993.

19 Viz zejména indická autorka Vandana Shiva (např. Shiva, 1998/2010).

20 Jmenujme alespoň autorky Gayatri Chakravorty Spivak (nejslavnější esej Can the Subaltern Speak, 1988) a Chandru Talpade Mohanty (Feminism Without Borders, 2003).

21 Koncept „druhého/ho“ představila z feministického pohledu Simone de Beauvoir ve slavné knize Druhé pohlaví (česky 1966), z postkoloniálního pohledu Edward Said (česky 2008), dále např. Tzvetan Todorov (česky 1996).

22 Zdroj: <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft009nb0cv;chunk.id=d0e3941;doc.view=print> (navštíveno 13. 8. 2015).

10 Viz <http://www.canik.cz/2008/01/18/etika-a-reklama-nektera-tupa-a-nabrousena-nektera-nevhodna/> (navštíveno 13. 8. 2008).

postoj), moc (lodstvo za ní, korouhev, decentně skrytý meč), civilizaci (je oblečená a používá nástroje). Nahota ženy-Ameriky symbolizuje přírodu, divokost, ale také zranitelnost či sexuální nevázanost; je obklopena stromy, zvířaty, v dálce za ní kanibalskými krajany, kteří si na ohni opékají lidskou nohu. Zve jej, aby ji „zcivilizoval“?

Feministická postkoloniální studia ale poukázala i na jiný problém. Chandra Talpade Mohanty ve svém slavném eseji *Očima Západu: Feministický výzkum a koloniální diskursy* (česky 2007)²³ poukázala na westernocentrismus některých evropských a amerických feministických textů. Mohanty zde kritizovala postoj, podle něhož jako by ženám v Asii či Africe musely teprve „hodné bílé feministické tety“ (má parafráze) vysvětlit, co jsou jejich problémy a v čem spočívají. Mohanty zde kritizuje často zjednodušené vidění diskriminování těchto žen, pokud není doprovázeno důkladnou znalostí místních kulturních, historických a sociálních kontextů. Podle Mohanty neexistuje žádný univerzální patriarchát, ale konkrétní podoby patriarchálních vztahů, které nelze od těchto kontextů oddělovat. Terčem její kritiky je například zjednodušené zobrazování žen tzv. třetího světa jako univerzálních obětí. Mohanty samozřejmě nepopírá konkrétní diskriminační praktiky, jimž ženy na mnohých místech světa čelí. Poukazuje ale na nebezpečí takového zevšeobecněného obrazu, který může v těchto ženách naopak posílit pocit bezmoci („bez moudrosti

bílých tet nemáme šanci“). Jako příklad zjednodušeného pohledu uvádí tolik diskutované (nejvíce v souvislosti s islámem) zahalování²⁴. Nejde o to, že by zahalování hájila; upozorňuje však i na jeho další možné výklady, jež některé muslimky samy uvádějí: zahalování pro ně představuje kulturní a národní tradici, výraz náboženské víry nebo odmítnutí komerčního odhalování ženského těla. Nemusíme s těmito výklady souhlasit, ale měli bychom je vzít v úvahu a respektovat je.

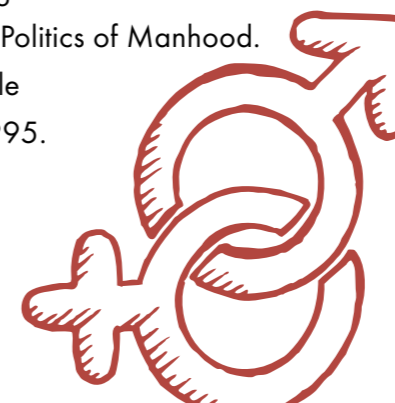
Na závěr uvádím vlastní zážitek z Indie, kam často pracovně jezdím. Byl pro mě jednou z ukázek, v čem může být pro feministku z Evropy inspirativní feminismus indický. Na jedné z univerzit v bengálské Kolkatě (dříve se užíval v češtině přepis Kalkata) jsem zažila oslavy MDŽ, které jsem z mládí a ze zkušeností z totalitního Československa znala jen jako zpolitizovanou, shora nařízenou, trapnou událost. V Kolkatě to ale byla pro studující i vyučující událost zcela spontánní a radostná, kterou provázely nejen semináře, ale studentské divadlo, happeningy a uvolněná atmosféra. V publiku semináře, jehož jsem se zúčastnila, byla dobrá třetina mužských posluchačů a diskutujících. Vyprávěla jsem tam o zkušenostech postkomunistických zemí s feminismem (a antifeminismem), které se od těch „západních“ také velmi liší. Poslouchali se zájmem a pochopením, ale nijak jim to neubralo na víře ve smysluplnost jejich usilování. Čemuž jsem velmi fandila, částečně jsem to i sdílela, ale částečně jsem jim to s typickou českou skepsí jen tiše záviděla.

Literatura:

Bourdieu, P. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.
Bouchalová, A. *Analýza vybraných akademických prací o zahalování v islámu*. Diplomová práce, Katedra genderových studií FHS UK Praha, 2013.

24 Rozboru fenoménu zahalování byla věnována vynikající diplomová práce Mgr. Aleny Bouchalové. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/108885/>. Autorka se této problematice věnuje i nadále.

Braidotti, R. *Patterns of Dissonance. A Study of Women in Contemporary Philosophy*. Cambridge: Polity Press in association with Basil Blackwell, 1991.
Butler, J. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
Cixous, H. *Smích Medúzy*. In: *Aspekt*, 2/1995, 12–19.
Connell, R. *Masculinities*. Second Edition. Berkeley, CA: University of California Press, 2005.
Crenshaw, Kimberlé W. *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color*. *Stanford Law Review*, 43/6, s. 1241–1299, 1991.
Daly, M. 1978. *Gyn/Ecology: The metaethics of radical feminism*. Boston: Beacon Press.
Ekins, R, King, D. 2006. *The Transgender Phenomenon*. London: Sage Publications.
Fárová, N: „Muži učitelé v mateřských školách – konstrukce maskulinity ve feminizovaném prostředí“. In: *Gender/rovné příležitosti/ výzkum*, 16/1, 46–56, 2015.
Fromm, E. *Strach ze svobody*. Praha: Portál, 2014.
Gouges, de, O. *Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen, 1791*. Viz: <http://www.pinn.net/~sunshine/book-sum/gouges.html>. (Podle, Daline Gay Levy, Harriet Branson Applewhite, M. D.J. *Women in Revolutionary Paris 1789–1795: Selected Documents Translated with notes and Commentary*. Univeristy of Illinois, Urbana, s. 87–96, 1979.
Halberstam, J. *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press, 2005.
Havelková, H. *První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly*. In: Formánková, L., Rytířová, K. (eds.): *ABC feminismu*. Brno: NESEHNUTÍ, s. 169–182, 2004.
hooks, bell. 2000. *Where we Stand: Class Matters*. New York: Routledge.
Kimmel, M. (ed.) *The Politics of Manhood*. Philadelphia: Temple University Press, 1995.

Knotková-Čapková, B. a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha: Paseka, 2008.
Kolářová, M. *Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/ etnicita*. In: *Gender / rovné příležitosti / výzkum*, 8/2, 1–10, 2008.
Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H. Formánková, L. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: SLON, 2011.
Mohanty, Chandra Talpade. *Očima Západu: Feministický výzkum a koloniální diskursy a Ještě jednou k textu „Očima Západu“: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí*. In: Oates-Indruchová, Libora (ed). *Ženská literární tradice a hledání identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 309–356, 2007.
Morris, P. *Literatura a feminismus*. Brno: Host, 2000.
Renzetti, C. M., Curran, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.
Ruether, R. R. *Gaia and God: Eco-feminist Theology of Earth Healing*. Harper San Francisco, 1993.
Said, E. W. *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2008.
Sokolová, V. *Současné proudy feministického myšlení*. In: Formánková, L., Rytířová, K. (eds.): *ABC feminismu*. Brno: NESEHNUTÍ, s. 199–212, 2004.
Shiva, V. *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*. New Delhi: Women Unlimited (an ass. Of Kali for Women), 2010.
Spivak, G. Ch. *Can The Subaltern Speak?*. In: Nelson, C., Grossberg, L. (eds). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press, s. 271–313, 1988.
Todorov, T. *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Praha: Mladá fronta, 1996.
Valdrová, J., Knotková-Čapková, B., Paclíková, P. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT, 2010.
Wollstonecraft, M. *A Vindication of the Rights of Woman, 1792*. Dostupné z: <http://www.bartleby.com/144/1.html>. Výňatek v českém překladu, viz Oates-Indruchová, Libora (op. cit.), s. 19–26.

23 Mohanty napsala po letech další pokračování k tomuto tématu (česky Ještě jednou k textu „Očima Západu“: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí, česky tamtéž).

Potravinová spravedlnost

Agafa Hummel

Ekonomizace všech oblastí života

Podle kritiků hospodářského růstu jsou modernizace a ekonomizace života prezentovány jako všeobecně platný způsob, jak naplnit základní potřeby všech lidí. Zástupci hnutí nerůstu (degrowth)¹ však zdůrazňují, že tato cesta slouží jen těm, kdo ji vytvářejí a vymezují, což je zároveň jen zlomek obyvatel naší planety. Íránský ekonom Majid Rahnema přirovnává cestu hospodářského růstu k dálnici, která slouží jen jejím projektantům a manažerům. Když se na ní ocitne běžný člověk, stává se otrokem předem stanovených rolí a logiky. Nejen že musí k dojíždění používat auto, ale stává se také pasažérem, který je posuzován podle objemu motoru svého auta. (Rahnema, 2010, s. 185–186)

Globální ekonomika a globální potravinový systém možná zaručují uspokojení potřeb některých skupin obyvatelstva, řadu dalších skupin lidí však vylučují a ničí jejich místní tradice. V textu se budu věnovat analýze globalizace a ekonomizace produkce a distribuce potravin ve smyslu „dálnice“, která vede k vyloučení nejen lidí, ale i životního prostředí.

Komodifikace a globalizace potravin

Komodifikace je přeměna zboží a služeb, ale i myšlenek a dalších entit, které nemusejí být obvykle

¹ Hnutí nerůstu je interdisciplinární vědeckou perspektivou a sociálním hnutím založeným na vědeckém základě. Hnutí propaguje dekonstrukci nebo dekolonizaci dominantního ekonomického paradigmatu – hospodářského růstu. Záporný růst je odpovědí na hlavní současné světové problémy – jako jsou omezené přírodní zdroje, znečištěné ovzduší, klimatické změny, ztráta biodiverzity, rostoucí socioekonomické rozdíly, sociální odcizení jednotlivců, extrémní individualismus – a ty jsou analyzovány v kontextu extrémní ekonomizace života a globální dominance paradigmatu hospodářského růstu. Hlavním požadavkem nerůstu či záporného růstu je nejen to, aby růst (vyjádřený indexem HDP) přestal být měřítkem socioekonomického blahobytu, ale i motorem globální ekonomiky.

považovány za zboží, v obchodní artikl. Předpokládá se, že komodita vznikla za účelem prodeje na trhu a jako taková podléhá zákonům poptávky a nabídky. (Polanyi, 2001, s. 75) Hodnota věcí se mění, jakmile se stávají zbožím. Tak například kukuřice – z této základní potravin, náboženského symbolu plodnosti v Latinské Americe, se stal symbol zisku. Tento symbol zisku má svůj původ v různých způsobech zpracování kukuřice – například na bio palivo nebo v rámci potravinového průmyslu.

Pro mnoho etnických skupin v Latinské Americe hrálo (a na některých místech stále hraje) pěstování, distribuce a spotřeba kukuřice hlavní roli v jejich sociálním a hospodářském životě. Lidé při práci na poli při obdělávání kukuřice navazovali společenské vztahy. Se sousedními vesnicemi si vyměňovali různé odrůdy této plodiny a na jejím základě připravovali rozličné pokrmy. S průmyslovou a geneticky modifikovanou kultivací kukuřice zanikla i řada jejích odrůd. A zároveň s tím, jak ubývá bohatství této plodiny, mizí i místní tradice. Globalizované potraviny se odcizují od kultury. Tradice místní kuchyně mizí a nadnárodní a multikulturní produkty a potravinové vzorce začínají dominovat kuchařským zvyklostem po celém světě.

V samozásobitelském hospodářství jsou potraviny pěstovány především pro vlastní spotřebu. Přebytek je pak prodán nebo směněn. Základní ekonomickou jednotkou je domácnost. Její rolí není oproti korporacím, ústředním institucím tržní ekonomiky, usilovat o zisk, ale užít se. Proto jsou v rámci subsistenčního hospodářství jen velmi zřídka potraviny prodávány za účelem zisku. Z potravin se stala výnosná komodita až v momentě, kdy jejich produkci převzaly korporace. Během tohoto procesu se ekonomická a sociální hodnota potravin dramaticky proměnila. Jejich podstatou už není zajistit přežití, ale zisk z obchodování s nimi. Tento proces, kdy jsou potraviny pěstovány za účelem podpory hospodářského růstu

a ne za účelem zajištění blahobytu lidí, může být nazván „ekonomizací potravin“. A blahobyt ne vždy nutně kráčí ruku v ruce s hospodářským růstem.

Komodifikace a ekonomizace potravin vedla k jejich globalizaci. Z potravin se stalo zboží v rámci systému globální produkce a globálního obchodu, které je spravované globálními institucemi. Na druhou stranu, i potraviny přispěly k myšlence globalizace, zejména ve spojení s mobilitou lidí a představami o kuchyni a výživě. (Philips, 2006, s. 43)

Ke globalizaci potravin dochází prostřednictvím rozsáhlých monokultur. Monokultury se prosazují zejména v regionech, kde se určitým plodinám daří lépe než jiným, obzvláště pokud jsou geneticky modifikované nebo chemicky ošetřené. Z ekonomického pohledu je to považováno za efektivnější. Problém spočívá v tom, že se regiony, které se specializují na obrovské monokultury (typickým příkladem může být například brazilská sója), stávají závislé na dovozu potravin z jiných zemí, čímž přicházejí o svou potravinovou suverenitu. Sója se navíc prodává především jako krmivo do vyspělých zemí, kde je vysoká spotřeba masa. Pětina světové populace, která žije v nejbohatších zemích, spotřebuje přibližně dvě pětiny celkové produkce masa. (Weiss, 2011, s. 26) A tak obyvatelům Brazílie nebo dalších zemí, které se v produkci potravin podobně specializovaly (např. Čína), chybí půda k vypěstování potravin, které by je nasytily.

Důležitými aktéry v procesu potravinové globalizace jsou nadnárodní korporace (Transnational Corporations, TNCs). „Pro tyto korporace je typické, že investují na globální úrovni do potravinového průmyslu a kontrolují do značné míry to, jak jsou potraviny pěstovány, procesovány, distribuovány a/nebo kupovány.“ (Philips, 2006, s. 40) Jinými slovy, vlastníci globálního kapitálu rozhodují o tom, kde, jak a pro koho budou potraviny vypěstovány.

Vliv mezinárodní ekonomiky na cenu potravin

Dalším důležitým faktorem globalizace trhu s potravinami je hospodářská politika na mezinárodní úrovni. Mezinárodní organizace a instituce mobilizují a spravují potraviny jak v rámci, tak i nad rámec národních států. Podobu zemědělské produkce určují instituce poskytující multilaterální finanční pomoc a půjčky, jako jsou Světová banka nebo Mezinárodní měnový fond (MMF).

Produkce potravin se stala jedním z motorů hospodářského růstu. V tomto procesu potraviny přicházejí o svou původní samozásobitelskou funkci a získávají tržní hodnotu.

Stále však musíme jíst, abychom přežili. A tak má tento proces komodifikace vážné důsledky pro ty, co nemají dostatek financí, aby si potraviny koupili, a přitom byli připraveni o prostředky, aby si je sami vypěstovali. A lidé, kteří si nemohou dovolit jídlo koupit nebo si ho nejsou schopni sami vypěstovat, je na světě stále víc a víc – chudí obyvatelé měst, zemědělci bez vlastní půdy atd.

Instituce poskytující mezinárodní pomoc a půjčky prosazují v rozvojových zemích produkci orientovanou na zisk. Argumentují tím, že zisk z obchodu s potravinami přinese zemi hospodářský rozvoj. Majiteli profitujících farem jsou však obvykle mezinárodní a zahraniční investoři, či přinejlepším místní magnáti. Velké investice do potravinové produkce tak nepřinášejí obecný rozvoj, ale způsobují spíše zbohatnutí několika málo jedinců.

Tento proces má navíc řadu dalších následků. Velká produkce vyžaduje rozsáhlé plochy půdy. Vzhledem k tomu, že více jak polovina obyvatel v rozvojových

zemích žije na venkově, je půda stále jedním z hlavních zdrojů obživy. Zemědělské oblasti jsou ve vlastnictví komunit či drobných farmářů, kteří pěstují své vlastní potraviny a obchodují s přebytky. K založení velkých monokultur je zapotřebí tisíce spojených hektarů úrodné půdy. Ta se nachází v držení místních farmářů, kteří vzhledem ke svým tradicím nechtějí půdu prodat nebo se přestěhovat. K vyhnání farmářů z jejich půdy se tak používá řada metod, mezi něž patří například změna legislativy či porušování zákonů. Budoucí majitelé průmyslových farem mají obvykle podporu vlád, které stojí o spojenectví s ekonomicky vlivnými lidmi, nebo jsou dokonce sami politiky, a je tak v jejich zákonné moci farmáře z půdy vyhnat.

Místní farmáři se v zemích, kde vlády zábory půdy tolerují, bouří. Ale proti globálnímu kapitálu a vládám, které tyto praktiky podporují, zmožou jen málo. Vznikají sociální hnutí, jako je například La Via Campesina, které na mezinárodní úrovni propaguje drobné a udržitelné zemědělství a snaží se předcházet záborům půdy. „La Via Campesina sdružuje přibližně 150 místních a národních organizací v 70 zemích Afriky, Asie, Evropy a Jižní i Severní Ameriky. Celkem to představuje asi 200 milionů farmářů.“ (<http://viacampesina.org>)

Tlak mezinárodních institucí po celém světě na rozvoj velké průmyslové produkce vedl k situaci, kdy vysoké ceny půdy, strojů, hnojiv a pesticidů, nízké ceny potravin (v době mezi 60. lety minulého století a počátkem 21. století) a dotace velkým zemědělským podnikům zničily řadu drobných farmářů. Později, od roku 2002, začaly ceny potravin růst, což souviselo s rozvojem průmyslu s biopalivy a skutečností, že 5 % z celkové zemědělské půdy bylo místo pěstování potravin vyhrazeno pro plodiny na výrobu biopaliv. Obchod se zemědělskou půdou podporovaný Světovou bankou vedl ke skupování rozsáhlých oblastí na

globálním Jihu zeměmi, které mají nedostatek vlastní orné půdy. (Weiss, 2011, s. 7) Pokles cen potravin nejdříve zničil mnoho drobných farmářů (mezi nimi i samozásobitelských farem) a přiměl je, aby opustili svoji půdu a přestěhovali se do měst. Růst cen potravin pak způsobil hladovění bývalých farmářů.

Potravinová míle – cestování našeho jídla

Globalizace potravin stojí za jejich delokalizací, což znamená, že jíme výrobky vypěstované daleko od nás. Je to kvůli globální potravinové politice, která prosazuje regionální specializaci produkce a monokultury. Když dostaneme v prosinci chuť na rajčata, můžeme si je snadno koupit. Jsou k nám dovážena ze Španělska, nebo dokonce i odněkud mimo Evropu. Než se naše jídlo dostane na náš talíř, nacestuje mnoho kilometrů. K měření tohoto jevu se používá termín „potravinová míle“. Ve Spojených státech amerických a Kanadě cestuje průměrný produkt mezi 2 tisíci a 2,5 tisíci kilometrů. (Weiss, 2011, s. 23) To vede k situaci, kdy je zemědělství závislé na fosilních palivech. Tato závislost se však netýká jen cestování potravin, ale i hnojiv a dalších agrochemikálií, které jsou vyráběny za pomoci energie získané z ropy. (Weiss, 2011, s. 36) Potraviny, které jsou vypěstované za pomoci agrochemikálií a převážené tisíce kilometrů, nemají stejnou výživovou hodnotu jako místní potraviny. Potravinové míle a výroba agrochemikálií také zvyšují CO₂ emise a jako takové jsou škodlivé pro životní prostředí.

Globalizace potravin a zejména existence monokultur nejen vytlačují drobné a různorodé zemědělství, ale také přispívají ke ztrátě řady druhů plodin a biodiverzity volně žijících rostlin a živočichů. Genetická modifikace, která má učinit zemědělství efektivnějším,

stojí za zánikem řady druhů ovoce a zeleniny. Monokultury a agrochemikálie vyhubily nebo vyhnaly mnoho volně žijících druhů – zvířat i rostlin.

Globalizované potraviny se také odcizily kultuře. Tradice místní kuchyně mizí a nadnárodní a multikulturní produkty a stravovací vzorce začínají dominovat kuchařským zvykům po celém světě. V jedné z vesnic původních obyvatel v Mexiku, kde autorka prováděla terénní práci, si jeden člověk otevřel restauraci s pizzou a čínským jídlem!

Jedním z nejvíce alarmujících znaků globalizace potravin je skutečnost, že zatímco bohaté země si mohou dovolit kvalitní výživu, čtyři pětiny světové populace žijící na globálním Jihu jsou ohroženy podvýživou.

V roce 2010 hladovělo 925 milionů lidí. (Weis, 2011, s. 6) Zároveň je většina běžných nemocí na globálním Severu způsobena obezitou. Hlad a podvýživa se neodvíjí od nedostatku vypěstovaných potravin na světě, ale od jejich nerovnoměrné distribuce.

Alternativy na místní a globální úrovni

Vzhledem k tomu, že jsem nadefinovala problém jako komodizaci, ekonomizaci a globalizaci potravin, alternativami by měly být de-komodizace, de-ekonomizace a de-globalizace potravin. Jak těchto alternativ dosáhnout? Níže nastíním některé návrhy, které vzešly od různých sociálních hnutí, a uvedu i některé konkrétní příklady.

K tomu, aby potraviny přestaly být zbožím, jim musíme dát jinou než ekonomickou hodnotu. Místo

toho, abychom je vnímali jako prostředek zisku, si jich můžeme začít vážit jako potraviny, něčeho, co nás udržuje při životě a co prospívá našemu zdraví. Bohužel i zdravé jídlo je něco, na čem se vydělává. Ekologické jídlo je módní, drahé a dostupné jen velmi úzké skupině příjemců. Zdravé potraviny jsou elitářský produkt. Proto by produkce zdravých potravin (bez chemikálií a vypěstovaných v nezávadném prostředí) měla být oddělena od hospodářského růstu (de-ekonomizace) a doplněna odpovídající politikou, jako jsou dotace, kontrola cen a kontrola distribuce. Díky této politice by měli mít všichni lidé přístup ke zdravým potravinám (bez ohledu na svůj ekonomický status) a nakupovat tak výrobky na základě jejich kvality a ne ceny.

Oddělení hospodářského růstu, produkce potravin a jejich distribuce může být dosaženo prostřednictvím různých socioekonomických modelů organizace – například sdružení (družstva) nebo komunitou podporovaného zemědělství (Community Supported Agriculture, CSA). Potravinová kooperativa je spotřebitelská iniciativa, která usiluje o přímější vztah mezi pěstiteli a spotřebiteli a snaží se v distribuci potravin vyhnout zprostředkovatelské roli korporací. Kooperativní model umožňuje blízký vztah spotřebitelů s farmáři a s pěstebními podmínkami na farmě a zároveň i lepší kontrolu kvality. To znamená, že spotřebitelé mohou navštívit farmu, od které potraviny nakupují, a zkontrolovat si podmínky, ve kterých jsou

potraviny pěstovány. Členové kooperativy obvykle navazují se svými dodavateli dlouhodobé vztahy a tímto způsobem si zajišťují pravidelné dodávky a stabilní ceny.

Kooperativy mají také velmi důležitý sociální a vzdělávací rozměr. Místo toho, aby členové kooperativ chodili nakupovat do obchodu, kde se prodávají anonymní produkty za ceny diktované zprostředkovateli, vytvářejí komunity se společnými zájmy a hodnotami.

Pravidelně se scházejí a dělí si práci v kooperativě mezi sebe víceméně rovným dílem, aby mohli platit férové ceny farmářům za jejich práci – spíš než provize zprostředkovatelům. Existuje řada druhů kooperativ. Některé jsou založené jen na práci dobrovolníků, jiné mají stálé zaměstnance (obvykle z řad členů). Členové kooperativ propagují místní, sezónní a ekologické potraviny. Takto zároveň de-globalizují potraviny – snižují potravinové míle a podporují zachování a obnovu regionálních plodin a receptů na nich založených. Farmáři, kteří spolupracují s kooperativami, jsou vždy drobní pěstitelé a obvykle nabízejí rozmanitou škálu produktů; jedná se tedy o přímou alternativu monokulturní produkce. Ekologická produkce, pokud k ní dochází mimo tradiční tržně ekonomické vztahy, také posouvá hodnotu potravin od té ekonomické (ekonomizace) k více humánní.

Komunitou podporované zemědělství jde ještě o krok dál než kooperativa. Stejně jako kooperativa je to komunita lidí, kteří sdílejí stejné hodnoty. Rozdíl spočívá v tom, že farmáři a spotřebitelé jsou rovnocennými členy komunity. Před začátkem sezóny se scházejí a plánují produkci i distribuci, investice a náklady, organizaci a platy atd. Během tohoto plánovacího procesu spotřebitelé stanoví objem a druh potravin, o které mají zájem, a částku, kterou jsou ochotni zaplatit. Pěstitelé na druhou stranu určí, kolik práce jsou ochotni věnovat projektu a odměnu, kterou za to očekávají. Pak se o těchto potřebách ve skupině diskutuje, dokud se nedosáhne shody. Účastníci navíc platí za celou sezónu dopředu, a tak sdílejí rizika s farmáři. Výměnou za to nakupují zdravé a kvalitní potraviny za spravedlivé ceny.

Farmy, které jsou součástí komunitou podporovaného zemědělství, se obvykle nacházejí v blízkosti spotřebitelů, aby se snížily emise CO₂. Produkce bývá malého rozsahu, různorodá a ve většině případů ekologická, aby se chránilo životní prostředí v místě a zároveň i zdraví farmářů a spotřebitelů. Distribuci organizuje sama komunita v průběhu sezóny s tím, že modelů distribuce existuje celá řada. V komunitě ve Freiburgu (*Garten Koop*) je distribuce rozdělena mezi spotřebitele na základě principu rotace. Potraviny se rozvázejí na kolech vybavených vozíky do několika odběrných míst. Ve varšavské komunitě (*Świerze Panki*) přinášejí potraviny do odběrných center sami farmáři. Tam jsou potraviny rozděleny do košíků a vyzvednuty v ten samý den spotřebiteli. V komunitě ve Witzenhausenu v Německu fungují odběrná místa jako samoobslužné obchůdky se zelenými potravinami, kde si spotřebitelé mohou kdykoliv vyzvednout potraviny, které potřebují. Zajímavým jevem tohoto modelu je, že si lidé neberou nikdy více, než by měli, a vždy se starají o to, co dostanou ostatní.

Model komunitou podporovaného zemědělství umožňuje vyhnout se komodizaci a globalizaci potravin díky místní organizaci založené na důvěře a společných hodnotách. Zároveň zajišťuje potravinovou suverenitu prostřednictvím blízkého vztahu mezi farmáři a spotřebiteli. Podobně jako kooperativa i komunitou podporované zemědělství propaguje místní, sezónní a ekologické produkty.

Dalším z alternativních způsobů produkce potravin blízkých spotřebiteli je zahradničení ve městě (city gardening). Ve většině měst existuje řada zelených ploch, o které se úřady nestarají nebo které jsou opuštěny jejich vlastníky. Z těchto ploch se stávají městské zahrady, zakládáné skupinami lidí – aktivisty a sousedy. Hnutí *Jedlé město* je jednou z iniciativ, které propagují tento alternativní způsob produkce potravin.

Pěstování potravin ve městě maže rozdíly mezi farmáři a spotřebiteli a umožňuje obyvatelům měst, kteří tvoří více jak 60 % světové populace, určitou potravinovou soběstačnost.

Díky tomu, že jsou potraviny pěstovány v blízkosti domovů jejich spotřebitelů, eliminuje tento model také potravinové míle. *Hnutí za zahradničení ve městě* stále bojuje za svoje právo zachovávat a využívat zelené plochy ve městech. V Polsku je pro zahradničení využívána řada pozemků. V Berlíně jsou pro pěstování potravin využívány parky, trávníky, střechy, a dokonce i prostor starého letiště.

Pěstování potravin ve městě ovšem nemá jen roli produkční, ale i vzdělávací. Pěstování zeleniny v kontextu města, kde je většina lidí odcizena od produkce potravin, pomáhá budovat povědomí

o tom, odkud jídlo pochází a co je k jeho produkci zapotřebí. Hnutí *Transition Towns (Města změny)* prosazuje zahradničení ve městě spolu s myšlenkou vytváření místních ekonomik s místní měnou a směnným systémem. Nabízí řešení pro alternativní a na místní úrovni založený život ve městě. Stoupenci tohoto hnutí se ale nezaměřují jen na čistě místní kontext. Spolu s dalšími hnutími usilují o novou potravinovou politiku, která by podporovala a propagovala místní a tradiční produkci.

Globální hnutí pomalého jídla (*Slow Food*) také propaguje místní potraviny a tradiční recepty. Členové *Slow Food* hnutí sami sebe označují za „globální, občanskou organizaci s příznivci ve 150 zemích světa, kteří spojují potěšení z jídla se závazky vůči komunitě a životnímu prostředí“. Hnutí se zaměřuje na kvalitní a zdravé potraviny a současně podporuje místní, tradičně vyrobené produkty jako protiváhu ke globalizovanému fast foodu. Zdůrazňuje také potěšení z pomalého, hloubavého vaření a konzumace potravy – tedy hodnoty, kterou je potřeba v dnešním zaneprázdněném a rychle se pohybujícím světě obnovit.

Cílem všech výše uvedených alternativ je de-globalizace potravin neboli návrat k místní produkci a receptům a decentralizace potravinové politiky tak, aby distribuce potravin probíhala spravedlivěji. Usilují o obnovení potravinové suverenity a biodiverzity podporou rozmanité produkce na malých farmách namísto monokultur kontrolovaných globálními korporacemi. Zároveň se ztotožňují s perspektivou *Hnutí nerůstu* v tom, že hledají alternativní formy ekonomické organizace, které by se více zaměřovaly na komunitu a méně na zisk. Jsou také šetrné k životnímu prostředí, protože omezují distribuci potravin na lokální úroveň, eliminují potravinové míle a agrochemikálie, a tímto způsobem snižují i závislost na fosilních palivech.

Alternativní způsoby produkce potravin a jejich distribuce jsou také vzdělávacími iniciativami. Často tvoří součást širších hnutí, které zpochybňují dominantní ekonomické paradigma a mentální struktury, které ho podporují.

Vytvářejí sítě, v jejichž rámci si vyměňují zkušenosti a nápady. Tímto způsobem pomáhají rozvíjet a šířit globální občanství, tedy způsob života, který je založený na povědomí o globálních problémech a jejich globálních i místních řešeních.

Literatura:

- Edible cities. *Grow the revolution*. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=aVFNLqUue7Y>, 31. 3. 2014.
- Edible city. Dostupné z: <http://www.ediblecities.org/>. Gudeman, S., Rivera, A. *Conversations in Colombia. The domestic economy in life and text*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- La Via Campesina home page*. Dostupné z: <http://viacampesina.org>, 17. 03. 2014.
- Phillips, L. *Food and Globalization*. Annual Review of Anthropology, Vol. 35, s. 37–57, 2006.
- Polanyi, K. *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Rahnema, M. *Poverty [in:] Wolfgang Sachs (red.) The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. London/New Jersey: Zed Books Ltd, s. 174–194, 2010
- Research and Degrowth*. Dostupné z: <http://www.degrowth.org>, 31. 3. 2014.
- Transition Network. Dostupné z: <http://www.transitionnetwork.org/>, 31. 3. 2014.
- Weis, T. *Światowa gospodarka żywnościowa. Batalia o przyszłość rolnictwa*. Warszawa: PAH, 2011.

Proč a jak vybírat férové daně

Ondřej Kopečný

„Daně jsou cenou za civilizovanou společnost.“

Oliver Wendell Holmes (1841 – 1935), americký soudce Nejvyššího soudu USA

Mnoho veřejných služeb, které denně využíváme, považujeme za zcela samozřejmé. Když jdeme setmělým městem a na cestu nám svítí pouliční lampy, sedíme ve školní lavici nebo potřebujeme předepsat antibiotika na podzimní angínu, ani nás nenapadne ptát se, kdo platí elektrický proud, učitele či lékaře. Na velkou část těchto služeb přispívá většina z nás prostřednictvím daní. I když je asi málokdo platí rád, jde o nezbytné zdroje, bez nichž by veřejné služby nefungovaly v podobě, na kterou jsme zvyklí. I naše společnost by vypadala jinak – s velkou pravděpodobností by v ní bylo více chudoby, vyloučených lokalit, násilí a pocitu nespravedlnosti.

Nejde jen o peníze (různé funkce daní)

V souvislosti s otázkou, na co jsou příjmy z daní využívány, si většina z nás vybaví pravděpodobně činnost nějakého úředníka. Je pravdou, že daně zajišťují základní fungování státu. Bez nich by nefungovala armáda, policie, soudy ani parlament. Nebyly by zajištěny základní funkce státu, jako je bezpečnost, obrana nebo vymahatelnost práva.

Značná část daní pokrývá výdaje na celou škálu veřejných služeb – od těch ryze praktických (jako je například zajištění dopravního spojení) až po ty podpůrné, které pomáhají lidem v těžkých životních situacích. Nejde tedy jen o zajištění základních funkcí, ale o vytvoření příznivých podmínek pro realizaci našich životních cílů a představ o spokojeném životě i dobré směřování naší společnosti.

V této souvislosti je třeba zmínit důležitou roli daní při rozdělování bohatství. Míra přerozdělování je pro každou společnost specifická a úzce souvisí s historickým vývojem a kulturou dané společnosti. Na druhé straně, pro soudržnou a fungující společnost je velmi důležité,

aby pozitivní efekty bohatnutí a ekonomického rozvoje pocífovali všichni její členové. V opačném případě hrozí, že ti, kteří jsou od přínosů odříznuti, začnou dříve či později zpochybňovat legitimitu celého systému.

I když extrémní chudoba ve světě klesá, rostoucí nerovnosti mezi jednotlivými státy i uvnitř společností představují globální problém. V roce 2014 označila „závažnou příjmovou nerovnost“ za jedno z nejpálčivějších rizik nadcházejícího desetiletí i zpráva *Světového ekonomického fóra*¹. Daně představují jeden ze základních nástrojů, jak tento problém zmírňovat. Zdaleka ale nejde

Dopady ekonomických nerovností

Přibývá důkazů o tom, že ekonomická nerovnost je spojena s řadou zdravotních a sociálních problémů. Například počet vražd v zemích s extrémní ekonomickou nerovností je až čtyřikrát vyšší než v zemích s rovnoměrnějším rozdělením bohatství. Velmi dobře je to vidět například v Latinské Americe, kde najdeme 41 z 50 nejnebezpečnějších měst světa.

Nerovnost představuje velký problém také pro sociální mobilitu. Jinými slovy brání v tom, aby se více lidí vymanilo z chudoby. Například v USA téměř polovina dětí, které se narodí do nízkopříjmové rodiny, patří i v dospělosti k lidem s podprůměrnými příjmy.

Podle propočtů britské organizace Oxfam by například v Keni i relativně malé snížení příjmové nerovnosti (o 5 bodů na Giniho škále) snížilo počet extrémně chudých o 3 miliony.

Seery, E. a Arendar, A. C. (eds.). Even it up, Time to End Extreme Inequality. Oxfam GB, Oxford 2014. Dostupné z: https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/cr-even-it-up-extreme-inequality-291014-en.pdf.

¹ World Economic Forum (2014) „Global Risks 2013“, Switzerland: World Economic Forum, p. 9, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2014.pdf.

o přímý přesun peněz od bohatých k chudým. Zajištění veřejných statků a služeb z daní zajišťuje chudým lidem možnosti (např. přístup ke službám), které by si jinak nemohli dovolit (viz příklad Dopady ekonomických nerovností v prvním rámečku). Za jeden z rozhodujících faktorů pro snižování nerovností (či zajištění rovných možností) je považován kvalitní a především dostupný a inkluzivní vzdělávací systém.

Daně představují zároveň důležitý zdroj pro investice, jinými slovy pro naplnění priorit, které společnost považuje za významné pro svůj rozvoj a růst. Může jít například o kvalitní dopravní síť, zdravé životní prostředí, moderní energetiku z obnovitelných zdrojů, vznik špičkových inovativních a vědeckých center a podobně. Bez příjmů z daní nemůže společnost realizovat své vlastní cíle a představy o tom, kam a jak se rozvíjet. Pomocí daní lze také regulovat činnosti, které mohou mít v rámci společnosti jinak negativní dopady (např. vyšší zdanění paliv, která více znečišťují životní prostředí).

Důležitou roli sehrávají daně i v souvislosti s kvalitou vládnutí a veřejnou kontrolou. Ne náhodou bylo heslem amerických osadníků na začátku války o nezávislost „žádné zdanění bez zastoupení“. Pokud vlády nejsou závislé na příjmech z daní (např. mají příjmy z nerostného bohatství či zahraniční pomoci), jsou méně odpovědné vůči svým občanům (daňovým poplatníkům). Jejich motivace, aby posilovaly politické a institucionální mechanismy výběru daní a zejména jejich efektivního využití, je mnohem nižší. Výsledkem je slabá, nestabilní vláda, která rozhoduje libovolně bez většího ohledu na své občany.

Daně jako indikátor dobrého vládnutí

O tom, že daně nejsou jen účetní položkou, ale mají užší vazbu na fungování státu, svědčí provázanost

Bludný kruh

Kolega mně před časem vyprávěl o příspěvku ve facebookové diskusi na téma daní. Jeden z diskutujících prohlásil, že „on bude platit daně, až nebudou silnice v jeho kraji plné děr“. Velmi přesně tak vystihl vcelku častý názor lidí na (ne)placení daní. Problém spočívá v tom, že čím méně lidí bude platit daně, tím bude stav silnic horší. Je zcela legitimní chtít po své vládě (radě kraje či obce) lepší služby a efektivnější hospodaření. Neplatit daně, protože stát s nimi neumí hospodařit, a přitom očekávat, že se kvalita veřejných služeb zlepší, je ale nonsens, který vytváří bludný kruh.

Seery, E. a Arendar, A. C. (eds.). Even it up, Time to End Extreme Inequality. Oxfam GB, Oxford 2014. Dostupné z: https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/cr-even-it-up-extreme-inequality-291014-en.pdf.

mezi vůlí lidí daně platit a kvalitou služeb, které za ně dostávají. Čím více lidí vnímá daňový systém jako férový, čím více jich důvěřuje institucím a jejich představitelům, že jsou daně využity účelně, a je spokojeno s úrovní veřejných služeb, tím více se snižují náklady na výběr daní a jejich vymáhání. V opačném případě nejen že vůle lidí platit daně klesá, ale neplacení daní je často vnímáno jako „chytré“ a „ospravedlnitelné“. Pocit, že vyhýbání se placení daní vlastně není nic špatného, je jednou z příčin, proč se problém nedaří řešit (viz rámeček: Bludný kruh). Nepřekvapí, že vůle občanů platit daně souvisí s mírou korupce v dané zemi.

Vnímání daní jako „nutného zla“ není správné. Daně představují základní zdroj nezbytný nejen pro fungování státu, ale i pro realizaci našich společných cílů a priorit (např. vzdělaná společnost) či pro praktické vyjádření našich hodnot (např. solidarita s chudšími, znevýhodněnými). Zároveň zhmotňují naše právo kontrolovat, nakolik efektivně stát hospodaří a k čemu využívá naše sdílené zdroje.

Kdy je daní dost?

Bylo by rozhodně chybou předpokládat, že zvýšením příjmů státu (navýšením daní) se vyřeší všechny problémy. Stejně jako platí, že peněz není nikdy dost (obzvlášť jedná-li se o státní rozpočet), platí i to, že peníze na všechno nestačí. Neexistuje žádná ideální hranice daňových příjmů. I mezi státy OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj), které patří k ekonomicky nejrozvinutějším zemím světa, najdeme značné rozdíly. Například v USA či Jižní Koreji se podíl vybraných daní na celkovém HDP (což je jeden z ukazatelů používaných pro srovnání daňové náročnosti) pohybuje mírně pod 25 %, zatímco v případě Dánska se blíží 50 %. Průměr OECD činí 34,1 % (průměr EU28 je okolo 39 %), v České republice dosahuje podíl daňových příjmů k HDP zhruba 34 %².

Někteří ekonomové považují vysoký podíl daní za nezdravý pro ekonomický růst. Z příkladů zemí s vyšším daňovým podílem nicméně nevyplývá, že by tato skutečnost odrazovala investory, snižovala potenciál pro inovace či rozvoj podnikání. V první desítku žebříčku Světového ekonomického fóra, který hodnotí konkurenceschopnost jednotlivých zemí, najdeme jak USA (s 25% podílem daňových příjmů k HDP³), tak Finsko (se 44% podílem daňových příjmů k HDP⁴). Dánsko s nejvyšším podílem je na 13. místě⁵. Na druhé straně vyšší daňové příjmy značí státy se štedřejší sociální politikou, s dostupnějšími (ne nezbytně kvalitnějšími) veřejnými službami a zpravidla s nižší mírou příjmových nerovností. Na rozdíl od ekonomického růstu

2 Dle statistiky OECD, údaje platné pro rok 2013. Dostupné z <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=21699>.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2014-2015. Dostupné z: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/>.

Skutečně „malý stát“

Například Nigérie, která je sedmnáctkrát lidnatější než Česko, hospodařila v roce 2014 s příjmy ve výši 22,7 miliardy dolarů. Oproti tomu vláda České republiky měla k dispozici téměř 82 mld. dolarů, tedy 3,5krát více. Pro leckterého příznivce „malého státu“ by Nigérie mohla představovat vzor. Otázkou je, zda by se mu zamlouvala i dostupnost a úroveň tamních veřejných služeb.

je vazba mezi výší daňových příjmů a nerovnostmi daleko zřetelnější. Dobře to ilustrují čísla tzv. Giniho koeficientu, který se používá pro měření příjmových nerovností⁶: v případě USA činí Giniho koeficient 0,39, u Finska 0,26 a u Dánska 0,25⁷.

Za obecně akceptované minimum se považuje patnáctiprocentní podíl daňových příjmů k HDP⁸. V případě naprosté většiny nejchudších rozvojových zemí ale platí, že jejich daňové příjmy se pohybují pod touto hranicí⁹. Jejich vlády tak hospodaří (relativně) s více než dvakrát menším objemem prostředků, než je obvyklé v bohatých státech. V absolutních číslech je rozdíl samozřejmě ještě mnohem větší (viz příklad v rámečku: Skutečně „malý stát“¹⁰). V praxi to znamená, že mají mnohem méně prostředků nutných k financování veřejných politik. Znepokojující je zejména zjištění, že od roku 1980 se podíl daňových příjmů k hrubému domácímu produktu (HDP) v nejchudších

6 Platí, že čím nižší koeficient, tím nižší míra příjmových nerovností. Rozsah škály se (teoreticky) pohybuje v rozmezí 0 až 1.

7 Dle statistiky OECD, údaje platné pro rok 2012. Dostupné z: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IDD>.

8 Action Aid. Accounting for Poverty: How international tax rules keep people poor. Action Aid, 2009, p 5. Dostupné z https://www.actionaid.org.uk/sites/default/files/doc_lib/accounting_for_poverty.pdf.

9 IMF: Spillovers in International Corporate Taxation. IMF Policy paper, 2014. Dostupné z <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

10 Uvedené údaje jsou převzaty z CIA World Factbook. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (citováno v září 2015).

zemích světa příliš nezměnil¹¹. To mimo jiné svědčí o tom, že celkově společnost v těchto státech profitovala z ekonomického růstu mnohem méně (zejména země Subsaharské Afriky v uplynulé dekádě zaznamenaly poměrně významný růst HDP), a že se tudíž příjmové nerovnosti zvyšovaly.

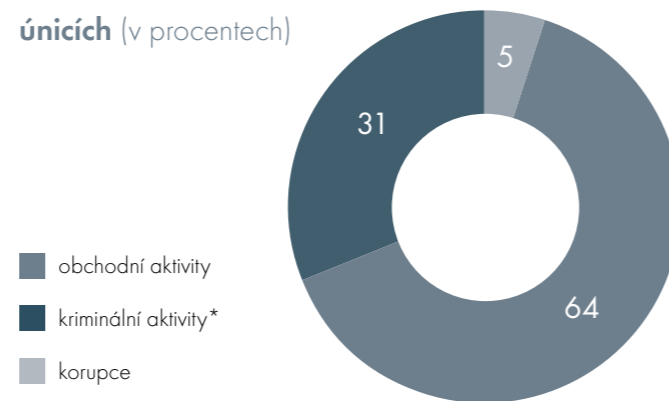
Proč se v chudých zemích nedaří vybírat daně?

Proč se v případě nejchudších zemí nenaplnuje očekávání, že ekonomický růst povede k vyšším daňovým příjmům, tak jak tomu bylo v případě bohatších zemí? Příčin je hned několik.

Významnou roli hraje struktura ekonomiky chudých zemí. Značná část obyvatelstva pracuje v zemědělském sektoru nebo v neformální (šedé) ekonomice. Jejich příjmy jsou příliš nízké na to, aby z nich odváděli daně, a často nejsou ani registrováni jako jejich plátcí. Zde se dostáváme k druhé příčině, již jsou omezené kapacity pro výběr daní. Mnohdy se v případě rozvojových zemí mluví také o vysoké míře korupce. Ta jistě nepřispívá k dobrému vládnutí, efektivitě státních institucí a důvěře ve fungování státu, které jsou významné pro hladký výběr daní. Na druhé straně, bavíme-li se o daňových ztrátách, korupce ani zdaleka neodčerpává největší díl prostředků (viz graf). Jak je patrné, daleko větší podíl ztrát připadá na obchodní aktivity nadnárodních firem (daňovým únikům se podrobněji věnujeme níže). I když vnitřní problémy s výběrem daní nejsou zanedbatelné, hlavní příčiny nízkých daňových příjmů chudých zemí je třeba hledat ve vnějších faktorech.

11 Prichard, W., Brun, J. F. a Morrissey O. Donors, Aid and Taxation in Developing Countries: An Overview. International Centre for Tax and Development (ICTD), 2012. Dostupné z: <http://www.ictd.ac/en/publications/donors-aid-and-taxation-developing-countries-overview>.

Graf 1: Podíl různých aktivit na daňových únicích (v procentech)

* Jde o aktivity spojené s organizovaným zločinem, např. o pašování drog, zbrání či lidí. Z logiky vyplývá, že příjmy z těchto aktivit danit ani nelze. Podobně jako nelze danit „příjmy“ z korupce. Proto někteří experti s tímto dělením nesouhlasí, jelikož nezdanění kriminální činnosti nelze považovat za skutečné daňové ztráty. Na druhé straně graf dobře ilustruje skutečnost, že většina ztrát připadá na vrub legálním, byť často zcela účelovým finančním transferům mezi obchodními společnostmi.

Značný pokles daňových příjmů rozvojových zemí připadá na vrub snížení či úplnému zrušení celních poplatků v 80. a 90. letech minulého století. Tento postup doporučovaly organizace jako Světová banka a Mezinárodní měnový fond (MMF), které viděly v odbourání překážek volného obchodu velkou příležitost pro ekonomický růst chudších zemí. Výsledkem však byla stagnace daňových příjmů a zvyšování daně z přidané hodnoty (DPH), která představuje větší zátěž pro malé podniky a nízkopříjmové skupiny, a v konečném důsledku větší závislost na příjmech z nerostných surovin či jiných zdrojů, například ze zahraniční rozvojové pomoci¹².

Největší část daňových ztrát je spojena s **daňovými úniky, agresivní daňovou optimalizací a daňovými úlevami**. Co přesně jednotlivé termíny znamenají a jak se od sebe liší, vysvětlíme v následující části. Konkrétní vyčíslení ztrát je vzhledem k utajení nekalého chování a malé dostupnosti informací velmi obtížné. Doposud se objevovaly kalkulace převážně neziskových organizací. Britská organizace *Christian Aid* odhadla škody pro rozvojové země v důsledku účelového vyvádění zisků do daňových rájů na 160 miliard dolarů ročně¹³. Action

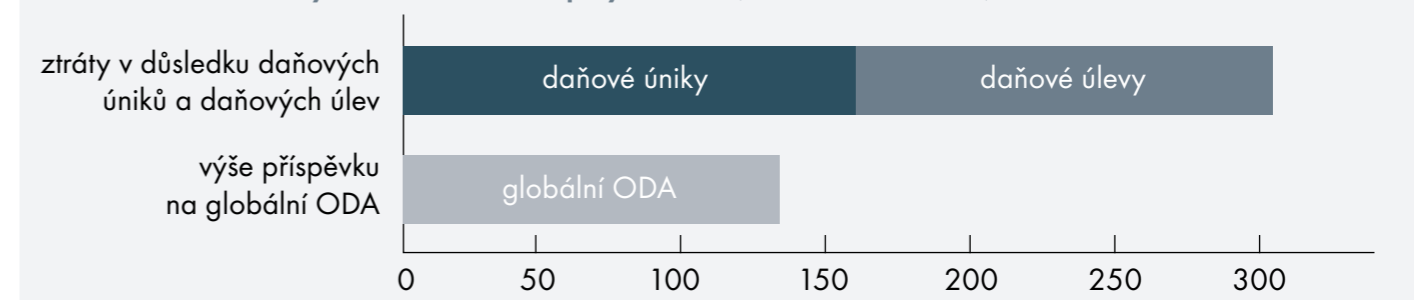
12 Ibid.

13 Christian Aid. Death and taxes: the true toll of tax dodging. Christian Aid, 2008. Dostupné z: <http://www.christianaid.org.uk/images/deathandtaxes.pdf>.

Aid, další nezisková organizace, odhaduje každoroční ztráty v důsledku daňových úlev na 138 miliard dolarů.

V poslední době se začíná objevovat také více studií zaměřených na daňové úniky od mezinárodních finančních institucí. Ve studii MMF z roku 2014 autoři dospěli k závěru, že bilaterální daňové smlouvy nepřinášejí chudým zemím zdaleka takové výhody, jak se ještě před několika lety uvádělo¹⁴. V letošním roce MMF vydal publikaci, v níž odhaduje ztráty rozvojových zemí v důsledku agresivní daňové optimalizace a daňových úlev na 212,7 miliard dolarů¹⁵. Jen pro srovnání, celkový objem zahraniční rozvojové pomoci činí ročně kolem 130 miliard dolarů (viz graf).

Graf 2: Daňové ztráty v kontextu rozvojových zemí (v mld. USD ročně)

V souvislosti s daňovými úniky je třeba rozlišit dvě základní kategorie: **únik ve smyslu podvodu, který je v rozporu s platnými zákony, a únik ve smyslu (agresivní) daňové optimalizace**, kdy jsou zisky převáděny sice legálně, ale zcela účelově mimo dosah finančního úřadu dané země.

Zatímco postup proti nelegálním daňovým únikům velmi často zahrnuje policejní vyšetřování, odklání zisků z daňových důvodů souvisí do velké míry s podstatou dnešní globalizované ekonomiky. V současné době je běžné, že díly osobního automobilu se vyrábějí v pěti různých zemích, v šesté se kompletují a v sedmé prodávají. Větší mobilita zboží a služeb do velké míry

14 IMF: Spillovers in International Corporate Taxation. IMF Policy paper, 2014. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

15 Crivelli, E., Mooij, R. D. a Keen, M. Base Erosion, Profit Shifting and Developing Countries. IMF Working paper 2015.

znamená také vyšší mobilitu daňového základu. Tedy sumy peněz, z níž se daň vypočítává.

Pro velké nadnárodní firmy je poměrně jednoduché pomocí sítě dceřiných společností koncentrovat zisk tam, kde jsou nízké či nulové daně. Zisk z ekonomické aktivity v zemi A lze v globalizované ekonomice velmi snadno přesunout do země B, kde je příznáv a (ne)zdaněn. Pro jednotlivé vlády je proto výběr daní, zejména těch z příjmu, mnohem obtížnější. S trochu nadsázky lze říci, že to jsou nadnárodní firmy, a nikoliv vlády, které určují, kolik v dané zemi zaplatí na daních (viz příklad aféry „LuxLeaks“ zmíněný níže).

Firmy k optimalizaci využívají řady účetních triků, které jsou často na hranici zákona. Při obchodování v rámci jedné velké firmy nadhodnocují či snižují ceny zboží či služeb, čímž ovlivňují výši zisku, a tedy i odvedených daní. Vytvářejí složité struktury v různých zemích, aby mohly čerpat různé daňové výhody a úlevy. Účtují svým dceřiným firmám vysoké poplatky za využívání značky či poskytování různých manažerských a finančních služeb (viz rámeček: Příklad z Ghany).

Dohledat přímé důkazy o tom, že transakce jsou účelové, je velmi obtížné. Firmy zveřejňují výroční zprávu za celou rozsáhlou síť, která může čítat desítky i stovky dceřiných firem po celém světě. Jednotlivé transakce jsou pak prakticky nedohledatelné. V některých zemích dokonce firmy nemají povinnost výroční zprávy zveřejňovat a často u nich nemusí být dohledatelné ani to, komu patří.

Příklad z Ghany

Druhý největší ghanský pivovar Accra Brewery, který patří do skupiny druhé největší pivovarnické skupiny SABMiller (vlastníci i Plzeňský Prazdroj), v letech 2009 a 2010 i přes rostoucí objem prodeje vykazoval ztrátu. Přitom v těchto letech odvedl platby ve výši 49 milionů eur za licenční poplatky a využívání firemní značky dceřiné firmě sídlící v Nizozemsku či 46 milionů eur za manažerské služby dceřiné firmě ve Švýcarsku. Existuje vážné podezření, že účelem těchto plateb byla daňová optimalizace, tedy převedení zisků z Ghany do zemí, kde budou zdaněny nižší či nulovou sazbou.

Více informací k případu je k dispozici v publikaci Action Aid „Calling Time“. Dostupné z: http://www.actionaid.org.uk/sites/default/files/doc_lib/calling_time_on_tax_avoidance.pdf.

Některé vlády si však situaci komplikují i vlastní vinou. Mnoho nejchudších zemí světa nabízí – ve snaze přitáhnout zahraniční investice – rozsáhlé daňové pobídky. Ty mohou mít formu daňových prázdnin, zvláštních a bezdaňových zón, daňových slev apod. (viz rámeček: Příklady daňových úlev). I MMF přiznává, že jde o důsledek globální daňové konkurence, kdy se vlády předhánějí, která nabídne výhodnější (daňové) podmínky¹⁶. Administrace všech výjimek je navíc náročná a často vytváří prostor pro zneužívání a korupci.

Přímé zahraniční investice do rozvojových zemí dnes tvoří asi 30 % jejich HDP, což činí ze zdaňování zahraničních investic velmi důležitou součást jejich příjmů. Částky, které jsou ve hře, představují desítky až stovky milionů dolarů¹⁷. V rozvojových zemích jsou mnohdy investice koncentrovány do několika velkých korporací. Příjmy z firemních daní tak tvoří významnou položku celkového příjmu z daní. V průměru činí až 16 %, což je dvojnásobek oproti rozvinutým ekonomikám. Význam firemních daní je v rozvojových zemích mnohem

¹⁶ IMF: Spillovers in International Corporate Taxation. IMF Policy paper, 2014. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

¹⁷ Ibid.

Příklady daňových úlev

Například v Sierra Leone dosáhly daňové úlevy 10 % celkových státních příjmů a 1 % HDP země.* Senegal v rámci svých investičních zón poskytuje až 50leté daňové prázdny.**

* Prichard, W., Brun, J., F. a Morrissey, O. Donors, Aid and Taxation in Developing Countries: An Overview. International Centre for Tax and Development (ICTD), 2012. Dostupné z: <http://www.ictd.ac/en/publications/donors-aid-and-taxation-developing-countries-overview>.

** Zdroj ke druhé odrážce v příkladu daňových úlev je IMF: Spillovers in International Corporate Taxation. IMF Policy paper, 2014. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

vyšší a proto pro ně mezinárodní daňová konkurence představuje větší hrozbu¹⁸.

Vliv daňových úlev na množství přímých zahraničních investic navíc není zcela bez pochybností. I když z měření MMF vyplývá, že existuje pozitivní vztah mezi daňovou sazbou a investicemi, rozdíly mezi různými skupinami zemí ukazují, že daňové sazby zdaleka nejsou jediným faktorem. Například v nejchudších zemích, v nichž byl pokles sazeb nejvyšší, byl nárůst zahraničních investic (v porovnání s ostatními kategoriemi zemí) nejnižší. V případě zemí subsaharské Afriky tak MMF hodnotí vliv daňových pobídek jako přinejmenším sporný¹⁹.

Společný problém – společné řešení

Daňové úniky postihují samozřejmě i bohaté země včetně České republiky (viz rámeček: Daňové úniky a ČR). Evropská komise odhaduje, že členské státy EU každý rok opustí přes jeden bilion eur nezdaněných příjmů. Dalším příkladem z nedávné doby je aféra, která vstoupila do širšího povědomí veřejnosti pod označením „LuxLeaks“.

Z důvěrných materiálů, které dostali k dispozici investigativní novináři z mezinárodní sítě ICIJ²⁰, vyplynulo,

¹⁸ Ibid.

¹⁹ IMF. Revenue Mobilization in Developing Countries. IMF 2011. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/030811.pdf>.

²⁰ The International Consortium of Investigative Journalists.

že přes 350 společností z celého světa mělo zvláštní utajené dohody s lucemburskými úřady. Společnosti jako Pepsi, IKEA, AIG, Deutsche Bank na základě těchto dohod převáděly skrze své lucemburské pobočky obrovské finanční částky, čímž na daních „ušetřily“ miliardy dolarů. Některé společnosti odváděly daně ve výši pouhého 1 % svých zisků. Tedy mnohonásobně méně, než kolik činí oficiální daňové sazby v zemích, kde své zisky vytvářejí²¹.

Daňové úniky se nepodaří nikdy zcela vymýtit. Lze je však omezit. Prvním krokem je zvýšení transparentnosti informací o skutečných vlastnících obchodních společností a jejich účetních údajích. Vyšetřování daňových úniků často komplikuje složitá vlastnická struktura či neprostupnost bankovního tajemství, a proto končí zpravidla ve slepé uličce. V okamžiku, kdy není jasné, komu společnost nebo peníze na účtu patří, není po kom vymáhat zaplacení daně.

Podobné je to i v případě agresivní daňové optimalizace. Pokud není jasné, kolik a kde nadnárodní společnost vlastní poboček, jaký je jejich obrat, zisk, počet zaměstnanců a zaplacená daň, lze jen velmi obtížně odhalit, zda dochází k účelovému přesouvání zisků.

Druhým krokem je výměna těchto informací mezi finančními úřady jednotlivých zemí, které se tak mohou dozvědět, zda některý z jejich občanů či registrovaných firem neschovává část svých zisků před zdaněním v zahraničí. Tam, kde je to možné, je třeba informace zpřístupnit zároveň i veřejnosti. Samozřejmě nelze zveřejňovat konkrétní bankovní údaje, ale není důvod, aby základní data o hospodaření dceřiných firem a poboček nadnárodních společností v jednotlivých zemích zůstávala před veřejností skrytá. Zpřístupnění informací mnohonásobně zvýší možnost kontroly

²¹ Více informací o aféře „LuxLeaks“ včetně konkrétních dat a příkladů naleznete na <http://www.icij.org/project/luxembourg-leaks/your-head-spinning-5-tips-understand-lux-leaks-files>.

a zároveň ušetří výdaje na vytvoření, zabezpečení a správu speciálních databází.

Je třeba říci, že celá řada opatření, která posilují transparentnost, už vzniká jak v OECD, tak v Evropské komisi. Co se ale nedaří, je přenesení rozhodování o podobě globálních daňových standardů na globální úroveň. Už nyní je výměna daňových informací s rozvojovými zeměmi velmi omezená, což citelně limituje jejich možnosti odhalit daňové úniky. Nová pravidla vznikají v regionálních uskupeních (OECD, resp. EU), kde o nich rozhodují převážně ekonomicky vyspělé země. Rozvojové státy, které daňovými úniky trpí více než země bohaté, se rozhodování neúčastní. Hrozí tak, že nové standardy nebudou dostatečně reagovat na problémy, s nimiž se chudé země reálně potýkají, což sníží motivaci k jejich dodržování. Pro účinnost nových pravidel je přitom klíčové, aby je dodržovalo co možná nejvíce států.

Daňové úniky a ČR

V roce 2013 vypočítal Nejvyšší kontrolní úřad (NKÚ) tzv. daňovou mezeru (tzn. rozdíl mezi teoreticky očekávaným a skutečným výběrem daně) u daně z přidané hodnoty (DPH) na 105 miliard Kč. Největší podíl (40 %) připadá na úmyslné podvody, kdy podnikatelé záměrně zkreslují údaje. Pro oblast daně z příjmu obdobné odhady chybí. Z neformálních rozhovorů se zástupci Generálního finančního ředitelství, které má na starosti správu daní, ale vyplývá, že daňové úniky na dani z příjmu fyzických a právnických osob jsou přibližně stejné jako ty z DPH.*

ČR není daňovým rájem. I přesto, nebo možná právě proto, se nás tento problém dotýká. Počet firem, které přesunuly své sídlo z České republiky do některého z daňových rájů, se v loňském roce zvýšil na 13 247.**

* Prichard, W., Brun, J., F. a Morrissey, O. Donors, Aid and Taxation in Developing Countries: An Overview. International Centre for Tax and Development (ICTD), 2012. Dostupné z: <http://www.ictd.ac/en/publications/donors-aid-and-taxation-developing-countries-overview>.

** Zdroj ke druhé odrážce v příkladu daňových úlev je IMF: Spillovers in International Corporate Taxation. IMF Policy paper, 2014. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

Noemi Bravená

PhDr. ThDr. Mgr. Noemi Bravená, Th.D., vyučuje na Univerzitě Karlově v Praze. V současnosti dokončuje disertační práci na Pedagogické fakultě UK v Praze na téma „Transcendování (přesah) a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti“, ve které se zabývá mj. i definicí klíčové kompetence k vyššímu uvažování dítěte. Zabývá se přesahem dětí z hlediska psychologie, pedagogiky, filozofie a spirituality. Vystudovala psychosociální vědy, teologii a učitelství pro střední školy na Husitské teologické fakultě UK v Praze a aplikovanou etiku na Filozofické fakultě Univerzity Konstantína Filozofa v Nitře, kde se zabývala etikou zodpovědnosti. Rozvíjí metodu filozofování a teologizování s dětmi a hermeneutické pochopení textů pro děti různých věkových kategorií, kde se setkává i s globálními problematikami, pojetím zodpovědného jednání jednotlivce za celek, rozvíjením hodnotové orientace dětí i jejich vnímáním skutečností, které přesahují lidskou předmětnost. Pravidelně publikuje u nás i v zahraničí.

Liudmila Kopecká

Liudmila Kopecká je studentkou sociální a kulturní antropologie na Karlově univerzitě. Ve své disertační práci se věnuje migraci za vzděláním z Ruska a Kazachstánu do České republiky. Od roku 2013 je projektovou koordinátorkou v Programu migrace, organizace Člověk v tísni. Od září 2014 je členkou Výboru pro práva cizinců. Pochází z Ruské federace, z města Jekatěrinburg.

Jana Kubelková

Jana Kubelková se globálnímu rozvojovému vzdělávání věnuje od roku 2009. V současné době pracuje na mezinárodním projektu Za změnou je učitel! ve vzdělávacím programu Varianty organizace Člověk v tísni. Vystudovala učitelství geografie a biologie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Následně absolvovala doktorské studium

sociální geografie se zaměřením na rozvojová studia na téže fakultě. V rámci doktorského studia zrealizovala řadu terénních šetření na hodnocení dopadů sociálních programů v jihoindickém Tamilnádu.

Abubakar Adam Ibrahim

Abubakar Adam Ibrahim je nigerijský spisovatel a novinář. Vystudoval masovou komunikaci na Univerzitě v Josu a krátce vyučoval na Nasarawa State University ve městě Keffi. Získal stipendium pro novináře nadace Gabriela Garcíi Márqueze a stipendium pro spisovatele nadace Civitella Ranieri. Jeho sbírka krátkých povídek s názvem The Whispering Trees se ocitla v užším výběru na literární cenu Caine Prize for African Writing a v širším výběru na celoafrickou literární cenu Etisalat Prize for Prose. Jeho jméno je na seznamu nejslibnějších mladých afrických spisovatelů projektu Africa39 literárního festivalu v Hay.

Petr Čáp

Vystudoval pedagogiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2006 se věnuje jako lektor, metodik a vedoucí projektů převážně oblasti rozvoje aktivního demokratického občanství jak u mladých lidí, tak dospělých. V současné době spolupracuje jako metodik občanského vzdělávání s Centrem občanského vzdělávání, které v letech 2011 až 2014 řídil.

Paul Vare

Paul Vare je vedoucím výuky magisterského programu na Univerzitě v Gloucestershire. Má více než třicetiletou zkušenost se vzděláváním pro udržitelný rozvoj (VUR), která zahrnuje zkušenost s environmentální výukou, mezinárodním rozvojem i s projekty zaměřenými na společenskou zodpovědnost firem. Zastupoval evropské Ekofórum v Evropské hospodářské komisi OSN, kde se jako člen expertních skupin podílel na přípravě strategie a indikátorů VUR a definování kompetencí učitelů pro prosazování VUR. Je zakládajícím

členem a ředitelem koalice pro vzdělávání k udržitelnosti v jihozápadní Anglii (South West Learning for Sustainability Coalition).

William Scott

William Scott je emeritním profesorem na Univerzitě v Bathu a předsedou britského Národního sdružení pro environmentální výchovu (National Association for Environmental Education). Je členem dozorčí rady fondu Wiltshire Wildlife a ředitelem fondu Forest of Avon a sítě organizací zabývajících se výukou k udržitelnosti v jihozápadní Anglii (South West Learning for Sustainability Coalition). Píše o roli výuky v udržitelném rozvoji a o tom, jak k němu může přispívat vzdělávání v širokém slova smyslu. Zajímá se zejména o myšlenku a praxi udržitelných základních a středních škol a univerzit. Ty by měly, jak doufá, zohledňovat udržitelnost jak ve výuce, tak i ve svém provozu, ne však do té míry, aby mladým lidem říkaly, jak mají žít své životy a jaké mají mít hodnoty. O udržitelnosti a vzdělávání píše na svém blogu: <http://blogs.bath.ac.uk/edswahs>

Clive Belgeonne

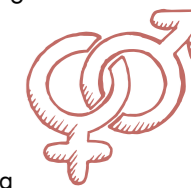
Clive Belgeonne je vzdělávacím poradcem v Centru rozvojového vzdělávání v jižním Yorkshire (Development Education Centre South Yorkshire). V současnosti působí jako jeden z národních koordinátorů nového britského vládního programu globální výuky (Global Learning Programme). Je kvalifikovaným „globálním školitelem“, který vedl školení pro široký okruh učitelů ve Velké Británii a v Evropě a vyučoval ve Velké Británii, Latinské Americe i západní Africe. Clive řídil projekty a působil jako konzultant v oblasti zavádění globálního rozměru do výuky učitelů, je autorem příručky Globální dimenze ve výuce: příručka pro vzdělávání učitelů (2009). V nedávné době se podílel na vzniku příručky dobré praxe v oblasti vzdělávání pro udržitelný rozvoj a výchovy ke globálnímu občanství britského Sdružení pro vyšší vzdělávání (Higher Education Association – HEA).

Agata Hummel

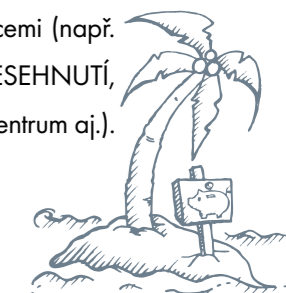
Agata Hummel je odbornou asistentkou na Institutu etnologie a kulturní antropologie na Univerzitě v Poznani v Polsku. Zabývá se na poli teorie zejména antropologií rozvoje a post-rozvoje, ekonomickou antropologií a perspektivou nerůstu, antropologií zemědělství a latinskoamerickými studii. Od roku 2002 realizovala terénní šetření v Mexiku na různá témata: etnicita, místní ekonomika, sociální hnutí a rozvojové projekty. Je také aktivně zapojena do národních a mezinárodních projektů polských nevládních organizací.

Blanka Knotková-Čapková

Doc. PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D., indoložka (bengalistka) a odbornice na genderová studia. V současnosti přednáší na Metropolitní univerzitě Praha (vedoucí katedry asijských studií) a na FHS UK, kde spoluzakládala katedru genderových studií (2005). Odborně publikuje knižně i časopisecky v ČR a v Indické republice, dále např. v Polsku, na Slovensku a USA; v těchto zemích také působila jako hostující přednášející. Překládá z angličtiny (zejm. odborné texty – např. Giddensova Sociologie, 2013) a z bengálštiny (zejm. poezie – knižně Na prahu štěstí, 1997). Dlouhodobě spolupracovala/ spolupracuje s neziskovými organizacemi (např. Gender studies, o.p.s., Fórum 50%, NESEHNUTÍ, gitA, Žába na prameni, Multikulturní centrum aj.).

Ondřej Kopečný

Ondřej Kopečný pracuje v analytickém centru Glopolis na pozici zástupce ředitele, kde má na starosti projekty, které se věnují financování globálního rozvoje a daňovým únikům (nejen) z rozvojových zemí. V současné době je taktéž předsedou správní rady Českého fóra pro rozvojovou spolupráci – FoRS. Vystudoval politologii a veřejnou a sociální politiku na Univerzitě Karlově v Praze. Na stejné univerzitě v současné době pokračuje v externím doktorském studiu na katedře veřejné a sociální politiky, v němž se věnuje zejména tématům kvality života a udržitelného rozvoje a otázkám, jak tyto koncepty přenášet do politické praxe.

Poznámky:

Tato publikace byla vytvořena za finanční podpory Evropské unie. Za obsah publikace nese zodpovědnost organizace Člověk v tísni, nejedná se o stanoviska EU.

